

**KÜRESEL KAMU MALI OLARAK SAĞLIK
VE
KUŞ GRİBİNİN
TÜRKİYE EKONOMİSİNE ETKİLERİ**

Mehmet Oğuz ARSLAN

Doktora Tezi

Eskişehir 2006

**KÜRESEL KAMU MALİ OLARAK SAĞLIK VE KUŞ GRİBİNİN TÜRKİYE
EKONOMİSİNE ETKİLERİ**

Mehmet Oğuz ARSLAN

**DOKTORA TEZİ
Maliye Anabilim Dalı
Danışman: Prof. Dr. Nezih VARCAN**

**Eskişehir
Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Ekim 2006**

DOKTORA TEZ ÖZÜ**KÜRESEL KAMU MALI OLARAK SAĞLIK VE KUŞ GRİBİNİN TÜRKİYE
EKONOMİSİNE ETKİLERİ****Mehmet Oğuz ARSLAN****Maliye Anabilim Dalı****Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ekim 2006.****Danışman: Prof. Dr. Nezih VARGAN**

1990'lı yılların başlarından bu yana artan küreselleşme süreci kamu maliyesi literatüründe yeni ve önemli bir kavram olarak küresel kamu mallarını ortaya çıkarmıştır. Kısaca sağlık, çevre, barış ve güvenlik vb. olarak adlandırılan bulaşıcı hastalıklarla mücadele, çevresel bozulmanın önlenmesi, barış ve güvenliğin sağlanması vb. küresel kamu malları olarak büyük ölçüde kabul görmektedir. Ancak, uluslararası ortamda devlete denk bir kurumun olmaması nedeniyle küresel kamu mallarının üretimi ve finansmanı yetersiz hale gelmektedir. Bu yüzden, devletler ve diğer aktörler arasında eşgüdüm ve işbirliği çabalarının artırılması gerektiği ileri sürülmektedir. Küresel kamu malları içerisinde sağlık malı küresel eşgüdüm ve işbirliği çabalarının önemini ortaya koyması açısından epey önemlidir. HIV/AIDS'in 20 yıldır tüm dünyaya yayılması ve son yıllarda SARS ve kuş gribi gibi büyük ölçüde salgına dönüşme potansiyeli taşıyan yeni bulaşıcı hastalıkların ortaya çıkması sağlıkta küresel eşgüdüm ve işbirliği çabalarının ne kadar önemli olduğunu göstermektedir. Ayrıca, Türkiye'de görülen kuş gribi vakaları sağlığın insanlık için yalnızca yaşam kayıplarının önlenmesi bakımından değil, ekonomik refah kayıplarının sınırlandırılması bakımından da büyük önem taşıdığını kanıtlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kamu Malları, Küresel Kamu Malları, Kamu Sağlığı, Kuş Gribi

ABSTRACT**HEALTH AS A GLOBAL PUBLIC GOOD AND THE IMPACTS OF AVIAN
INFLUENZA ON THE TURKISH ECONOMY****Mehmet Oğuz ARSLAN****Public Finance Major Branch****Graduate School of Social Sciences, Anadolu University, October 2006.****Advisor: Prof. Dr. Nezih VARCAN**

The increasing globalization process since early 1990's has introduced global public goods as a new and important concept to the public finance literature. It is widely accepted that fighting against communicable diseases, preventing environmental degradation, providing peace and security, etc. are global public goods, shortly named as health, environment, peace and security and so on. However, due to the nonexistence of an international entity equivalent to the institution of the state, the production and the financing of global public goods have been becoming inadequate. Therefore, it is stated that coordination and cooperation efforts among the states and other actors must be increased. Among all the global public goods, health has a practical importance to put the efforts of global coordination and cooperation in practice. For 20 years, the worldwide spread of HIV/AIDS and the emergence of new communicable diseases which have strong pandemic potential like SARS and avian influenza in recent years indicate the severity of global coordination and cooperation efforts for health. Furthermore, avian influenza cases in Turkey prove that health good is vital for human being not only for preventing life losses but also for limiting economic welfare losses.

Key Words: Public Goods, Global Public Goods, Public Health, Avian Influenza

JÜRİ VE ENSTİTÜ ONAYI

Mehmet Oğuz ARSLAN’ın “**Küresel Kamu Mali Olarak Sağlık ve Kuş Gribinin Türkiye Ekonomisine Etkileri**” başlıklı tezi **18 Aralık 2006** tarihinde, aşağıdaki jüri tarafından Lisansüstü Eğitim Öğretim ve Sınav Yönetmeliğinin ilgili maddeleri uyarınca, **Maliye** Anabilim Dalında Doktora tezi olarak değerlendirilerek kabul edilmiştir.

İmza

Üye(Tez Danışmanı) :	Prof. Dr. Nezih VARGAN	
Üye :	Prof. Dr. Beyhan ATAÇ	
Üye :	Prof. Dr. Mustafa ÖZER	
Üye :	Prof. Dr. Fethi HEPER	
Üye :	Prof. Dr. Ayşegül MUTLU	

Prof. Dr. Nurhan AYDIN

Anadolu Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

ÖZGEÇMİŞ

Mehmet Oğuz Arslan

Doktora Maliye Anabilim Dalı

Eğitim

Y.Ls. 2000 Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü

Ls. 1996 Anadolu Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi

Maliye Bölümü

Lise 1991 Bursa Tophane A.T.L, Elektronik Bölümü (Demirtaşpaşa E.M.L.,
Elektronik Bölümü)

İş/İstihdam

1996- Araştırma Görevlisi, Anadolu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler
Fakültesi

Kişisel Bilgiler

Doğum Yeri ve Yılı: Uşak, 27.06.1973

Cinsiyet:Erkek

Yabancı Dil:İngilizce

İÇİNDEKİLER

	<u>Sayfa</u>
ÖZ.....	ii
ABSTRACT.....	iii
JÜRİ VE ENSTİTÜ ONAYI.....	iv
ÖZGEÇMİŞ.....	v
TABLolar LİSTESİ.....	x
ŞEKİLLER LİSTESİ.....	xi
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

KÜRESEL KAMU MALLARI

1.KÜRESEL KAMU MALLARI KAVRAMI.....	5
1.1.Küresel Kamu Mallarının Tanımı ve Ortaya Çıkışı.....	5
1.2.Küreselleşme ve Küresel Kamu Malları.....	8
1.3.Küresel Kamu Mallarının Sınıflandırılması.....	11
1.3.1.Sektörel Sınıflandırma.....	11
1.3.1.1.Morrissey, te Velde ve Hewitt’in Sektörel Sınıflandırması.....	12
1.3.1.2.Gardiner ve Le Goulven’in Sektörel Sınıflandırması.....	14
1.3.2.Fayda Türlerine Göre Sınıflandırma.....	17
1.3.3.Kamusallık Derecelerine Göre Sınıflandırma.....	18
1.3.4.Diğer Sınıflandırmalar.....	23
2.KÜRESEL KAMU MALLARININ SUNUMU.....	25
2.1.Küresel Kamu Mallarının Sunumunun Teorik Çerçevesi.....	26
2.1.1.Samuelson Koşulu.....	27
2.1.2.Mali Denklik İlkesi.....	28
2.2.Küresel Kamu Mallarının Sunum Süreci.....	29
2.2.1.Küresel Kamu Mallarında Siyasi Karar Alma.....	29

2.2.2.Küresel Kamu Mallarının Üretimi ve Finansmanı.....	31
2.2.2.1.Küresel Kamu Mallarının Üretim Teknolojileri.....	32
2.2.2.1.1.Toplama Teknolojisi.....	32
2.2.2.1.2.Ağırlıklı Toplam Teknolojisi.....	33
2.2.2.1.3.En İyi Vuruş Teknolojisi.....	34
2.2.2.1.4.En Zayıf Halka Teknolojisi.....	35
2.2.2.2.Küresel Kamu Mallarının Finansman Yöntemleri.....	36
2.2.2.2.1.Dışsalılıkların İçselleştirilmesi.....	36
2.2.2.2.2.Kamu Kaynakları.....	42
2.2.2.2.3.Özel Kaynaklar ve Ortaklık Kaynakları.....	47

İKİNCİ BÖLÜM

KÜRESEL KAMU MALI OLARAK SAĞLIK

1.SAĞLIĞA İLİŞKİN GENEL AÇIKLAMALAR.....	50
1.1.Sağlığın Kamusal Boyutu.....	50
1.2.Küreselleşme ve Sağlık.....	52
1.3.Sağlığın Unsurları.....	56
1.3.1.Gözetim.....	56
1.3.2.Kontrol ve Ortadan Kaldırma.....	59
1.3.3.Direncin Önlenmesi.....	64
1.3.4.Bilgi.....	66
2.SAĞLIĞIN KÜRESEL DÜZEYDE SUNUMU.....	71
2.1.Sağlığın Küresel Düzeyde Üretimi.....	71
2.1.1.Toplama Teknolojisi.....	72
2.1.2.Ağırlıklı Toplam Teknolojisi.....	73
2.1.3.En İyi Vuruş Teknolojisi.....	74
2.1.4.En Zayıf Halka Teknolojisi.....	75
2.2.Sağlığın Küresel Düzeyde Finansmanı.....	76

2.2.1.Günümüzde Sağlığın Küresel Düzeyde Finansmanı.....	77
2.2.1.1.Kamu Kaynakları.....	78
2.2.1.2.Özel Kaynaklar ve Ortaklık Kaynakları.....	82
2.2.2.Sağlığın Küresel Düzeyde Finansmanı İçin Alternatif Öneriler....	86

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KÜRESEL KUŞ GRİBİ SORUNU VE TÜRKİYE EKONOMİSİNE ETKİLERİ

1.KÜRESEL KUŞ GRİBİ SORUNU.....	89
1.1.Kuş Gribinin Ortaya Çıkışı ve Küresel Olarak Yayılması.....	90
1.2.Olası Kuş Gribi Salgını Senaryoları ve Salgının Ekonomik Etkileri.....	93
1.2.1.Olası Kuş Gribi Salgını Senaryoları.....	94
1.2.2.Olası Kuş Gribi Salgınının Ekonomik Etkileri.....	95
1.2.2.1.Kısa ve Uzun Dönemli Makroekonomik Etkiler.....	95
1.2.2.2.Ekonomik Ajanlar Üzerindeki Etkiler.....	101
1.2.2.3.Küresel Ekonomik Etkiler.....	103
2.KUŞ GRİBİNİN TÜRKİYE EKONOMİSİNE ETKİLERİ.....	105
2.1.Kuş Gribinin Türkiye’de Görülmesi.....	105
2.2.Kuş Gribinin Türkiye Ekonomisine Etkileri ve Ekonometrik Analizi....	108
2.2.1.Kuş Gribinin Tavukçuluk Sektörüne Etkisi ve Ekonometrik Analizi.....	109
2.2.1.1.Türkiye’de Tavukçuluk Sektörü ve Kuş Gribinin Sektöre Etkisi.....	109
2.2.1.2.Kuş Gribinin Tavukçuluk Sektörüne Etkisinin Ekonometrik Analizi.....	115
2.2.2.Kuş Gribinin Turizm Sektörüne Etkisi ve Ekonometrik Analizi.....	119
2.2.2.1.Türkiye’de Turizm Sektörü ve Kuş Gribinin Sektöre	

Etkisi.....	119
2.2.2.2.Kuş Gribinin Turizm Sektörüne Etkisinin Ekonometrik Analizi.....	123
SONUÇ.....	127
EKLER.....	136
KAYNAKÇA.....	141

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 1: Morrissey, Te Velde ve Hewitt'in Küresel Kamu Malı Malı Sınıflandırması...	14
Tablo 2: Gardiner ve Le Goulven'in Sektörel Küresel Kamu Malı Sınıflandırması.....	15
Tablo 3: Küresel Kamu Mallarının Fayda Türlerine Göre Sınıflandırması.....	18
Tablo 4: Küresel Kamu Mallarının Kamusalılık Derecelerine Göre Sınıflandırması.....	22
Tablo 5: İnsanlarda Görülen Kuş Gribi Vakaları ve Vakaların Yol Açtığı Ölümmler.....	92

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1: Küreselleşme ve Küresel Kamu Malları İlişkisi.....	10
Şekil 2: Küresel Kamu Malı Olarak Sağlık.....	52
Şekil 3: Dünya Sağlık Örgütü’nün Sağladığı Kaynaklar.....	80
Şekil 4: Dünya Bankası’nın Sağladığı ve Aktardığı Kaynaklar.....	81
Şekil 5: Kuş Gribinin Küresel Olarak Yayılmasında Son Durum.....	91
Şekil 6: Ekonominin Basit Akış Şeması.....	101
Şekil 7: Tavukçuluk Sektörünün Beyaz Et Üretim Miktarı (1990-2005).....	110
Şekil 8: Tavukçuluk Sektörünün Yumurta Üretim Miktarı (1990-2005).....	111
Şekil 9: Türkiye’de Tavuk Eti Tüketiminin Aylık Seyri (2003:1-2006:3).....	116
Şekil 10: Türkiye’ye Gelen Yabancı Turist Sayısı ve Turizm Gelirleri (2000-2005)...	120
Şekil 11: Türkiye’ye Gelen Yabancı Turist Sayısının Aylık Seyri (2003:1-2006:3)....	124

GİRİŞ

Kamu maliyesi literatüründe ilke olarak dünyadaki herkese fayda sağlayan mallara küresel kamu malları adı verilmektedir. Okyanuslar, atmosfer ve ozon tabakası gibi dünyada zaten var olan ve faydalarının tüm ülkere ve insanlara yayıldığı varsayılan mallar, küresel kamu mallarının ilk örnekleri olarak kabul edilmektedir. Faydalarının yayılmasındaki coğrafi genişlik, küresel kamu mallarını yerel kamu mallarından, ulusal kamu mallarından ve bölgesel kamu mallarından ayıran temel unsur olarak görülmektedir.

20.yüzyılın sonlarına kadar pek fazla üzerinde durulmayan bir konu olan küresel kamu malları, iki kutuplu dünyanın ortadan kalkması ve hızlanan küreselleşme süreci ile birlikte son dönemde iktisat, siyaset ve uluslararası ilişkiler alanlarında en çok tartışılan konulardan biri haline gelmiştir. Dahası, küreselleşen bir dünyada ortaya çıkan sorunların ulusal sınırları aşması, küresel negatif dışsallıklar olarak da adlandırılan bu sorunların çözümlerinin de küresel kamu malı olarak kabul edilmesine yol açmıştır. Bu durum daha fazla uluslararası kolektif eyleme ihtiyaç duyulmasına neden olmuş ve böylece küresel kamu malları kavramı uluslararası politika oluşturmanın giderek daha önemli bir parçası haline gelmiştir. Günümüzde küresel kamu malları kavramı Birleşmiş Milletler kurumlarının, IMF ve Dünya Bankası'nın ve sivil toplum kuruluşlarının gündemlerinde ön sıralarda yer almaktadır.

Küresel kamu mallarının en önemli örnekleri olarak kabul edilen mallar sağlık, çevre, barış ve güvenlik ve bilgidir. Bu malların dünya için önemi her geçen gün biraz daha belirginleşmektedir. 20 yıldan bu yana yaygınlık kazanan AIDS hastalığı ve son yıllarda ortaya çıkmış olan ve salgına yol açma riski taşıyan SARS ve kuş gribi gibi hastalıklar sağlık malının insanlar için ne kadar önemli olduğunu açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Artan atmosfer kirliliğinin sonucu olarak ozon tabakasının delinmesi radyasyon artışına, sıcaklık değişimlerine ve çevre felaketlerine neden olmakta, bu durum çevre malının dünyadaki tüm canlılar için yaşamsal bir öneme sahip olduğunu göstermektedir. Ülkelerarası siyasi sorunlardan kaynaklanan ve gelişmiş ülkeler ile gelişmekte olan ülkeler arasındaki ekonomik eşitsizlikten beslenen savaş ve terör sorunları da barış ve güvenlik malının insanlık için sağlık ve çevre malları kadar önemli

olduğunun bir belirtisi olarak kabul edilmektedir. Bilginin ve bilgiden türetilen teknolojinin üretimi ve kullanımındaki küresel eşitsizlik bilginin de başlı başına bir küresel kamu malı olarak kabul edilmesine yol açmıştır. Bazı yazarlar fakirlikle mücadele, finansal istikrar, insan hakları gibi konuları da birer küresel kamu malı olarak kabul ederek küresel kamu malı örneklerinin artırılabilceğini belirtmektedir.

Bugünün dünyasında herkes az yada çok küresel kamu mallarına bağımlı durumdadır. Ne ülkeler ve piyasalar, ne de insanlar bu mallar olmaksızın yapamamaktadır. Zaman zaman fazlasıyla akademik olmakla eleştirilmesine rağmen, küresel kamu malları kavramı giderek artan bir biçimde taraftar bulmaktadır. Birçok kişi tarafından geri dönüşü olmayan bir süreç olarak görülen küreselleşme sürecinin, neden olduğu olumsuzluklardan küreselleşme taraftarlarının etkilenmesi ve ortaya çıkardığı faydalardan küreselleşme karşıtlarının yararlanması sonucunda aynı zamanda karmaşık bir süreç haline gelmesi, küresel kamu malları kavramının daha çok kabul görmesine neden olmaktadır.

Küreselleşmenin hız kazanarak olumlu ve olumsuz birçok küresel etki ortaya çıkarması karşısında, küreselleşmenin yönetimi büyük önem kazanmıştır. Bu bağlamda, özellikle dünya siyasetinin ve hakim olan ekonomik düşüncenin yeniden tasarlanması gerektiği, ülkeler ve insanlar arasında daha adil bir küreselleşmenin ancak bu şekilde olanaklı hale geleceği değişik ortamlarda sık sık vurgulanan bir görüş olarak karşımız çıkmaktadır. Bu noktada, küresel kamu mallarının üretimini artırmanın küreselleşmenin yönetimi açısından çok önemli bir gereklilik olduğu belirtilmektedir. Ancak, bu malların üretiminin nasıl finanse edileceğine ve nasıl sunulacağına ilişkin henüz yanıtlanmamış sorular da söz konusudur. Bazıları bu malların finansmanının uluslararası yardımlar yoluyla yapılacağını belirtirken, bazıları da küresel bir dağılım aracı olarak küresel vergileri önermektedir. Küresel kamu malları kavramına ilişkin tartışmalar bu ve buna benzer görüşlerin ışığında halen devam etmektedir.

Çalışmada konu olarak küresel kamu malları kavramının seçilmesinin ana nedeni kavramın önemine ilişkin olarak yukarıda belirtilen unsurlardır. Konunun ortaya atıldığından bu yana gündemde kalmasının ve uzun bir süre daha gündemde kalmaya devam edeceğine ilişkin beklentimizin yanında, Türkiye’de küresel kamu mallarına ilişkin çalışmaların sayıca az olması da tez konusu olarak küresel kamu mallarının

seçilmesinde önemli rol oynamıştır. Ayrıca, çalışmada küresel kamu mallarına bir örnek olarak sağlık malı ele alınmış ve bu malla bağlantılı olarak kuş gribi ve Türkiye ekonomisine etkileri incelenerek küresel kamu malları kavramının sadece teorik olarak değil, aynı zamanda somut bir biçimde ele alınması amaçlanmıştır.

Çalışma üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde küresel kamu mallarına ilişkin genel bilgilere yer verilmiştir. Bu bağlamda, öncelikle küresel kamu mallarının ortaya çıkışı ve bu mallara ilişkin genel kabul gören tanımlar ele alınmış, küresel kamu mallarının küreselleşme ile ilişkisi üzerinde durulmuş ve çeşitli küresel kamu malı sınıflandırmaları verilmiştir. Daha sonra, küresel kamu mallarının sunumu incelenmiştir. Küresel kamu mallarının sunumu incelenirken, bu sunumun teorik altyapısına değinilmiş ve küresel kamu mallarının sunum sürecini oluşturan siyasi karar alma, üretim ve finansman konuları detaylı olarak araştırılmıştır.

İkinci bölümde ise küresel kamu mallarının en önemli örneklerinden biri olarak kabul edilen sağlık malı incelenmiştir. Bu çerçevede, sağlık malının kamusal boyutu, küreselleşme ile ilişkisi ve unsurları ele alınmış, bu malın küresel düzeyde sunumu, günümüzde kullanılan üretim teknolojilerinin ve finansman yöntemlerinin ışığında geniş bir biçimde incelenmiştir.

Üçüncü bölümde, ilk iki bölümde ele alınan konular doğrultusunda son yıllarda insanlık için büyük risk oluşturan küresel kuş gribi sorunu ve Türkiye ekonomisine etkileri incelenmiştir. Bu bağlamda, öncelikle kuş gribinin ortaya çıkışı ve yayılması ele alınarak, olası kuş gribi salgını senaryolarına ve olası salgının ekonomik etkilerinin neler olabileceğine değinilmiştir. Daha sonra, küresel sorunların ülke ekonomileri açısından önemli olduğunu daha iyi göstermesi bakımından ülkemizde görülen kuş gribinin ekonomiye etkileri araştırılmıştır. Kuş gribinin ülkemiz ekonomisine etkileri doğrudan ve dolaylı etkiler olarak ekonometrik model tahminleri kullanılarak incelenmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

KÜRESEL KAMU MALLARI

Maliye teorisinde 1990'lı yılların sonlarından bu yana tartışılmaya başlanan küresel kamu malları kavramı, aynı zamanda iktisat, siyaset ve uluslararası ilişkiler bilimleri tarafından da sıklıkla ele alınan konulardan biri haline gelmektedir. Dolayısıyla, bu bölümde küresel kamu mallarına ilişkin genel bir giriş yapılacaktır. Bu amaçla ilk olarak bu mallara ilişkin çeşitli tanımlara, açıklamalara ve sınıflandırmalara yer verilmesi amaçlanmaktadır. Ayrıca, küresel kamu mallarının sunum ve finansmanının ne şekilde yapıldığı ve bu konuda devam eden tartışmalar da bu bölümde değinilecek konular olarak yer almaktadır. Böylelikle hem küresel kamu mallarının daha iyi anlaşılmasına olanak sağlanmış, hem de ilerleyen bölümlerdeki incelemelere temel oluşturacak unsurlar ön plana çıkartılmış olacaktır.

1.KÜRESEL KAMU MALLARI KAVRAMI

Küresel kamu malları kavramı birçok yazar tarafından farklı biçimlerde tanımlanan ve incelenen bir konudur. Günümüzde yaşanan hızlı küreselleşme süreci birçok kavramı ve olguyu olduğu gibi küresel kamu malları kavramını da etkilemektedir. Bunlar aynı zamanda kavramın sınıflandırılmasında da bir karmaşıklığın varolmasına neden olmaktadır. Bu kısımda küresel kamu mallarına ilişkin tanım, yaklaşım ve sınıflandırma farklılıklarına değinilerek kavramın açık bir şekilde ortaya konulması amaçlanmaktadır.

1.1.Küresel Kamu Mallarının Tanımı ve Ortaya Çıkışı

Küresel kamu mallarına ilişkin pek çok tanım söz konusudur. Bununla birlikte bu tanımlardan ikisi ön plana çıkmaktadır. Bu tanımlardan ilki, Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı tarafından yayınlanan kitapta Kaul ve arkadaşlarının yaptığı tanımdır. Bu tanıma göre, “faydaları ülkeler (bir grup ülkeden daha fazla), insanlar (tüm insanlar ve nüfus grupları) ve nesiller (hem şimdiki hem de gelecek nesiller, en azından gelecek nesillerin kalkınma seçeneklerini daraltmadan şimdiki nesil) açısından büyük ölçüde evrensel olan mallara küresel kamu malları adı verilmektedir.”¹ Küresel kamu mallarının tanımı bu şekilde verilmekle birlikte, bu mallar geleneksel kamu malları teorisinin tüketimde rakip olmama ve dışlanamama olarak ifade edilen iki temel özelliği çerçevesinde açıklanmaktadır.

Küresel kamu mallarının yaygın olarak kullanılan diğer bir tanımı ise Dünya Bankası’nın yapmış olduğu tanımdır. Bu tanıma göre, “kalkınma ve fakirliğin azaltılması için önemli olan ve yeterli miktarda üretimi ancak gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin ortak hareket etmesiyle işbirliği çerçevesinde mümkün olan, büyük ölçüde sınır ötesi dışsallıklara sahip mallar, kaynaklar, hizmetler ve politika sistemleri,

¹ Inge Kaul, Isabelle Grunberg ve Marc A. Stern, “Defining Global Public Goods” (Ed. Inge Kaul, Isabelle Grunberg ve Marc A. Stern, **Global Public Goods: International Cooperation in the 21st Century**, New York: Oxford University Press, 1999), s.509-510.

küresel kamu malları olarak kabul edilmektedir”.² Bu tanımın ortaya çıkardığı sonuç, Dünya Bankası ve onun ulusal ve uluslararası ortaklarının, sınır ötesi faydalara ve bu faydaları ortaya çıkarabilmek için sınır ötesi bir ortak eyleme ihtiyaç olduğu düşüncesine önem verdikleridir. Bu bağlamda, ülkelerin işbirliği içinde arzulan miktar ve nitelikte küresel kamu malını üretmek amacıyla çaba göstermesi aynı zamanda böyle bir eylemin nasıl gerçekleştirileceğinin düşünülmesi ve bu malların yetersiz sunumunun önüne geçmek için nasıl bir ortak finansmanın kullanılması gerektiğinin belirlenmesi gerekmektedir.

Küresel kamu mallarına ilişkin her iki temel tanımda birbirinden farklı noktalara vurgu yapılmaktadır. Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı’nın tanımı normatif açıklamalara bağlı ve oldukça geniş bir tanım olduğu halde, Dünya Bankası’nın tanımı kalkınma ve fakirliğin azaltılması konularına dikkat çeken, dışsallıkları ve ülkelerarası işbirliğini ön planda tutan bir tanımdır. Dolayısıyla, her iki tanım arasında bir tutarlılık söz konusu değildir.

Öte yandan, küresel kamu mallarının dünya çapındaki fakirliğin azaltılması ve süre giden sosyal, ekonomik ve teknik sürecin faydalarının daha adil dağıtılmasıyla ilişkilendirilmesi gerektiği ileri sürülmektedir. Bu bağlamda, uluslararası düzeyde ve nesiller arasında bir adalete ulaşılması da bir küresel kamu malı olarak tanımlanmaktadır.³ Böylece belirli bir mal, hizmet veya çıktının fakirliğin azaltılmasına ve uluslararası adaletin geliştirilmesine olan katkısının, bunların küresel kamu malı olarak belirlenmesinin temel ölçütü olarak kullanılabileceği ileri sürülmektedir.⁴

² World Bank Development Committee, **Poverty Reduction and Global Public Goods: Issues for the World Bank in Supporting Global Collective Action**, World Bank, (September 6, 2000), s.2.

³ J. Mohan Rao, “Equity in a Global Public Goods Framework”, (Ed. Inge Kaul, Isabelle Grunberg ve Marc A. Stern, **Global Public Goods: International Cooperation in the 21st Century**, New York: Oxford University Press, 1999), s.70.

⁴ Francisco Sagasti ve Keith Bezanson, “Financing and Providing Global Public Goods: Expectations and Prospects”, Report prepared on behalf of **The Institute of Development Studies for the Ministry of Foreign Affairs of Sweden**, Stockholm, (2001), s.23.

Küresel kamu malları kavramını ‘uluslararası kamu malları’ adı altında ortaya koyan ilk yazarlardan birisi Charles P. Kindleberger’dir.⁵ Kindleberger kavrama ilişkin açık bir tanım vermemekle beraber, ticaret sistemlerini, sermaye akımlarını, uluslararası rezerv parayı ve makroekonomik politikaları birer küresel kamu malı olarak ele almış ve incelemiştir. Bu bağlamda Kindleberger küresel kamu malları olarak sadece iktisadi ve ticari etkileri olan faaliyetleri göz önünde bulundurmıştır. Bu mallara ilişkin ilk çalışmaları yapan yazarlardan bir diğeri olan Bernard P. Herber ise uluslararası kamu malı olarak Antarktika Kıtası’nı ele aldığı çalışmasında, ortak tüketim faydaları egemen devletler arasında paylaşılan mallara, uluslararası kamu malları adını vermektedir. Aynı çalışmada yazar uluslararası kamu malı yerine küresel kamu malı deyiminin kullanılabileceğini belirtmiştir.⁶

Dünyadaki ilk kapsamlı uluslararası kamu maliyesi kitabının yazarı olan Ruben P. Mendez de faydaları potansiyel olarak uluslararası olan okyanuslar, denizler, ozon tabakası gibi dünyada var olan malları ‘küresel ortak mallar’ olarak tanımlamış ve bu malların korunmasına ilişkin finansal yüklerin ve bu malların sağladığı faydaların ülkeler arasında dağıtılması konularına değinmiştir. Ancak yazar kitabında bu mallara ilişkin tek bir adlandırmaya gitmemiş, küresel ortak mallarla aynı anlama gelmek üzere uluslararası kamu malları, küresel kamu malları, dünya kamu malları, evrensel kamu malları adlandırmalarını kullanmıştır.⁷ Bazı yazarlar ise hem küresel kamu mallarını hem de bölgesel kamu mallarını ifade etmek üzere ‘ulusötesi kamu malları’ adlandırmasını kullanmaktadır.⁸

⁵ Charles P. Kindleberger, “International Public Goods Without International Government”, **American Economic Review**, (March 1986), s.7.

⁶ Bernard P. Herber, “The International Public Goods of Antarctica: A New Politico-Economic Regime for the World’s Seventh Continent”, (Ed. Vito Tanzi, **Public Finance, Trade and Development: Proceedings of the 44th Congress of the International Institute of Public Finance**, İstanbul, 1988, Detroit: Wayne State University Press, 1990), s.263-264.

⁷ Ruben P. Mendez, **International Public Finance: A New Perspective on Global Relations**, (New York: Oxford University Press, 1992), s.59-66.

⁸ Richard Cornes ve Todd Sandler, **The Theory of Externalities, Public Goods and Club Goods**, (Cambridge: Cambridge University Press, 1996), s.33.

Küresel kamu mallarının ekonomi, uluslararası ilişkiler ve siyaset bilimi çevrelerinde ilgi uyandırmasında ve konuya ilişkin birçok çalışmanın yapılmasında Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı'nın yayınladığı kitap etkili olmuştur.⁹ Bu kitapta küresel kamu malları ilk olarak hem teori hem de politikalar bağlamında ayrıntılı olarak ele alınmıştır. Günümüzde ise bu kavram tamamen küreselleşme olgusu ile birlikte ele alınmaktadır. Başlangıçta büyük ölçüde okyanuslar, atmosfer ve ozon tabakası gibi dünyada var olan mallar küresel kamu malları olarak nitelendirilmekteyken, küreselleşme sürecinin etkisiyle küresel kamu malları olarak artık çoğunlukla çevre, sağlık, finansal istikrar, bilgi, barış ve güvenlik vb konular incelenmektedir. Bütün bu küresel kamu malı kategorileri, küreselleşmenin ortaya çıkardığı faydalar veya zararlarla ilişkilendirilmektedir. Dolayısıyla, küresel kamu malları kavramını doğru biçimde değerlendirebilmek için küreselleşme ile küresel kamu malları arasındaki ilişkiye de değinmek gerekmektedir.

1.2.Küreselleşme ve Küresel Kamu Malları

Özellikle 1990'lı yıllar sonrası hız kazanan küreselleşme süreci, küresel boyutta olumlu ve olumsuz dışsallıkların ortaya çıkmasına ve bu dışsallıklara yönelik bazı önlemlerin küresel kamu malları olarak görülmesine yol açarak; küresel kamu mallarının kapsamının genişlemesine ve maliye teorisinde konuya ilişkin birçok çalışmanın yapılmasına neden olmuştur. Küreselleşmenin tipik göstergeleri olarak kabul edilen dünya ticaret hacminin büyümesi, teknolojideki ilerlemeler, sermaye piyasalarında finansal serbestleşme ile artan finansal akımlar, insanların ve malların ülkelerarası hareketliliği gibi faktörler, küresel boyutta olumsuz dışsallıkların ortaya çıkmasına neden olmaktadır.¹⁰ Bu bağlamda örneğin, artan üretim çevre kirlenmesine ve doğal dengenin bozulmasına neden olmaktadır. Ülkelerarası sıkı ekonomik ve finansal bağlar herhangi bir ülkede meydana gelen bir ekonomik/finansal krizin kısa zamanda diğer birçok ülkeye sıçramasına yol açmaktadır. Ulaşımındaki gelişmeler ve

⁹ Inge Kaul, Isabelle Grunberg ve Marc A. Stern, **Global Public Goods: International Cooperation in the 21st Century**, (New York: Oxford University Press, 1999)

¹⁰ Inge Kaul ve diğer., "Why Do Global Public Goods Matter Today?", (Ed. Inge Kaul ve diğer., **Providing Global Public Goods: Managing Globalization**, New York: Oxford University Press, 2003), s.2.

ulusal sınırların serbestleşmesine bağlı olarak insanların ve malların yer değiştirmesi, bulaşıcı hastalıkların kolaylıkla bir ülkeden diğerine yayılmasına ortam sağlamıştır. Küreselleşme sürecinde bunlar ve bunlara benzer olumsuz dışsallıklar tüm ülkelere ve insanlara büyük zararlar verme potansiyeline sahip olduğundan dolayı, bunlara karşı gerçekleştirilen faaliyetler küresel kamu malları olarak nitelendirilmektedir.¹¹

Ayrıca, küresel boyutta olumlu dışsallıklar yayan faaliyetler de güçlendirilmeye çalışılarak tüm ülkelerin ve insanların fayda sağlamasına çalışılmakta ve bu türden çabalara da küresel kamu malları adı verilmektedir. Örneğin, artan teknolojik olanaklar aracılığıyla bilgi ve teknolojinin bütün insanlara daha ucuza ulaştırılması da bir küresel kamu malıdır. Küresel kamu mallarına ilişkin kaynaklarda çoğu zaman bu iki tür dışsallık arasında bir ayrıma gidilmemekte, küresel çaptaki olumlu ve olumsuz dışsallıklara yönelik faaliyetlerin her ikisine birden küresel kamu malları adı verilmektedir. Dışsallığı olumlu olan faaliyetlerin desteklenmesi, olumsuz olan faaliyetlerin ise engellenmesi öngörülmektedir.¹²

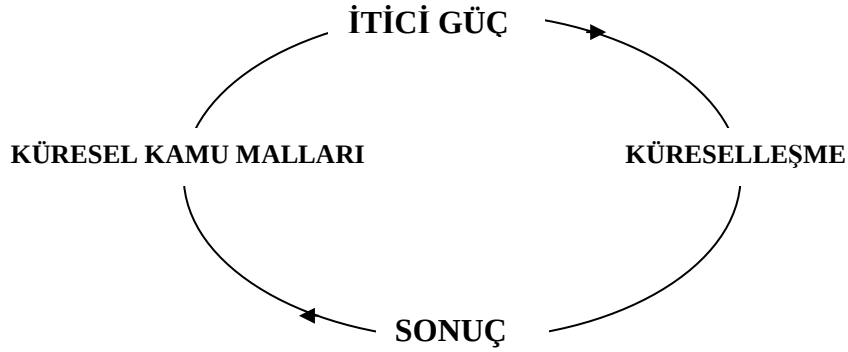
Başlıca küresel kamu mallarına örnek olarak çevre kirliliğine karşı mücadele (asit yağmurlarının önlenmesi, sera gazı emisyonunun azaltılması, hava ve deniz kirliliğinin önlenmesi), HIV/AIDS gibi bulaşıcı hastalıklarla mücadele, finansal krizlerin önlenmesi çalışmaları, teknolojinin ve bilginin tüm ülkeler ve insanlar tarafından kullanılması olanaklarının yaratılması ve daha birçok faaliyet sayılabilir. Bazı yazarlar bütün bu faaliyetleri sırasıyla çevre, sağlık, finansal istikrar, bilgi vb. başlıklar altında toplamakta ve bunların her birini tek bir küresel kamu malı olarak incelemektedir.

Küresel kamu malları küreselleşme sürecinden etkilendiği gibi, bu süreci etkileyen ve kolaylaştıran birtakım özelliklere de sahiptir. Örneğin, küresel kamu malı olarak kabul edilen uluslararası posta ve sivil havacılık sistemlerindeki gelişmeler

¹¹ Burada “public bad” kavramı söz konusudur. Kamusal zarar olarak Türkçe’ye çevrilebilecek olan bu kavram, “public good”(kamu malı) kavramının tersini ifade eder. Bundan hareketle, herhangi bir “public bad” işleminin ortadan kaldırılması da bir “public good” olarak kabul edilmektedir. Bkz: Oliver Morrissey, Dirk Willem te Velde ve Adrian Hewitt, “Defining International Public Goods: Conceptual Issues”, **ODI Working Paper**, London, (2002), s.5.

¹² Todd Sandler, “Understanding Global Public Goods”, **OECD Observer**, August 29, 2001.

malların, hizmetlerin ve fikirlerin ülkelerarası akışını kolaylaştırmaya devam etmekte, bu ise küreselleşme sürecini hızlandıran bir rol oynamaktadır. Bu durumda, Şekil 1’de görüldüğü gibi küresel kamu mallarını küreselleşmenin hem bir itici gücü hem de bir sonucu olarak kabul etmek gerekmektedir.

Şekil 1: Küreselleşme ve Küresel Kamu Malları İlişkisi

Kaynak: Inge Kaul, “Providing Global Public Goods: Managing Globalization-25 Questions & Answers”, **UNDP/ODS**, New York, November 2002.

Küreselleşme ile küresel kamu malları arasındaki yakın ilişki doğal olarak küresel kamu mallarının teorik yapısının oluşmasında da etkili olmuştur. Küresel kamu malları teorisi temelde geleneksel kamu malları teorisinden hareketle oluşturulmuş bir teoridir. Geleneksel kamu mallarının dışlanamama ve tüketimde rakip olmama olarak ifade edilen iki temel özelliği, küresel kamu malları için de geçerlidir. Ancak, küresel kamu mallarının bir diğer özelliği de faydalarının ülkeler, insanlar ve nesiller açısından evrensel benzeri olmasıdır. Bu özellik bu malların faydalarının küreselleşme süreciyle bağlantılı olarak yine küresel ölçekte ele alınmasını ifade etmektedir. Buna göre, küresel kamu mallarının faydaları birçok ülkeye yayılmalı, birçok nüfus grubunu kapsamalı ve hem şimdiki hem de gelecek nesillere yarar sağlamalıdır. Dolayısıyla, bu özellik bir bütün olarak insanlığı kamu (*publicum*) olarak kabul etmektedir.¹³

¹³ Inge Kaul, Isabelle Grunberg ve Marc A. Stern, **a.g.e**, s.2-3.

Küreselleşme ile küresel kamu malları arasındaki ilişkiler özellikle küreselleşmeye ilişkin birçok alanda devam eden tartışmalardan da etkilenmektedir. Bu konuda devam eden tartışmalardan en önemlisi, küreselleşmenin dünya için bir fırsat olarak mı yoksa bir tehdit olarak mı değerlendirilmesi gerektiğidir. Bu noktada, küresel kamu mallarının yeterli miktarda sunulup sunulmadığı ya da nasıl sunulduğu önemli bir etken olarak görülmektedir. Küreselleşmenin yönetimi olarak da ifade edilen bu duruma göre, dünyadaki farklılıklar ve karmaşıklık göz önüne alındığında küresel kamu mallarının sunumunun anlaşılması ve şekillendirilmesi zorunludur. Günümüzde dünyanın geniş bir karmaşa ve kriz sarmalına girmiş olması nedeniyle, bu sarmalı kırmak amacıyla küresel kamu mallarının sunumuna ilişkin açık ve kararlı bir yaklaşımın gerektiği ileri sürülmektedir.

1.3.Küresel Kamu Mallarının Sınıflandırılması

Literatürdeki en temel küresel kamu malı sınıflandırmaları, sektörler göre sınıflandırma, fayda türlerine göre sınıflandırma, kamusalılık derecelerine göre sınıflandırma ve diğer sınıflandırmalar olmak üzere dört çeşittir. Bütün bu sınıflandırma biçimleri küresel kamu malları ile ilgili kurumsal düzenlemeler ve bu malların sunum ve finansmanına ilişkin politikalar açısından önem taşımaktadır. Aksi takdirde, farklı şeylerin aynı adla anılması yanlış analizlere ve politika çözümlerine yol açabilecektir.¹⁴ Küresel kamu malı sınıflandırmaları aşağıda verilmiştir.¹⁵

1.3.1.Sektörel Sınıflandırma

Küresel kamu mallarının çeşitli sektörler itibarıyla sınıflandırılmasından oluşan iki ayrı sektörel sınıflandırma mevcuttur. Bunlardan ilki Morrissey, Te Velde ve Hewitt'in yapmış olduğu ve çok sık kullanılan sektörel sınıflandırmadır. Diğer sektörel sınıflandırma ise Gardiner ve Le Goulven tarafından yapılmıştır. İki ayrı sektörel

¹⁴ Albert Binger, "Global Public Goods and Potential Mechanisms for Financing Availability", **Fifth Session of the Committee for Development Policy Meeting**, (April 7-11, 2003), s.10.

¹⁵ Burada, küresel kamu mallarının üretim teknolojilerine göre sınıflandırmasına yer verilmemiştir. Bu malların üretim teknolojileri, aynı zamanda bir küresel kamu malı sınıflandırması işlevi gördüğünden dolayı, konuya genellikle yapıldığı gibi küresel kamu mallarının sunumunu ele alırken değinilecektir.

sınıflandırmanın var olması, küresel kamu mallarına ilişkin tartışmaların devam ettiğinin ve konuya ilişkin yaklaşımların ne ölçüde geniş olabildiğinin bir belirtisi olarak kabul edilebilir.

1.3.1.1.Morrissey, Te Velde ve Hewitt'in Sektörel Sınıflandırması

O. Morrissey, D. W. Te Velde ve A. Hewitt tarafından yapılan sektörel sınıflandırmaya göre küresel kamu malları çevre, sağlık, bilgi, barış ve güvenlik ve yönetim olmak üzere beş ana başlıkta toplanmaktadır.¹⁶ Ayrıca, bu sınıflandırmada yazarlar küresel kamu mallarında Dünya Bankası'nın ortaya koymuş olduğu çekirdek faaliyet-tamamlayıcı faaliyet ayrımına gitmektedirler.

Çekirdek faaliyet-tamamlayıcı faaliyet ayrımına göre, küresel kamu mallarının üretimine yönelik doğrudan faaliyetler çekirdek faaliyet olarak nitelendirilmektedir. Tamamlayıcı faaliyetler ise ülkeleri, çekirdek faaliyetlerin ortaya çıkardığı küresel kamu mallarını tüketmeye hazır hale getiren veya küresel kamu mallarının üretimine katkıda bulunan (çekirdek faaliyetlere katkı sağlayan) faaliyetler olarak nitelendirilmektedir.¹⁷ Tamamlayıcı faaliyetler aynı zamanda birer ulusal kamu malı olabileceği gibi herhangi bir kamusal nitelik taşımayabilir. Sınıflandırmada yer alan küresel kamu mallarına ilişkin aşağıdaki açıklamalar konuyu aydınlatmaya yardımcı olması bakımından önemlidir:¹⁸

- i. Çevre: Çevre malı ile amaçlanan şey çevresel kalitenin sağlanmasıdır. Bu amaca ulaşabilmek için, özellikle küresel boyutta zararlar meydana getiren çevre kirliliğinin (emisyonların) azaltılması gerekmektedir. Küresel ısınma ve iklim değişiklikleri ile mücadele bu malın en önemli unsurlarındandır. Çevre ile ilgili ulusal düzeydeki faaliyetler tamamlayıcı faaliyetler olarak çevre malının amaçlarına hizmet eder.

¹⁶ Oliver Morrissey, Dirk Willem te Velde ve Adrian Hewitt, **a.g.e.**, s.17.

¹⁷ World Bank, **Global Development Finance: Building Coalitions for Effective Development Finance**, (Washington D.C.: World Bank, 2001), s.110.

¹⁸ Oliver Morrissey, Dirk Willem te Velde ve Adrian Hewitt, **a.g.e.**, s.15-17.

- ii. Sağlık: Sağlık malında amaç sağlık kalitesini artırmaktır. Bulaşıcı hastalıkların yok edilmesi bu malın çekirdek faaliyetidir. Hastalıkların nasıl yok edileceğine veya kontrol edileceğine yönelik araştırmalar bu malın üretimi için tamamlayıcı faaliyetlerdir ve bu faaliyetler hem ulusal hem de uluslararası düzeyde gerçekleştirilebilir. Küresel kamu malları arasında, uluslararası düzeyde işbirliğinin en önemli hale geldiği mal sağlık malıdır.
- iii. Bilgi: Bilgi en tipik küresel kamu malıdır. Bu malın küresel düzeydeki çekirdek faaliyeti uluslararası araştırma merkezleridir. Bu çekirdek faaliyet aynı zamanda diğer küresel kamu malları için tamamlayıcı bir faaliyet özelliğini taşımaktadır. Tamamlayıcı faaliyetler aynı zamanda İnternet siteleri ve küresel ağlar aracılığıyla bilginin dağıtımı faaliyetinden oluşmaktadır. Okulların ve öğretmenlerin sunumu ve bilgiye erişim olanaklarının yaratılması bilginin kullanımı için tamamlayıcı faaliyet özelliği taşımaktadır.
- iv. Barış ve Güvenlik: Küresel barışın sağlanması bir küresel kamu malıdır. Barışa ve güvenliğe katkı yapan çatışmanın önlenmesi gibi faaliyetler çekirdek faaliyetlerdir. Barışı koruma da çekirdek bir faaliyet sayılabilir ancak, çatışmanın önlenmesi faaliyetine katkı yaptığı için daha çok tamamlayıcı bir faaliyet olarak değerlendirilmektedir. Benzer şekilde, politika oluşturma ulusal düzeyde tamamlayıcı bir faaliyet olarak kabul edilirken, BM Güvenlik Konseyi uluslararası düzeyde tamamlayıcı bir faaliyet olarak kabul edilmektedir.
- v. Yönetişim: İstikrarlı iyi yönetim bir kamu malıdır. Küresel kamu mallarının sunumunda eşgüdümü sağlamak amacıyla küresel kurumların oluşturulması çekirdek bir faaliyet olarak kabul edilebilir. Bu anlamda örneğin, Birleşmiş Milletler sistemi çekirdek faaliyetidir. Ulusal düzeyde, iyi yönetim çekirdek bir faaliyet olarak değerlendirilebilir, ancak yönetim kapasitesinin sağlanması tamamlayıcı bir faaliyetidir.

Tablo 1’de Morrissey ve arkadaşlarının sektörel küresel kamu malı sınıflandırması çekirdek ve tamamlayıcı faaliyetlerin ışığında verilmiştir. Bazı faaliyetlerin farklı türdeki kamu mallarına katkı yapması dolayısıyla sınıflandırma kesin değildir. Örneğin, küresel bir kurum olarak BM Güvenlik Konseyi çekirdek bir yönetim faaliyetiyken,

aynı zamanda güvenliğin sağlanması için tamamlayıcı bir faaliyetdir. Diğer bir örnek ise barışın korunmasıdır. Barışın korunması bölgesel veya ulusal güvenliğin sağlanmasında çekirdek bir faaliyetken, küresel güvenliğin sağlanmasında tamamlayıcı bir faaliyetdir.

Tablo 1: Morrisey, Te Velde ve Hewitt’in Sektörel Küresel Kamu Mali Sınıflandırması

Kamu Mali Sektör	Çekirdek Faaliyet	Tamamlayıcı Faaliyet	
		Üretim	Tüketim
Çevre Uluslararası Ulusal	Emisyonların azaltılması Doğal kaynakları koruma	Araştırma Tarımsal destek	Fakirliğin azaltılması
Sağlık Uluslararası Ulusal	Hastalıkları yok etme Koruyucu sağlık	Hastalık araştırması Sağlık sistemi	Sağlık klinikleri
Bilgi Uluslararası Ulusal	Araştırma merkezleri Eğitim hizmeti	İnternet hizmetleri Evrensel eğitim	Küresel ağlar Okullar
Barış/Güvenlik Uluslararası Ulusal	Çatışmanın önlemesi Suçun azaltılması	Barışı koruma BM Güvenlik Konseyi Politika oluşturma	Fakirliğin azaltılması
Yönetişim Uluslararası Ulusal	Küresel kurumlar ‘İyi yönetim’	Araştırma Devlet kapasitesi	Finansal istikrar Eşitlik

Kaynak: Oliver Morrisey, Dirk Willem te Velde ve Adrian Hewitt, “Defining International Public Goods: Conceptual Issues”, **ODI Working Paper**, London, 2002, s.17.

1.3.1.2. Gardiner ve Le Goulven’in Sektörel Sınıflandırması

R. Gardiner ve K. Le Goulven tarafından, Kaul ve arkadaşlarının küresel kamu mallarının doğasına göre yaptıkları sınıflandırma temel alınarak yapılan sektörel sınıflandırmada küresel kamu malları çevresel, sosyal, ekonomik ve kurumsal veya altyapıyla ilişkili olmak üzere dört grupta ele alınmaktadır.¹⁹ Tablo 2’de bu sınıflandırmaya göre küresel kamu malları verilmiştir.

¹⁹ Rosalie Gardiner ve Katell Le Goulven, “Sustaining Our Global Public Goods”, **UNED Economic Briefing** No.3, (2001), s.12.

Tablo 2: Gardiner ve Le Goulven’in Sektörel Küresel Kamu Malı Sınıflandırması

KKM Türü	Faydalar		Arz sorunu	İlişkili küresel zarar	Maliyetler	
	Dışlanma	Rakip olmama			Dışlanma	Rakip olmama
Çevresel						
Okyanuslar	Evet	Hayır	Aşırı kullanım	Toprak ve atmosfer kirliliğinden kaynaklanan kirlenme	Kısmen	Evet
Atmosfer (iklim)	Evet	Hayır	Aşırı kullanım	Küresel ısınma riski	Evet	Evet
Biyçeşitlilik	Evet	Evet	Aşırı kullanım	Ekosistemin, türlerin ve genetik çeşitliliğin kaybı	Evet	Evet
Sosyal						
İnsan hakları	Kısmen	Evet	Yetersiz kullanım	İnsanlara kötü muamele, ayrımcılık	Kısmen	Evet
Fakirlikten kurtulma	Hayır	Hayır	Yetersiz arz	Suç, yolsuzluk, ayrımcılık		
Sağlık	Evet	Evet	Yetersiz arz	Bulaşıcı hastalıklar, örn:HIV, sıtma, tüberküloz	Evet	Evet
Barış	Evet	Evet	Yetersiz arz	Savaş ve çatışma	Kısmen	Evet
Ekonomik						
Etkin ticaret	Kısmen	Evet	Yetersiz arz	Parçalı piyasalar	Evet	Evet
Finansal istikrar	Kısmen	Evet	Yetersiz arz	Finansal krizler, aşırı dalgalanmalar	Evet	Evet
Kurumsal ya da Altyapısal						
İnternet	Kısmen	Evet	Yetersiz kullanım	İnternet engelleri (iletişim altyapısı)	Kısmen	Evet
Bilgi	Kısmen	Evet	Yetersiz kullanım	Bilgi engelleri (şeffaflığın olmaması)	Kısmen	Evet
Yönetişim	Kısmen	Evet	Yetersiz arz	Yolsuzluk, adaletsizlik	Kısmen	Evet

Kaynak: Rosalie Gardiner ve Katell Le Goulven, “Sustaining Our Global Public Goods”, **UNED Economic Briefing** No.3, 2001, s.12.

Gardiner ve Le Goulven'in sektörel sınıflandırmasının, Morrissey ve arkadaşlarının sektörel sınıflandırmasından farkı, bazı ekonomik faaliyetlerin ve sosyal konuların küresel kamu malı olarak kabul edilmesidir. Buna göre, ticaret ve daha önceki sınıflandırmada yönetim küresel kamu malının tamamlayıcı faaliyeti olarak yer alan finansal istikrar birer küresel kamu malıdır. Ayrıca, bu sınıflandırmada fakirlikten kurtulma ve insan hakları gibi konular başlı başına bir küresel kamu malı olarak değerlendirilmektedir.

Her iki sektörel sınıflandırma arasındaki farklılıklar, hem küresel kamu mallarında çekirdek faaliyet-tamamlayıcı faaliyet ayrımından hem de kamu malları teorisine yaklaşım farklılığından kaynaklanmaktadır. Bunun en belirgin örneği fakirliğin azaltılmasının bir küresel kamu malı olup olmadığı tartışmasıdır. Gardiner ve Goulven'in bir küresel kamu malı olarak gördüğü fakirliğin azaltılması, Morrissey ve arkadaşları tarafından tamamlayıcı faaliyet olarak görülmektedir. Bu yazarlara göre, fakirliğin azaltılmasının bir küresel kamu malı olarak tanımlanmasının temel nedeni ahlaki gerekçelerdir. Ancak bu gerekçeler bir malın kamu malı olup olmadığını belirlemek için yeterli değildir. Zaten fakir durumda olanlar, diğerlerinin fakirliğinin azaltılmasından fayda sağlamayacakları için bu mal bir küresel kamu malı değildir. Bu yazarlara göre, fakirliğin azaltılması daha fazla sayıda insanın kamu mallarından fayda sağlamasına olanak tanıdığı için, olsa olsa sosyal refahı artıran tamamlayıcı bir faaliyettir.

Finansal istikrar için de benzer bir tartışma söz konusudur. Gardiner ve Goulven finansal istikrarı küresel kamu malı olarak ele alırken, Morrissey ve arkadaşları bunun tamamlayıcı bir faaliyet olduğunu ileri sürmektedirler. Morrissey ve arkadaşlarına göre, finansal istikrarsızlık ülkeler için zararlıdır, ancak bütün insanları eşit olarak etkilememektedir. Sonuçta, bir ülkede finansal istikrarın sağlanması küresel bir kamu malı değildir. Ancak bu durum ülkedeki genel istikrara ve yönetime katkı sağlar, dolayısıyla tamamlayıcı bir faaliyettir.²⁰

Küresel kamu mallarının neler olduğuna ilişkin bu tartışmalar, bu malların potansiyel olarak dünyadaki herkese fayda sağlayıp sağlamadığı noktasına

²⁰ Oliver Morrissey, Dirk Willem te Velde ve Adrian Hewitt, **a.g.e.**, s.18.

odaklanmaktadır. Küresel kamu mallarına ilişkin olarak bazı yazarlar, kamu malları teorisine (dışlanamama ve tüketimde rakip olmama özelliklerine) sıkı sıkıya bağlı kalırken; bazı yazarlar ise kamu malları teorisinin konuyu açıklamada yetersiz kaldığını ileri sürmektedir. Çünkü onlara göre, özellikle dünyadaki fakirlik ve eşitsizlik göz önüne alındığında, bunlarla mücadeleyi öngören küresel çabalar, herkese fayda sağlama potansiyeline sahip olmasa dahi küresel kamu malı olarak kabul edilmelidir. Bu noktada, fakirliğin azaltılması, finansal istikrar ve hatta küresel eşitlik ve adalet birer küresel kamu malı olarak düşünülmektedir.²¹

1.3.2.Fayda Türlerine Göre Sınıflandırma

Küresel kamu mallarına ilişkin bu tür bir sınıflandırmayı yapan yazarlar yine Morrissey, Te Velde ve Hewitt'tir. Bu yazarlar fayda türlerine göre sınıflandırmada küresel kamu mallarını risk azaltıcı, kapasite artırıcı ve doğrudan fayda sağlayan mallar olarak üç şekilde sınıflandırmaktadır.²² Risk azaltıcı küresel kamu malları, bulaşıcı hastalıklar veya küresel ısınma gibi birçok küresel riskin ortadan kaldırılması veya minimize edilmesi amacına hizmet eden mallardır. Kapasite artırıcı küresel kamu malları ise özel veya kamusal mal üretimine katkı sağlayan mallardan oluşmaktadır. Doğrudan fayda sağlayan küresel kamu malları ise küresel çapta olumlu dışsalılıklara sahip bazı faaliyetler olarak sınıflandırılmaktadır.

Ancak bu sınıflandırma daha önce verilen sınıflandırmalar kadar açık değildir. Sınıflandırmadaki üç fayda türü de birbiriyle ilişkilidir. Bazı mallar ve faaliyetler birkaç fayda türüne göre sınıflandırılabilir. Örneğin, kapasite artırıcı faaliyet olarak nitelendirilen barışı koruma faaliyeti aynı zamanda risk azaltıcı faaliyet olarak kabul

²¹ Bunları küresel kamu malı olarak ele alan çalışmalara örnek olarak şu kaynaklara bakılabilir: World Bank Development Committee, **a.g.e.**; Stephany Griffith-Jones, "International Financial Stability and Market Efficiency as a Global Public Good", (Ed. Inge Kaul ve diğer., **Providing Global Public Goods: Managing Globalization**, New York: Oxford University Press, 2003), s.435-454; J.Mohan Rao, **a.g.e.**, s.68-87; Ethan B. Kapstein, "Distributive Justice as an International Public Good: A Historical Perspective", (Ed. Inge Kaul, Isabelle Grunberg ve Marc A. Stern, **Global Public Goods: International Cooperation in the 21st Century**, New York: Oxford University Press, 1999), s.88-115.

²² Oliver Morrissey, Dirk Willem te Velde ve Adrian Hewitt, **a.g.e.**, s.11.

edilebilir. Öte yandan, küresel ısınmanın azaltılması üç türde de fayda sağlayabilir. Dolayısıyla bu sınıflandırmayı esas almak yanıltıcı değerlendirmelere yol açabilir. Tablo 3’te küresel kamu mallarının fayda türlerine göre sınıflandırılması verilmiştir.

Tablo 3: Küresel Kamu Mallarının Fayda Türlerine Göre Sınıflandırması

Fayda Türü	Risk Azaltıcı	Kapasite Artırıcı	Doğrudan Fayda Sağlayan
‘kamusallık’			
Uluslararası (Kıtalararası)	İklim riskinin azaltılması	Küresel yönetim kurumları	Biyoçeşitliliğin korunması
Bölgesel	Asit yağmurlarının azaltılması	Bölgesel kurumlar	Ormanların veya göllerin korunması
İlke olarak herkese fayda sağlayan	Hastalık riskinin ortadan kaldırılması	Küresel bilgi üretimi	Fakirliğin azaldığının bilinmesi
Kısıtlı fayda sağlayan	Hastalığın yayılmasını azaltma	Tarım araştırmaları	Hastalığın yaygın olmadığının bilinmesi
Kamuya fayda sağlayan	Çatışmanın önlenmesi	Barışı koruma	Barış ve güvenlik

Kaynak: Oliver Morrissey, Dirk Willem te Velde ve Adrian Hewitt, **a.g.e.**, s.11.

1.3.3.Kamusallık Derecelerine Göre Sınıflandırma

Küresel kamu mallarının kamusallık derecelerine göre sınıflandırılmasının çıkış noktası aynı türden sınıflandırmanın geleneksel kamu malları teorisinin esasını oluşturmasıdır. Analitik temelleri P.A.Samuelson’un 1954 yılında yayınladığı bir makaleye dayanan kamu malları teorisine göre, kamu mallarının dışlanamama ve rakip olmama olmak üzere iki temel özelliği söz konusudur.²³ Bu iki özelliği birden sağlayan mallar tam kamusal mallar, sadece bir özelliği sağlayan mallar yarı kamusal mallar olarak adlandırılmıştır. Kamu malları teorisine daha sonradan yapılan katkılarla, günümüzde tam kamusal mallar, yarı kamusal mallar, kulüp malları ve ortak ürünler

²³ Paul A.Samuelson, “The Pure Theory of Public Expenditure”, **The Review of Economics and Statistics**, Vol.36 No.4, (November 1954), s.387-389.

olmak üzere dört farklı kamu malı söz konusudur.²⁴ Geleneksel kamu malları için yapılan bu ayrımların küresel kamu malları için de kullanılmasıyla küresel tam kamusal mallar, küresel yarı kamusal mallar, küresel kulüp malları ve küresel ortak ürünler olmak üzere dört çeşit küresel kamu malı tanımlanmıştır.²⁵ Küresel kamu mallarında bu tür bir analogiye gitmenin en önemli işlevi, bu malların sunumunun ve finansmanının kim tarafından ve nasıl yapılacağının belirlenmesinde temel ölçüt olarak kullanılabilir olmasıdır.

i. Küresel Tam Kamusal Mallar: Bu mallar dışlanamama ve tüketimde rakip olmama özelliklerini taşıyan küresel kamu mallarıdır. Bu mallara örnek olarak, sıtma aşısının bulunması, AIDS ve ebola gibi bulaşıcı hastalıkların yayılmasının önlenmesi, hava kirleticilerinin (CFC ve sera gazları) azaltılması, ozon tabakasındaki incelmenin sınırlandırılması vb. sayılabilir.

Herkese potansiyel fayda sağlaması nedeniyle tam küresel kamu mallarının finansmanının bütün ülkeler tarafından ortak olarak yapılması öngörülmektedir. Bu durum yeterli miktarda tam küresel kamu malının sunumunu garanti etmemektedir. Ayrıca, bu malların sunumu için uygulanan bir ortak finansmanın, ülkelerin bu malları gönüllü olarak sunmasını dışladığı ileri sürülmektedir. Bunun nedeni ise bir ülkenin veya ajanın bu malı sunumunun, diğer ülkelerin veya ajanların sunumunu tam bir ikamesi olması gösterilmektedir.²⁶

²⁴ Cornes ve Sandler, **a.g.e.**, s.8-9.

²⁵ Ravi Kanbur, Todd Sandler ve Kevin Morrison, “The Future of Development Assistance: Common Pools and International Public Goods”, **ODC Policy Essay** No.25, (May 1999), s.54-61; Todd Sandler, “Intergenerational Public Goods: Strategies, Efficiency and Institutions”, (Ed. Inge Kaul, Isabelle Grunberg ve Marc A. Stern, **Global Public Goods: International Cooperation in the 21st Century**, New York: Oxford University Press, 1999), s.22-27; Todd Sandler, “On Financing Global and International Public Goods”, **Policy Research Working Paper** 2638, World Bank Economic Policy and Prospects Group, Washington D.C., (July 2001), s.6-16.

²⁶ Albert Binger, **a.g.e.**, s.11.

ii. Küresel Yarı Kamusal Mallar: Bu mallar, faydalanmada kısmen rakip olunabilen veya kısmen dışlanabilen küresel kamu mallarıdır.²⁷ Kısmen rekabetin olduğu küresel kamu mallarının en tipik örneği okyanus balıkçılığıdır. Okyanuslarda mülkiyet haklarının korunması söz konusu olmadığından, faydaları güçlü bir dışlanamama özelliğine sahiptir. Ancak bu malda belli ölçüde rekabet söz konusudur. Okyanuslarda bazı balıkçıların artan avlanması sonucunda diğer balıkçıların yakalayacağı balık miktarı azalmaktadır.²⁸ Haşaratın kontrolü, organize suçların engellenmesi ve asit yağmurlarının azaltılması da bir ajanın veya ülkenin çabalarının, diğerlerinin bu mallardan sağladığı faydayı etkilemesinden dolayı kısmen rekabetin olduğu, ancak dışlamanın olmadığı küresel kamu mallarıdır. Bu malların finansmanı da büyük ölçüde uluslararası düzeyde yapılmak durumundadır.

Kısmen dışlamanın olduğu küresel kamu mallarına örnek olarak füze savunma sistemleri, bilgi ve enformasyonun dağıtımı, felaket yardımları vb. verilmektedir. Bu malların finansmanına katkı yapmayan ülkelerin, malların faydalarından yararlanmaları olanağı sınırlıdır. Dışlamanın kısmi olması, bu malların gönüllü finansmanını teşvik etmektedir. Bu mallarda tamamen dışlama söz konusu değildir, çünkü örneğin, bilginin dağıtılmasında bir kullanıcının, bilgiyi bu malın finansmanına katkıda bulunmayan başka bir ajana verip vermediğini kontrol etmek zor olabilir.

iii. Küresel Kulüp Malları: Bu mallar bir grup ülkenin bir araya gelerek oluşturdukları kulüpler tarafından belirli bir bedel karşılığında sunulan küresel kamu mallarıdır. Kulüp üyeleri marjinal dışlama maliyetine göre belirlenen bir bedel karşılığında kulübün ürettiği mallardan faydalanırlar. Küresel kulüp mallarına örnek olarak ulusötesi parklar (Büyük Bariyer Kayalıkları-Avusturalya), kanallar ve su yolları, INTELSAT uydusu verilebilir.

iv. Küresel Ortak Ürünler: Kamusalılık dereceleri değişebilen iki veya daha fazla çıktı meydana getiren faaliyetlere küresel ortak ürünler adı verilmektedir. Ortak ürünlerin çıktıları tam kamusal, yarı kamusal veya özel mal niteliği taşıyabilmektedir.²⁹

²⁷ Todd Sandler, **a.g.e.**, s.9-11.

²⁸ Bu duruma kamu ekonomisinde ‘Tragedy of Commons’ adı verilmektedir. Bkz: Garrett Hardin, “Tragedy of Commons”, **Science** Vol.162, (1968), s.1243-1248.

²⁹ Ravi Kanbur, Todd Sandler ve Kevin Morrissey, **a.g.e.**, s.58.

Küresel ortak ürünlere örnek olarak dış yardım, tropik ormanlar, barışı koruma vb. verilebilir. Bu ürünlerden dış yardımlar, bir yandan yardımı alan ülkedeki fakirliğin azaltılmasına katkı yapmakta, diğer yandan eğer koşullu ise yardımı veren ülkeye de bazı avantajlar sağlamaktadır. Yağmur ormanlarının korunması da hem karbon korunmasına hem de biyoçeşitliliğe katkı sağladığı için küresel çapta tam kamusal faydalar ortaya çıkarmaktadır. Ayrıca, yağmur ormanlarının bulunduğu ülkeler başta erozyon kontrolü olmak üzere, iklim etkileri, su yatakları ve çevre turizminden bölgesel faydalar sağlamaktadırlar. Barışı koruma faaliyeti de çatışma bölgelerine yakın olan ülkelere özel faydalar sağlamak suretiyle, artan siyasi istikrar, ticaret faaliyetlerinin devamı gibi küresel faydalar ortaya çıkarmaktadır.³⁰

Küresel ortak ürünler farklı malların bileşiminden oluştuğu için, bunların finansmanı, ortaya çıkan ürünün ağırlıklı olarak ne tür bir mal olduğuna göre değişmektedir. Bu ürünlerde genellikle ülkelere özgü özel faydalar ve kulüp malı faydaları yaygın olduğundan dolayı, fayda ilkesine göre finansman ve kulüp finansmanı yaygın bir biçimde kullanılabilir.³¹

Tablo 4’te kamusalılık derecelerine göre küresel kamu malı örnekleri verilmiştir. Literatürde küresel kamu mallarının kamusalılık derecelerine göre sınıflandırmasında Todd Sandler tarafından yapılmış olan bu sınıflandırma kullanılmaktadır.

³⁰ Albert Binger, **a.g.e.**, s.11-12.

³¹ Todd Sandler, **a.g.e.**, s.14-15.

Tablo 4: Küresel Kamu Mallarının Kamusalılık Derecelerine Göre Sınıflandırması

KKM Türü	Örnekler
Küresel Tam Kamusal Mallar	--Küresel ısınmanın engellenmesi --Temel araştırmalar --Hastalıkların yayılmasının önlenmesi --Ozon tabakasının iyileştirilmesi
Küresel Yarı Kamusal Mallar (Kısmen rakip olunabilir)	--Okyanus balıkçılığı --Haşaratın kontrolü --Organize suçun azaltılması --Asit yağmurlarının azaltılması
Küresel Yarı Kamusal Mallar (Kısmen dışlanabilir)	--Füze savunma sistemi --Bilginin dağıtımı --Felaket yardımları --Borç vadesinin uzatılması
Küresel Kulüp Malları	--Ulusötesi parklar --INTELSAT --Uzaktan kumandalı hizmetler --Kanallar, su yolları
Küresel Ortak Ürünler	--Tropik ormanlar --Dış yardım --Barışı koruma --Müttefikler arası savunma harcamaları

Kaynak: Todd Sandler, “On Financing Global and International Public Goods”, **Policy Research Working Paper** 2638, World Bank Economic Policy and Prospects Group, Washington D.C., July 2001, s.45.

1.3.4.Diğer Sınıflandırmalar

Küresel kamu mallarına ilişkin temel sınıflandırmaların dışında kalan diğer sınıflandırmalarda küresel kamu malları, somut olup olmadıklarına göre, doğasına göre ve üretim zincirindeki yerlerine göre üç şekilde sınıflandırılmaktadır. Bu sınıflandırmaların hepsi bu konuda önemli çalışmalar yapan Kaul, Grunberg ve Stern tarafından yapılmış olmakla birlikte, çok genel sınıflandırmalar olmaları nedeniyle literatürde sık kullanılan sınıflandırmalardan olma niteliğini kazanamamışlardır.³²

Somut olup olmamalarına göre küresel kamu malları, somut mallar ve soyut mallar olarak iki genel kategoriye ayrılmaktadır. Somut küresel kamu mallarına örnek olarak çevre ve insanlığın ortak mirası kabul edilen tarihi ve doğal değerler verilebilir. Barış ve finansal istikrar gibi mallar ise soyut küresel kamu mallarına birer örnektir.

Küresel kamu mallarının doğasına göre yapılan sınıflandırmada ise bu mallar; doğal küresel mallar, insan yapımı küresel mallar ve küresel politika sonuçları olmak üzere üç biçimde sınıflandırılmaktadır. Ozon tabakası, atmosfer ve okyanuslar doğal küresel malları oluşturmaktadır. İnsanlığın ortaya çıkışından önce var oldukları için bu mallar stok değişkenler olarak da adlandırılmaktadır. İnsan yapımı küresel mallar ise bilgi, evrensel norm ve standartlar, İnternet gibi mallardır. Zaten üretilmiş durumda olduklarından bu mallar da stok değişkenler olarak kabul edilmektedir. Küresel politika çıktılarına örnek olarak ise sağlık, finansal istikrar, barış ve güvenlik, eşitlik ve adalet, fakirliğin azaltılması vb. sayılabilir. Küresel politika çıktılarını insan yapımı mallardan ayıran özellik, bu malların akım değişkenler olması ve de sunumlarının sürekli bir çabayı gerektirmesidir.

Son sınıflandırmada ise küresel kamu malları üretim zincirindeki yerlerine göre nihai küresel kamu malları ve ara küresel kamu malları olarak iki gruba ayrılmaktadır. Çevre, barış ve güvenlik, finansal istikrar vb. gibi mallar nihai küresel kamu malları olarak kabul edilmektedir. Nihai küresel kamu mallarının sunumuna katkı sağlayan uluslararası rejimler, normlar ve standartlar vb. ise ara küresel kamu malları olarak adlandırılmaktadır.

³² Kaul, Grunberg ve Stern, **a.g.e.**, s.13, 453.

Küresel kamu mallarına ilişkin çok sayıda sınıflandırmanın varolması ve bu sınıflandırmaların tartışmalı noktalar içermesi konunun anlaşılmasını bir ölçüde güçleştirmektedir. Örneğin, iki farklı sektörel sınıflandırmanın yapılması, fayda türlerine göre sınıflandırmada bazı küresel kamu mallarının adı geçen fayda türlerinden birkaçı içinde yer alması, kamusalılık derecelerine göre yapılan sınıflandırmanın teorik varsayımlarına yapılan itirazlar ve temel sınıflandırmaların dışında birtakım genel sınıflandırmaların varlığı konuya ilişkin bir karmaşanın varolduğunun kanıtı sayılabilir.

Öte yandan, küresel kamu mallarının sınıflandırmasına değilse bile, hangi malların/faaliyetlerin küresel kamu malı sayılması gerektiğine ilişkin olarak Birleşmiş Milletler'in yaptığı bazı çalışmalar dikkat çekicidir. Özellikle de Birleşmiş Milletler'in 2000 yılında insanlığın gelişmesi ve refahı için yapılması gerekenlerin yer aldığı ve somut hedeflerin konulduğu Binyıl Bildirisi'ni³³ yayınlaması ve bu bildirinin başarılabilmesi için yol haritasının çıkartıldığı Birleşmiş Milletler raporu³⁴, küresel kamu mallarının dünya siyaseti tarafından önemli bir olgu olarak kabul edilmesine yardımcı olmuştur. Binyıl Bildirisi'nin amaçlarına ulaşabilmek için çıkartılan yol haritası raporunda uluslararası topluluğun odaklandığı öncelikli küresel kamu malları aşağıdaki gibidir:

- i. İnsana saygı (temel eğitim ve sağlık ihtiyaçlarına evrensel erişim dahil).
- ii. Ulusal egemenliğe saygı.
- iii. Küresel kamu sağlığı (özellikle bulaşıcı hastalıkların kontrolü).
- iv. Küresel güvenlik (suç ve şiddetin olmadığı bir küresel kamusal alan).
- v. Küresel barış.
- vi. Uyumlaştırılmış iletişim ve taşımacılık sistemleri.

³³ www.un.org/millennium/declaration/ares552e.htm (Erişim:15.09.2004)

³⁴ United Nations, **Road Map Towards the Implementation of the United Nations Millennium Declaration**, (Report of the Secretary-General, A/56/326, New York, 6 September 2001).

- vii. Uyumlaştırılmış kurumsal altyapı.
- viii. Bilgi yönetimi.
- ix. Küresel doğal ortak malların yönetimi.
- x. Devletlerin ve devlet dışı aktörlerin çok taraflı müzakereler yürütebilecekleri uluslararası arenaların varlığı.

Birleşmiş Milletler tarafından herhangi bir sınıflandırmaya tabi tutulmaksızın verilen bu küresel kamu malı listesi küresel kamu mallarının sınıflandırmasında yaşanan karmaşaya bir seçenek olarak kabul edilebilir. Bu malların nasıl sınıflandırıldıklarından çok öncelikli olarak hangi insani amaçlara yönelinmesi gerektiği uluslarüstü bir kurum olan Birleşmiş Milletler tarafından yukarıdaki şekilde ifade edilmiştir.

2.KÜRESEL KAMU MALLARININ SUNUMU

Küresel kamu mallarının sunumu, bu malların hangilerinin ne miktarda ve hangi yöntemlerle üretileceğine, bunların faydalarının nasıl dağıtılacağına ve üretimin finansmanının nasıl yapılacağına ilişkin konuların tümünü kapsayan bir şekilde ele alınıp incelenmektedir. Küresel kamu mallarının sunumuna ilişkin bütün bu unsurlar, bu malların tanımlanması ve sınıflandırmasına ilişkin tartışmalardan çok daha kapsamlı tartışmalara konu olmaktadır.

Küresel kamu mallarının sunumuna ilişkin olarak öncelikle kamu ekonomisi teorisinde varolan açıklamalara başvurmak gerekmektedir. Özellikle de kamu mallarının sunumunda sık kullanılan ‘optimalite’(optimal sunum) kavramı, küresel kamu mallarının sunumuna ilişkin konuların ve karşılaşılan bazı zorlukların anlaşılmasında çok önemli bir yere sahiptir. Bu kısımda önce küresel kamu mallarının sunumuna ilişkin genel teorik açıklamalara, daha sonra da küresel kamu mallarının malların sunum sürecine değinilecektir.

2.1.Küresel Kamu Mallarının Sunumunun Teorik Çerçevesi

Neo-klasik iktisadi düşüncenin hakim olduğu kamu ekonomisi teorisinde kamu mallarının sunumuna ilişkin analizler önemli bir yer tutmaktadır. Günümüzde, bu analizlerden bazılarının küresel kamu malları için de kullanılmasıyla küresel kamu mallarına teorik bir içerik kazandırılmaya çalışılmaktadır. Bu amaçla, kamu ekonomisi teorisinde ‘Samuelson koşulu’ ve ‘mali denklik ilkesi’ olarak anılan iki ilke kullanılmakta ve bu çerçevede küresel kamu mallarının optimal sunum düzeyinin ne olması gerektiği araştırılmaktadır.³⁵

Böyle bir arayış, 185’ten fazla ülkenin ve milyarlarca insanın var olduğu, bunların dışında sayısı belirsiz farklı aktörün yer aldığı ve bir küresel devletin söz konusu olmadığı gerçek dünyada geçerlilikten oldukça uzaktır. Bu yüzden, genellikle küresel kamu mallarının cari sunum düzeyi belirlenmeye çalışılmakta, eğer yetersiz bir sunum söz konusu ise bu yetersizliğin getirdiği maliyetler ve bu yetersizliği ortadan kaldıracak düzeltici faaliyetlerin maliyeti tahmin edilerek neler yapılması gerektiği ortaya konmaktadır.³⁶

Optimal sunum analizinin gerçeklerle örtüşmemesi önemsiz olduğu anlamına gelmemelidir. Aksine bu analiz, küresel kamu mallarının sunumuna yönelik girişimlerin ve politikaların doğru biçimde şekillendirilmesinde yol gösterici olabilecek birçok noktayı içinde barındırması dolayısıyla her zaman yararlanılabilecek bir analizdir. Kamu ekonomisinde optimal sunumu oluşturan Samuelson koşulu ve mali denklik ilkesi ve bunların küresel kamu malları açısından anlamı aşağıda verilmiştir.

³⁵ Bu konudaki çalışmalara örnek olarak bkz: Todd Sandler, “Assessing The Optimal Provision of Public Goods: In Search of The Holy Grail”, (Ed. Inge Kaul ve diğer., **Providing Global Public Goods: Managing Globalization**, New York: Oxford University Press, 2003), s.131-151; Agnar Sandmo, “International Aspects of Public Good Provision”, (Ed. Inge Kaul ve diğer., **Providing Global Public Goods: Managing Globalization**, New York: Oxford University Press, 2003), s.112-130.

³⁶ Office of Development Studies, “Profiling The Provision Status of Global Public Goods”, **ODS Staff Paper**, New York, (December 2002), s.1-4.

2.1.1.Samuelson Koşulu

Ünlü iktisatçı Paul A. Samuelson tarafından ortaya atıldığı için ‘Samuelson koşulu’ olarak anılan bu ilke, sosyal refahın maksimize edildiği noktada kaynakların optimal tahsisini öngörmekte ve bir kamu malının sunumunun optimal olması için, bu malın marjinal üretim maliyetinin, toplumun marjinal ödeme gücüne (istekliliğine) eşit olması gerektiğini ifade etmektedir.³⁷

Bu normatif analizin küresel kamu mallarına uygulanmasında öncelikle bir küresel refah maksimizasyonu varsayımı yapılmaktadır. Bu varsayım altında, dünyadaki bireylerin bir küresel kamu malından elde ettikleri marjinal faydaların veya bu malın sunumuna ilişkin -bütün ülkeler için aynı olduğu varsayılan- marjinal ödeme güçlerinin toplamının, bu malın marjinal üretim maliyetine eşit olması gerektiği ortaya konulmuştur.

Temelde ulusal kamu malları için ortaya konulmuş olan Samuelson koşulu uluslararası ortamda başka varsayımlara da ihtiyaç duymaktadır. Bunun nedenlerinden biri, birçok farklı gerekçeye bağlı olarak ülkelerarası transferlerin varlığı, bir diğeri ise küresel bir vergilemenin söz konusu olmamasıdır.³⁸ Ayrıca bu koşul, ülkelerin faaliyetlerinin küresel kamu mallarının toplam arzına nasıl katılacağı konusuna açıklık getirememektedir.³⁹ Her ülkenin farklı bir küresel kamu malına öncelik vermesi durumunda da, ülkelerin tercihlerinin tek bir ortak tercih fonksiyonunda toplanması zorlaşmaktadır. Bütün bu sorunlar teorik olarak Samuelson koşulunun küresel düzeyde sağlanmasını zorlaştırmaktadır. Bu koşulunun küresel kamu malları açısından geçerli olabilmesi için tüm bu sorunlara çözüm olabilecek varsayımların ortaya konması gerekmektedir.

³⁷ Sophie Thoyer, “The Provision of Global Public Goods and Global Governance”, **Institute for International and European Environmental Policy**, Workshop organised by Ecologic, (2002), s.2.

³⁸ Agnar Sandmo, **a.g.e.**, 125-126.

³⁹ Todd Sandler, “Global and Regional Public Goods: A Prognosis For Collective Action”, **Fiscal Studies**, Vol.19, (1998), s.242-244.

2.1.2.Mali Denklik İlkesi

Mancur Olson tarafından ortaya konulan bu ilke, dışsallıklar göz önüne alındığında siyasi ve ekonomik olmak üzere iki tür yetki alanının söz konusu olduğunu ve kamu mallarının optimal sunumu için bu iki yetki alanının çakışması gerektiğini ifade etmektedir. Bu ilkeye göre, siyasi yetki alanı devletin bir kamu malının sunumuna karar verdiği alanı, ekonomik yetki alanı ise bu kamu malından fayda sağlanan bölgeyi ifade eder. Bu iki yetki alanı tam olarak çakıştığında mali denklik sağlanmış olur, dolayısıyla kamu malının sunumu optimaldir. Eğer iki yetki alanı tam olarak çakışmazsa (biri diğerinden büyükse) kamu malının sunumunda optimal altı bir durum ortaya çıkar.⁴⁰

Mali denklik ilkesi küresel kamu mallarını kapsayacak şekilde genişletildiğinde ise bazı zorluklarla karşılaşmaktadır. Uluslararası ortamda mali denkliğin sağlanabilmesi için, diğer bir deyişle küresel kamu mallarının sunumuna ilişkin kararların bu kararlardan doğrudan etkilenenler tarafından alınabilmesi için ya küresel bir devletin söz konusu olması ya da tam tersine, küresel kamu malı arzında adem-i merkezileştirilmiş bir sürecin desteklenmesi gerekmektedir. Küresel bir devlet önerisi yakın gelecekte gerçekleşebilecek bir öneri gibi görünmemektedir. Diğer seçenek ise tamamıyla piyasa çözümlerini içeren bir yaklaşımdır. Böyle bir süreç ülkelerin ve tekil ajanların küresel kamu mallarından faydalanabilmeleri için alınıp satılabilen kullanıcı hakları oluşturulmasını ve karşılıklı değiştirilebilir balıkçılık kotaları ve kirlilik izinleri gibi yöntemlerle negatif dışsallıkların sınırlandırılmasını gerektirmektedir.⁴¹ Bu süreçte küresel kamu mallarının sunumunda devletlerin oynadığı rolün, yetki ikamesi ilkesi gereğince özel firmalara devredilmesi öngörülmektedir. Küresel kamu malları için önerilen bu tür bir piyasacı yaklaşım bazı açılardan sorunlu görünmektedir. Örneğin, özel firmaların ekonomik faaliyetlerinin yan ürünü olarak ortaya çıkmayan küresel kamu malları ve üretimi özel sektöre devredilemeyen küresel kamu malları için bu yaklaşımın ne gibi çözümler getirdiği açıklığa kavuşturulamamıştır.

⁴⁰ Cornes ve Sandler, **a.g.e.**, s.33.

⁴¹ **Trade, Societies and Sustainable Development Sustru Network, Policy Brief Paper**, Seminar on “Global Public Goods and Trade”, Montpellier, (13-14 May 2002), s.3.

2.2.Küresel Kamu Mallarının Sunum Süreci

Genel olarak, küresel kamu mallarının tüketilmeye veya faydalanmaya hazır hale getirilmesi anlamına gelen sunum konusunun en önemli unsurları siyasi karar alma, üretim ve finansmandır. Bu unsurlar aynı zamanda küresel kamu mallarının sunum sürecinin aşamaları olarak da değerlendirilmektedir.⁴² Bu unsurlar arasında belirli bir dengenin tutturulması yoluyla küresel kamu mallarının yeterli ve etkin bir biçimde sunumunun garanti edilmesi dünya siyasetinin üzerinde durması gereken en önemli noktalardan biri olarak ele alınmaktadır. Küresel kamu mallarının sunum sürecini oluşturan bu unsurlar aşağıdadır.

2.2.1.Küresel Kamu Mallarında Siyasi Karar Alma

Siyasi karar alma, ilgili tarafların hangi küresel kamu mallarının ne miktarda üretileceğine, bunların nasıl şekillendirileceğine ve bu malların faydalarının nasıl dağıtılacağına karar vermesi anlamına gelir. Küresel kamu mallarına ilişkin siyasi karar almada tek bir merkezi otoritenin olmayışı önemli bir sorundur. Özellikle de karar alıcıların çokluğu, çeşitliliği ve bunlar arasındaki eşgüdümsüzlük, küresel kamu mallarının sunumunun yetersiz düzeyde gerçekleşmesine neden olmaktadır.

Küresel kamu mallarına ilişkin siyasi karar alma faaliyetlerinde rol alan aktörlerin en önde gelenleri devletler ve uluslararası kuruluşlardır. Bunların dışındaki aktörler ise, devlet dışı aktörler olarak adlandırılan iş dünyası ve sivil toplum kuruluşlarıdır. Bütün bu aktörlerin öncelikleri ve çıkarları birbirinden farklı olduğundan dolayı, küresel kamu mallarının sunumuna ilişkin siyasi karar alma faaliyetleri etkin bir biçimde yerine getirilememektedir.⁴³

Devletler ve uluslararası kuruluşlar, küresel kamu mallarına ilişkin siyasi karar almada en etkili kurumlardır. Hukuki ve egemen nitelikleri dolayısıyla devletler, uluslararası kuruluşlara göre daha etkili durumdadır. Ancak, hem devletler hem de uluslararası kuruluşlar diğer aktörlere oranla daha organize olmaları, daha fazla siyasi

⁴² Inge Kaul ve diğer., **a.g.e.**, s.15.

⁴³ Francisco Sagasti ve Keith Bezanson, **a.g.e.**, s.138.

güce ve daha geniş finansman olanaklarına sahip olmaları dolayısıyla, siyasi karar almadaki açık bir üstünlüğe sahiptir. Özellikle de gelişmiş ülkeler ile Birleşmiş Milletler ve buna bağlı kuruluşlar küresel kamu mallarının sunumunun her aşamasında etkilidir.

Siyasi karar almanın diğer tarafları ise devlet dışı aktörlerdir. Devlet dışı aktörler sivil toplum kuruluşları ve iş dünyası olmak üzere iki genel kategoriden oluşmaktadır. Aileden ulusal çaptaki kuruluşlara kadar geniş bir yelpazede yer alan ve kâr amacı gütmeyen her türlü kuruluş ve birlik, sivil toplum kuruluşu olarak adlandırılmaktadır.⁴⁴ Bunların en bilinen örnekleri sendikalar, vakıflar, dernekler ve meslek odalarıdır. Günümüzde, çevreci ve feminist örgütler başta olmak üzere, birçok sivil toplum kuruluşu küresel sorunlara karşı çeşitli şekillerde mücadele etmektedir. Sivil toplum kuruluşlarının endişelerinin ve çıkarlarının çoğu kez ortak olması, bu kuruluşların ülke sınırlarına bağlı kalmamasına, birbirleriyle işbirliği yapmalarına ve devletlere baskı uygulamalarına yol açmaktadır.⁴⁵

Devlet dışı aktörlerin diğer bir çeşidi olan iş dünyası ise küçük ölçekli firmalardan, çok uluslu firmalara kadar her türlü firmadan oluşmaktadır. Firmaların siyasi karar almadaki güçleri, sahip oldukları geniş parasal kaynaklar dolayısıyla her zaman belirgindir. Özellikle büyük ölçekli firmalar, birçok küresel kamu malının finansmanına katkı sağlamanın yanında, bazı küresel kamu mallarının ne miktarda ve hangi yöntemlerle üretileceğine ilişkin kararları doğrudan doğruya kendileri almaktadır.⁴⁶ Bazı durumlarda ise firmalar, devletlerin siyasi karar alma mekanizmalarını doğrudan ya da dolaylı olarak etkileyerek bazı küresel kamu mallarının aleyhine işleyen bir sürecin ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Bu durum özellikle çevre malında açıkça görülmektedir. Fosil yakıtlarının denetim altına alınması

⁴⁴ Michael Edwards ve Simon Zadek, "Governing The Provision of Global Public Goods: The Role and Legitimacy of Nonstate Actors", (Ed. Inge Kaul ve diğer., **Providing Global Public Goods: Managing Globalization**, New York: Oxford University Press, 2003), s.201.

⁴⁵ Inge Kaul, "Global Public Goods: What Role For Civil Society?", **Nonprofit and Voluntary Sector Quarterly**, Vol.30, No.3, (3 September 2001), s.593.

⁴⁶ Örneğin küresel sağlıkta Glaxo-Wellcome, GlaxoSmithKline, Pfizer gibi bazı büyük ilaç firmaları doğrudan sunum kararını almakta, bunu finanse etmekte ve uygulamaktadır. Bkz: Sally K. Stansfield ve diğer., "Innovative Financing of International Public Goods For Health", **CMH Working Paper Series**, Paper No.WG2:22, (January 2002), s.21.

yoluyla emisyonların sınırlandırılarak çevreye ve iklime verilen zararın azaltılmasını amaçlayan Kyoto Protokolü'nün uzun süre yürürlüğe girememesinin nedeni budur.⁴⁷

Çok aktörlü siyasi karar alma sürecinde küresel kamu mallarının yetersiz sunumuna neden olan birçok sorunu çözebilmenin tek yolu uluslararası işbirliğine gitmektir. Bu ise öncelikle bütün aktörlerin dahil olduğu bir karar alma mekanizması oluşturmakla mümkün olabilecektir. Bu bağlamda, uluslararası müzakerelerde ve uluslararası örgütlerin yönetiminde sivil toplum kuruluşlarının temsil edilmesi, yine uluslararası kuruluşlarda gelişmekte olan ülkeler aleyhindeki temsil adaletsizliğinin ortadan kaldırılması gerekmektedir.⁴⁸

2.2.2.Küresel Kamu Mallarının Üretimi ve Finansmanı

Küresel kamu mallarının sunumunun siyasi karar alma dışındaki diğer unsurları bu malların üretimini ve finansmanını kapsamaktadır. Küresel kamu mallarının üretimi büyük ölçüde varolan finansman olanaklarına bağlı olduğundan dolayı, üretim ve finansman olgusu genellikle birlikte ele alınmaktadır. Ancak, literatürde küresel kamu mallarının üretimi incelenirken ekonomik anlamda ayrıntılı bir üretim sürecinden değil, genellikle ülkelerin küresel kamu mallarının üretimindeki rollerinden ve küresel kamu mallarının toplam üretim düzeyinin artırılmasından bahsedilmektedir. Bu kısımda ilk önce, küresel kamu mallarının toplam üretim düzeyinin belirlenmesinde ve bu mallardan beklenen faydaların ortaya çıkarılmasında kullanılan ve üretim teknolojileri olarak adlandırılan yöntemler incelenecektir. Daha sonra da küresel kamu mallarının finansmanına ilişkin yöntemlere yer verilecektir.

⁴⁷ Kyoto Protokolü, özel şartlara bağlı olarak Rusya'nın onayıyla birlikte yürürlüğe girmiştir. Dünyanın en büyük ekonomisine ve en güçlü firmalarına sahip olması dolayısıyla çevreyi en çok kirleten ülke olan Amerika Birleşik Devletleri bu protokolü imzalamaya yanaşmamaktadır.

⁴⁸ Temsil konusunun boyutları epey geniş ve bu konuda uluslararası ilişkiler açısından **Providing Global Public Goods: Managing Globalization** adlı kitapta yer alan üç çalışmaya bakılabilir: Michael Edwards ve Simon Zadek, **a.g.e.**, s.200-224; Pamela Chasek ve Lavanya Rajamani, "Steps Toward Enhanced Parity: Negotiating Capacity and Strategies of Developing Countries", s.245-260; Cecilia Albin, "Getting To Fairness: Negotiations Over Global Public Goods", s.263-276.

2.2.2.1.Küresel Kamu Mallarının Üretim Teknolojileri

Todd Sandler'e göre üretim teknolojileri, farklı küresel kamu mallarının en iyi nasıl üretileceğini ve bunun için ne tür bir uluslararası eylemin gerekli olduğunu belirleyen temel unsurdur. Sandler, küresel kamu mallarının üretiminde toplama, ağırlıklı toplam, en iyi vuruş ve en zayıf halka olarak adlandırılan dört temel üretim teknolojisinin söz konusu olduğunu belirtmektedir.⁴⁹ Küresel kamu mallarının, bu mallarda kullanılan üretim teknolojileri doğrultusunda sınıflandırılmasıyla da daha önce verilen sınıflandırmalardan ayrı bir küresel kamu malı sınıflandırması yapılmış olmaktadır. Küresel kamu mallarının üretim teknolojileri ve bu teknolojiler ile üretilen küresel kamu malı örnekleri aşağıda verilmiştir.

2.2.2.1.1.Toplama Teknolojisi

Toplama teknolojisinde her bir ülkenin küresel kamu malı üretim miktarı, bu malın toplam üretim düzeyinin temel belirleyicisidir. Bu durumda küresel kamu malının üretim fonksiyonu matematiksel olarak aşağıdaki gibi ifade edilmektedir:

$$Q = \sum_{i=1}^n q_i$$

Q , küresel kamu malının toplam düzeyini, q_i ise i ülkesinin küresel kamu malı üretimine katkısını ifade etmektedir. Toplama teknolojisinin söz konusu olduğu küresel kamu mallarına örnek olarak hava kirliliğinin azaltılması, küresel ısınmanın engellenmesi (sera gazı miktarının azaltılması), okyanustaki canlı türlerinin belirlenmesine ilişkin araştırmaların yapılması ve bunlara ait bilginin üretilmesi faaliyetleri verilebilir. Genel olarak, çevre ile ilgili faaliyetlerde bu teknolojinin geçerli olduğu söylenebilir.

Öte yandan, toplama teknolojisi ile üretilen küresel kamu mallarında işbirliği sorunu ortaya çıkabilmektedir. Bunun nedeni, ülkelerin küresel kamu malı üretimini

⁴⁹ Todd Sandler, **a.g.e.**, s.224-232.

gönüllü olarak yapmasına bağlı olarak, bir ülke tarafından sağlanan bir birim katkının, toplam üretim düzeyinde aynı miktarda artış sağlaması, sonuçta bir ülkenin katkısının diğer bir ülkenin katkısının tam bir ikamesi haline gelmesidir.⁵⁰ Bu durumda ülkeler bedavacı bir davranış sergilemektedir. Ayrıca, bir ülkenin küresel kamu malından sağladığı fayda, üretim için katlanmak durumunda olduğu maliyetten yüksek ise o ülke işbirliğine gitmemektedir. Bütün bu davranışlar finansman belirsizliklerine ve uluslararası işbirliğinin oluşturulamamasına yol açarak küresel kamu malının üretim miktarının yetersiz kalmasına neden olmaktadır. Toplama teknolojisinin geçerli olduğu küresel kamu mallarında ortaya çıkan bu sorunların çözümü için getirilen öneriler ise çok taraflı kuruluşların oluşturulması/güçlendirilmesi yoluyla küresel kamu mallarının üretiminin zorlayıcı hale getirilmesi veya zengin bir ülkenin liderliğinde bu malların daha fazla üretiminin sağlanmasıdır.⁵¹

2.2.2.1.2.Ağırlıklı Toplam Teknolojisi

Her bir ülkenin küresel kamu malı üretiminin farklı ek etkilere sahip olduğu üretim teknolojisine ağırlıklı toplam teknolojisi adı verilmektedir. Bu teknolojiye küresel kamu malının üretim fonksiyonu aşağıdaki gibi ifade edilmektedir:

$$Q^i = \sum_{j=1}^n \alpha_{ij} q^j, \quad i=1, \dots, n$$

Bu fonksiyonda Q^i , i ülkesinin elde ettiği küresel kamu malı miktarını; q^j , j ülkesinin ürettiği küresel kamu malı miktarını; α_{ij} ise i ülkesinin j 'nin ürettiği küresel kamu malından aldığı payı ifade etmektedir. Küresel kamu malının belirli bir ülkeye sağladığı özel faydanın yeterince büyük olması durumunda, ilgili ülkenin bu malın üretimine daha fazla katkı sağlaması anlamına gelen ağırlıklı toplam teknolojisinin, bölgesel kamu malları için daha uygun olduğu belirtilmektedir. Örneğin, bir bölgedeki asit yağmurlarının azaltılmasının bir ülkeye sağladığı özel faydaların büyüklüğü, bu

⁵⁰ P.B. Anand, "Financing The Provision of Global Public Goods", **World Institute For Development Economics Research**, Discussion Paper No.2002/110, (2002), s.4.

⁵¹ Albert Binger, **a.g.e.**, s.12, 34.

ülkede sülfür emisyonunun azaltılması yönünde daha fazla çaba gösterilmesini sağlamaktadır. Bu konuda özellikle enerji santrallerinin ortaya çıkardığı sülfür emisyonlarının azaltılması amaçlanmaktadır. Belirli bir bölgedeki haşaratın kontrolü de ağırlıklı toplam teknolojisinin kullanılmasını gerektiren başka bir örnektir.

2.2.2.1.3.En İyi Vuruş Teknolojisi

Küresel kamu malının toplam üretim düzeyinin, bu üretime en büyük katkıyı yapan ülke veya ajan tarafından belirlendiği üretim teknolojisine en iyi vuruş teknolojisi adı verilmektedir.⁵² Bu teknoloji matematiksel olarak şu şekilde gösterilmektedir:

$$Q = \max \{ q^1, \dots, q^n \}$$

En iyi vuruş teknolojisinde dünyadaki herkes için faydalı olan araştırma faaliyetleri ön plana çıkmaktadır ve genellikle bilim ve sağlık alanındaki ilerlemeler en iyi vuruş teknolojisine uymaktadır. AIDS, sıtma, ebola gibi bulaşıcı hastalıkların tedavisine ve bunlara ilişkin aşı geliştirmeye yönelik araştırmalar en iyi vuruş teknolojisinin kullanıldığı küresel kamu mallarıdır. Söz konusu aşı geliştirme ve tedavi araştırmalarında, en çok araştırma yapan, en geniş donanım ve finansman olanaklarına sahip olan araştırma ekibinin veya ülkenin, ilgili bulaşıcı hastalığa yönelik bir ilacı geliştirme olasılığı diğerlerine oranla çok daha fazladır. Bunu ilk başaran ülke, tüm insanlık adına bir başarı sağlamış olacaktır. Bu başarıldıktan sonra, ilgili bulaşıcı hastalığa yönelik ek çabalar ya hiç yarar sağlamayacak ya da çok az yarar sağlayacaktır. Bilimsel araştırma faaliyetlerine bağlı olarak, çevreyle dost teknolojilerin ve ürünlerin geliştirilmesinde de en iyi vuruş teknolojisi geçerli olmaktadır.

En iyi vuruş teknolojisinde tek bir üretici için ihtiyaç duyulan şey uluslararası işbirliğinin gerekliliğidir. Potansiyel üreticilerin olması durumunda, küresel kamu malını üretmek için kimin çaba göstereceğini kendi aralarında kararlaştırmaları zorunludur. Aksi halde, küresel düzeyde kaynak israfına neden olunacaktır. Bunun için

⁵² Daniel G. Arce M. ve Todd Sandler, "Transnational Public Goods: Strategies and Institutions", *European Journal of Political Economy*, Vol.17, (2001), s.496.

getirilen öneri, uluslararası kuruluşların veya öncü bir ülkenin bu teknoloji ile üretilen küresel kamu mallarında aktif bir rol almasıdır.⁵³

2.2.2.1.4.En Zayıf Halka Teknolojisi

En zayıf halka teknolojisinde küresel kamu malının toplam üretim miktarı, bu üretime en az katkısı yapan ülke tarafından belirlenir. Bu teknolojinin matematiksel ifadesi aşağıdaki gibidir:

$$Q = \min \{ q^1, \dots, q^n \}$$

En zayıf halka teknolojisi ile üretilen küresel kamu mallarının en önemli örnekleri sağlıkla ilgilidir. Bulaşıcı hastalıkların yayılmasının önlenmesinde, bu konuda en az çabayı harcayan ülke tüm ülkeler için güvenli olan düzeyi belirlemektedir. Benzer şekilde, ulusal sağlık politikasının bir uzantısı olarak en az aşılama yapan ülke, bir bulaşıcı hastalığın ortadan kaldırılma olasılığını belirler.⁵⁴ Küresel güvenliği ilgilendiren isyanlar ve terör gibi faaliyetlerin engellenmesi de bu teknolojinin geçerli olduğu küresel kamu malı örnekleridir.

En zayıf halka teknolojisinin geçerli olduğu küresel kamu mallarının varlığı ülkelerarası yardımların yapılması için zorunlu bir gerekçe oluşturmaktadır. Özellikle gelişmekte olan ülkelerde bulaşıcı hastalıklarla mücadele edilebilmesi için gelişmiş ülkelerin yardımları zorunlu bir hal almaktadır. Gelişmiş ülkelerin kendilerini bu hastalıklardan koruyabilmeleri buna bağlıdır. Bu tür küresel kamu mallarının kabul edilebilir düzeyde üretimi için uluslararası kuruluşların doğrudan eylemlerine ve finansmanına gereksinim vardır. Bütün bu önlemler ayrıca, fakir ülkelerde kapasite yaratılması amacına hizmet edecektir.

⁵³ Todd Sandler, "On Financing Global and International Public Goods", **Policy Research Working Paper** 2638, World Bank Economic Policy and Prospects Group, Washington D.C., (July 2001), s.20.

⁵⁴ Todd Sandler, "Global and Regional Public Goods: A Prognosis For Collective Action", **Fiscal Studies**, Vol.19, (1998), s.227.

2.2.2.2.Küresel Kamu Mallarının Finansman Yöntemleri

Küresel kamu mallarının finansmanı için çok farklı finansman yöntemleri söz konusudur. Bu yöntemlerden bazıları sadece bir tasarı halinde olup henüz uygulamaya geçirilememiştir. Küresel kamu mallarının finansman yöntemlerini dışsallıkların içselleştirilmesi, kamu kaynakları, özel kaynaklar ve ortaklık kaynakları olmak üzere üç grupta toplamak mümkündür. Bu yöntemler detaylı olarak aşağıda verilmiştir.

2.2.2.2.1.Dışsallıkların İçselleştirilmesi

Bir küresel kamu malıyla ilgili faydalar ve maliyetler, bu malın üretiminden veya tüketiminden sorumlu olan ajanlara dağıtıldığında veya bu ajanlarla sınırlandırıldığında dışsallıklar içselleştirilmiş olmaktadır. Bu yolla üreticilerin ve tüketicilerin küresel kamu mallarını doğrudan finanse etmelerini sağlamak için iki seçenek söz konusudur. Bunlardan biri küresel vergilerin konulması, diğeri de piyasa oluşturulmasıdır.⁵⁵ Bunların büyük çoğunluğu birer öneriden öteye geçememiştir.

Dışsallıkları içselleştirmenin bir yolu olarak küresel vergilerin konulması önerilerinin gerekçeleri küresel kamu mallarında ortaya çıkan aşırı tüketime, kalabalıklaşmaya, istikrarsızlığa veya diğeri istenmeyen sonuçlara engel olmak ve aynı zamanda bu malların finansmanı veya genel olarak kalkınma için gelir sağlamaktır.⁵⁶ Bu öneriler başlangıçta doğal küresel mallar olarak sınıflandırılan küresel kamu malları için ortaya atılmış, daha sonra diğeri bazı küresel kamu mallarının finansmanını kapsayacak şekilde genişletilmiştir. Küresel bir devletin var olmaması nedeniyle bu vergilerin uygulanma olanağı bulunmamaktadır. Ancak, ülkelerin işbirliğine gitmeleri sonucunda uluslararası kuruluşlar böyle bir amaca hizmet edebilir.⁵⁷

Küresel vergi önerilerinin en önemlilerinden olan küresel karbon vergisinde verginin temel amacı küresel ısınma ve iklim değişiklikleri ile mücadeledir. Karbon

⁵⁵ Francisco Sagasti ve Keith Bezanson, **a.g.e.**, s.40.

⁵⁶ Elinor Ostrom ve diğeri., “Revisiting The Commons: Local Lessons, Global Challenges”, **Science Compass Review**, Vol.284, (1999).

⁵⁷ P.B. Anand, “Who Pays and How For Global Public Goods?”, **The Courier ACP-EU**, (Jan-Feb-March 2004), s.20.

verginin konusu fosil yakıtları adı verilen kömür, petrol ve doğal gazın sahip oldukları karbon miktarıdır. Bu üç yakıt arasında içerdiği karbon miktarı en fazla olan yakıt kömür, en az olanı ise doğal gazdır. Böyle bir verginin özellikle kömür ve petrol kullanılması sonucu ortaya çıkan karbondioksit gazının azaltılmasına yardımcı olacağı ve bu sayede küresel ısınmanın engelleneceği düşünülmektedir.

Uygun bir miktarda alınacak küresel bir karbon vergisi hem karbon emisyonunu azaltacak, hem alternatif sürdürülebilir enerji kaynaklarının kullanımına geçişi kolaylaştıracak, hem de çok büyük miktarda vergi hasılatı sağlayacaktır.⁵⁸ Birleşmiş Milletler tarafından yapılan bir çalışmada ton karbon başına 21 dolarlık bir verginin yıllık 125 milyar dolar vergi hasılatı sağlayacağı tahmin edilmektedir.⁵⁹ Bu miktarda bir vergi dünya çapında karbon kullanımını durdurmak için yeterli olmasa da, vergi miktarı yıllar boyunca aşamalı olarak artırılarak istenen amaca ulaşılabilir.

Küresel karbon vergisi henüz uygulamaya geçirilememiş olmakla birlikte, bazı gelişmiş ülkeler kendi başlarına buna benzer vergileri yıllardır uygulamaktadır. Avrupa ülkelerinden Almanya, Danimarka, Finlandiya, Hollanda, Norveç ve İsveç, karbon vergisi türü vergilerden önemli miktarlarda vergi hasılatı elde etmektedir. Diğer Avrupa ülkelerinde de genel eğilim bir karbon vergisi uygulamasına geçilmesi yönündedir.

Küresel karbon vergisinin uygulanması konusunda dünya ülkeleri arasında bir uzlaşmanın sağlanması durumunda bu verginin toplanmasının kolay olacağı ileri sürülmektedir. Ülkelerin, katma değer vergisi ve satış vergilerinde olduğu gibi karbon yakıtlarının satışı üzerine doğrudan bir karbon vergisi koyarak bunu kolaylıkla yapabilecekleri iddia edilmektedir. Katma değer vergisinin ve satış vergilerinin dünya ülkelerinin büyük çoğunluğu tarafından uygulanıyor olması ve yine dünya ülkelerinin büyük çoğunluğunda bilgisayarlı sistemlerin kullanılıyor olması bu konuda bir zorlukla veya ek maliyetle karşılaşılmayacağını göstermektedir. Karbon vergisi ve benzeri

⁵⁸ James A. Paul ve Katarina Wahlberg, "Global Taxes For Global Priorities", **Global Policy Forum**, The World Economy, Ecology and Development Association (WEED), (March 2002), s.6-7.

⁵⁹ United Nations General Assembly (Preparatory Committee For The International Conference on Financing For Development), Technical Note No.3: **Existing Proposals For Innovative Sources of Finance**, (20 September 2001), s.3.

vergilerin uygulandığı Avrupa ülkelerinde bu vergilerin toplanmasının maliyeti vergilerin hasılatının %1'inden daha düşüktür.

Küresel karbon vergisi uygulamasına geçilememesinde temel sorun siyasetidir. Özellikle petrol ve doğalgaz üreticisi ülkeler böyle bir vergiye karşı çıkmaktadır. Üretimleri fosil yakıtlarının kullanımına dayalı olan ve çok uluslu faaliyet gösteren otomobil ve diğer taşıma araçlarını üreten şirketler ile petrol ve enerji şirketleri de bu tür vergilere karşı çok güçlü lobi faaliyetleri yürütmektedir.

Diğer bir önemli küresel vergi önerisi olan döviz işlem vergisi (Tobin vergisi) ise ekonomi ve maliye literatüründe en çok tartışılan vergi önerisidir. Döviz spekülasyonunu ve finansal istikrarsızlığı azaltmayı amaçlayan bu vergi ilk olarak ünlü iktisatçı James Tobin tarafından önerildiği için Tobin vergisi olarak da anılmaktadır. Verginin konusu yabancı para değişim işlemleridir. Bu verginin uygulanması durumunda, finansal istikrarsızlığı azaltma işlevinin yanında genel olarak bütün küresel kamu mallarının finansmanına önemli miktarda kaynak sağlayacağı tahmin edilmektedir.⁶⁰

Tobin vergisinde, çok düşük bir vergi oranıyla döviz piyasalarındaki kısa dönem spekülasyonları önleme olanağının bulunması ve büyük miktarda vergi hasılatı elde etmenin söz konusu olması dolayısıyla, iktisatçılardan ülke hükümetlerine, uluslararası kuruluşlardan sivil toplum kuruluşlarına kadar bu vergiye taraftar olan geniş bir kesim ortaya çıkmıştır. Özellikle de bu vergiye taraftar olan sivil toplum kuruluşlarının sayısında ciddi bir artış gözlemlenmektedir. Bu konuda en etkili kuruluşların başında Fransa kökenli bir örgüt olan ATTAC gelmektedir. Günümüzde 26 ülkede faaliyet gösteren ATTAC'ın binlerce üyesi ve önemli bir siyasi gücü vardır. Tobin vergisini savunan diğer önemli sivil toplum kuruluşları olarak Halifax İnisiyatifi (Kanada), Tobin Vergisi İnisiyatifi (ABD), War on Want (İngiltere), Kalkınma ve Dayanışma İçin Uluslararası İşbirliği (Avrupa), 11.11.11 (Belçika), WEED (Almanya), AFRODAD (Afrika), Focus on The Global South (Tayland) sayılabilir. Ayrıca, çeşitli ülkelerden

⁶⁰ Birleşmiş Milletler'in hesaplamalarında 2000 yılı dünya döviz işlem hacmine göre, döviz işlemleri üzerinden alınacak % 0.1 oranında bir verginin 132 milyar dolar vergi hasılatı sağlayacağı tahmin edilmiştir. Bkz: United Nations General Assembly (Preparatory Committee For The International Conference on Financing For Development), **a.g.e.**, s.5.

birçok sendikal kuruluş, siyasetçi ve yönetici küresel bir vergi olarak Tobin vergisini savunmaktadır.

Öte yandan, bu vergiye karşı güçlü bir muhalefet de varlığını sürdürmektedir. Tobin vergisine yöneltilen akademik eleştiriler bu verginin uygulanabilirliğine ve özel kararları olumsuz etkilediği görüşüne odaklanmaktadır.⁶¹ Siyasi olarak da, başta G-8 ülkeleri olmak üzere gelişmiş ülkeler bu vergiye karşı çıkmaktadır. Bu ülkelere göre, böyle bir vergi bazı zorluklar nedeniyle finansal istikrarı sağlama açısından uygulanabilir bir araç değildir.⁶² Bu zorluklardan ilki, böyle bir verginin piyasadaki likiditeyi azaltarak dalgalanmaların artmasına yol açabileceği iddiasıdır. İkinci olarak, böyle bir verginin ülkelerin dışa yönelik sermaye akımlarını caydırıcı etkisinin olacağı ileri sürülmektedir. Tobin vergisinde spekülasyon sermaye akımları ile ticari amaçlı sermaye akımları arasında ayırım yapmanın güç olduğu iddiası da diğer bir uygulama zorluğu olarak ifade edilmektedir. Son olarak, böyle bir vergiyle sermayenin daha az düzenlenmiş kurumlara ve yerlere yönelebileceği belirtilmektedir. Belirtilen bu zorluklar nedeniyle başta ABD olmak üzere G-8 ülkeleri Tobin vergisine sıcak bakmamaktadır. Bütün bu itirazlara ek olarak, dalgalı bir finansal sistemden çıkar sağlayan özel finansal piyasa oyuncularının (şirketler ve bireyler) karşı çıkışı da Tobin vergisi önerisinin önündeki en önemli engellerden biridir.⁶³

Karbon vergisi ve Tobin vergisinden sonra en bilinen küresel vergi önerisi havacılık vergisidir. Havacılık vergisinde verginin konusunun farklı olduğu üç öneri söz konusudur. Bunlardan ilki verginin uçak yakıtı üzerinden alınması, ikincisi verginin yolcu bileti ve yük üzerinden alınması, son olarak da verginin uçağın yaydığı emisyon üzerinden alınması önerileridir. Havacılık vergisinde verginin konusunun yolcu bileti ve taşınan yük olmasına yönelik öneri daha fazla kabul görmektedir. Konusu bu şekilde belirlenen % 1 oranındaki bir havacılık vergisinin yıllık 2.2 milyar dolar vergi geliri

⁶¹ Korkut Ertürk, "Why The Tobin Tax Can Be Stabilizing?", **The Levy Economics Institute**, Working Paper No.366, (December 2002), s.1.

⁶² Hans Morgen Haugen, "A Global Public Goods Approach To A Currency Transaction Tax (CTT)", **'Taxing Currency Transactions: From Feasibility To Implementation'** konulu Halifax Initiative Konferansı, Vancouver, (October 4-6, 2001), s.3.

⁶³ Peter Wahl ve Peter Waldow, "Currency Transaction Tax-A Concept With A Future", **World Economy, Ecology and Development Association (WEED)**, Bonn, (February 2001), s.3.

sağlayacağı tahmin edilmektedir. En son olarak, bu verginin acil olarak uygulanmaya başlanması ve gelirinin doğrudan doğruya HIV/AIDS ile mücadeleye ayrılması önerisi ortaya atılmıştır.⁶⁴

Gelişen teknolojinin en belirgin örneği olan İnternet'in dünya çapında yaygın bir şekilde kullanılması, bu alanda bir vergilemeye gidilerek gelir yaratılması ve bu gelirin küresel kamu mallarının finansmanında kullanılması düşüncesini ortaya çıkarmıştır. Bit vergileri olarak anılan iki vergi önerisi vardır. Bunlar, İnternet'te gerçekleşen veri akışı üzerinden alınacak İnternet vergisi ve gönderilen e-postalar üzerinden alınacak e-posta vergisidir. Bu vergilerin çok düşük miktarlarda uygulanmasının İnternet kullanımını ve e-posta iletişimini azaltmayacağı, İnternet kullanımının yaygın olması nedeniyle bu vergilerden önemli miktarda gelir elde edileceği ve bu gelirin düşük gelirli ülkelerde İnternet altyapısının oluşturulmasına harcanarak kuzey-güney ülkeleri arasında varolan dijital uçurumun azaltılabileceği ileri sürülmektedir. 1996 yılı için yapılmış bir hesaplama göre, her biri 10 kilobyte içeriğe sahip olan 100 e-postadan 1 cent vergi alınmış olsaydı 70 milyar dolarlık gelir elde edilmiş olacaktı.⁶⁵ Günümüzde veri aktarım hızının ve İnternet kullanıcısı sayısının 1996 yılına oranla çok büyük artış göstermiş olduğu göz önüne alınırsa, uygulanmaları durumunda bu vergilerden elde edilecek gelirin 70 milyar doların çok üstünde olacağı açıktır.

Küresel gelir kaynağı olarak önerilen vergilerin diğer çeşitleri ise ticaret vergileri olarak genel bir başlık altında ifade edilen küresel ticaret vergisi ve silah ticareti vergisidir. Küresel ticaret vergisinin konusu uluslararası düzeyde gerçekleşen mal ve hizmet ticaretidir. Uluslararası ticaretin ve refahın büyük ölçüde dünya barışı ve refahı için çalışan örgütlere bağlı olmasından hareketle, bu vergiden sağlanan gelirin bu tür uluslararası kuruluşlara aktarılmasının uygun olacağı düşünülmektedir. Diğer bir ticaret vergisi çeşidi olan silah ticareti vergisinde ise amaç uluslararası silah ticaretini vergilendirerek hem bir gelir yaratmak hem de ülkelerin silahlanma yarışı dolayısıyla

⁶⁴ Bu öneri 26-30 Ocak 2005 tarihinde İsviçre'nin Davos kentinde yapılan Dünya Ekonomik Forumunda Fransa Cumhurbaşkanı Jacques Chirac tarafından ortaya atılmıştır. Bkz: **The Independent** (Online Edition), 31 Ocak 2005.

⁶⁵ United Nations Development Programme, "New Technologies And The Global Race For Knowledge", (**Human Development Report** içinde, New York: Oxford University Press, 1999), s.66.

ortaya çıkan küresel kamusal zararları azaltmaktır. 2000 yılı için yapılan hesaplamalarda her iki verginin % 1 oranında uygulanması durumunda toplamda yaklaşık 60 milyar dolar gelir elde etmek söz konusu olabilecekti.⁶⁶

Küresel bir gelir kaynağı yaratmak için getirilen küresel vergi önerileri yukarıda değinilen vergilerle sınırlı kalmamaktadır. Uzayın kullanılmasından okyanus tabanındaki madenlerin işletilmesine kadar birçok faaliyetin vergilendirilmesini ve bu vergilerden elde edilecek gelirlerin küresel kamu malları için kullanılmasını öneren pek çok görüş söz konusudur. Hatta, gün geçtikçe yeni küresel vergi önerileri ortaya çıkmaktadır. Ancak literatürde karbon vergisi ve Tobin vergisi dışındaki küresel vergi önerileri üzerinde pek fazla durulmamaktadır. Ülkelerarası uzlaşma sağlandığı takdirde, diğer vergi önerilerine oranla uygulanması en kolay vergiler olarak daha çok bu iki vergi üzerinde çalışılmaktadır.

Küresel ölçekteki dışsallıkları içselleştirmenin vergiler dışındaki bir yolu da piyasa oluşturulmasıdır. Piyasa oluşturulması vergiler gibi hem potansiyel bir gelir kaynağı hem de çevresel ve doğal kaynaklara verilen zararı azaltıcı nitelikteki bir uygulamadır. Ancak bu yöntem, vergilerde varolan komuta ve kontrol önlemlerinden çok piyasa işleyişine dayalı bir içeriğe sahiptir. Çevre ekonomistleri, piyasa oluşturulması yönteminin dışsallıkları içselleştirmede vergilere oranla daha etkin olduğunu savunmaktadır.

Piyasa oluşturmanın *kiralama* ve *ruhsat satışı* olmak üzere iki yolu vardır. Kiralamaya örnek olarak, okyanusların bazı kısımlarının belirli türdeki balıkların avlanabilmesi için firmalara uzun süreli olarak kiralanması önerileri gösterilebilir. Kiralama yoluyla, balıkçılık firmalarının kendi uzun dönemli çıkarlarını düşünerek aşırı avlanmaya gitmeyeceği ve böylece balık türlerinin korunacağı varsayılmaktadır.

Piyasa oluşturulmasında en sık kullanılan yol ruhsat satışı ve ticaretidir. Devletler ya da uluslararası kuruluşlar belirli bir düzeyde kirlilik yayma veya doğal kaynaktan yararlanma hakkını ruhsat, izin veya kredi adı altında belirli sayıda paya bölerek açık artırmayla satışa çıkarmaktadır. Sahip oldukları ruhsatların tamamını kullanmayan (daha az üretim yapan ya da daha az doğal kaynak kullanan) ajan, elinde

⁶⁶ Albert Binger, **a.g.e.**, s.19.

kalan ruhsatları başka bir ajana satabilir ya da daha sonra satmak için biriktirebilir. Ekonomi literatüründe kirlilikle ilgili ruhsatların alınıp satılması emisyon ticareti adıyla da anılmaktadır. Piyasa temelli yaklaşımın, özel ajanların küresel kamu mallarının üretimine katılması için teşvik niteliğinde olduğu ve bunun aynı zamanda etkinliği ve yeniliği artırdığı ileri sürülmektedir. Bu yolla, en etkin olan ajanın üretimde bulunması, böylece çevreye ve doğaya verilen zararın minimum düzeyde kalması amaçlanmaktadır.

Piyasa oluşturulması yönteminin uluslararası düzeyde uygulanması, 1997 yılında Birleşmiş Milletler Çevre Kongresi tarafından kabul edilen Kyoto Protokolü'nde öngörülmüştür. Bu protokolün temel amacı, protokole taraf olan ülkelerin yaydıkları emisyon miktarlarını 2008-2012 yılları arasında 1990 yılında gerçekleşen emisyon miktarlarının % 5 altına düşürmeleridir. Protokol'ün 17. maddesinde uluslararası emisyon ticareti önerilmekte, ayrıca bu ticaretin ülke içi emisyon azaltıcı girişimleri destekleyici nitelikte olması istenmektedir.⁶⁷ Protokol, Rusya'nın onayının ardından 2005 yılında yürürlüğe girmiştir. Protokol'ün hedeflerine ulaşıp ulaşılamayacağı bilim ve siyaset çevrelerinde sıkça tartışılan konuların başında gelmektedir.

Emisyon ticaretine ilişkin olarak Avrupa Birliği de bazı düzenlemelere gitmektedir. En son olarak karbondioksit emisyonlarını sınırlamaya yönelik Emisyon Ticareti Projesi 1 Ocak 2005'te yürürlüğe girmiştir.⁶⁸ Bu projeyle Birlik ülkeleri arasında emisyon ticareti olanaklı hale gelmiştir. Öte yandan, buna benzer emisyon ticareti sistemleri tekil olarak ABD, Kanada ve İngiltere'de zaten uygulanmaktadır.⁶⁹

2.2.2.2.2.Kamu Kaynakları

Günümüzde küresel kamu mallarının finansmanını sağlayan en önemli kaynaklar kamu kaynaklarıdır. Bu kaynaklar ulusal ve uluslararası kaynaklar olmak üzere iki kısımdan oluşmaktadır. Ulusal kaynaklar, adından da anlaşılacağı üzere

⁶⁷ Kyoto Protokolünün Türkçe tam metni www.gezeganimiz.com/kyototr.asp adlı İnternet adresinde mevcuttur. (Erişim: 28.02.2005)

⁶⁸ <http://europa.eu.int/comm/environment/climat/emission.htm> (Erişim: 28.02.2005)

⁶⁹ Paul J. Thomassin, "Emission Trading Systems", *Building Partnerships For Climate Change Solutions*, www.biocap.ca/ghg/index.cfm?meds=category&category=19 (Erişim: 28.02.2005)

Ülkelerin tek tek küresel kamu mallarının finansmanına katılmaları anlamına gelmektedir. Uluslararası kaynaklar ise ülkelerarası anlaşmalarla kurulmuş uluslararası kuruluşların küresel kamu mallarının finansmanı için sağladığı fonlardır. Uluslararası kuruluşların finansmanı da büyük ölçüde ülkeler tarafından yapıldığı için uluslararası kaynaklar da özünde ulusal bir nitelik taşımaktadır.

Dünyadaki hemen her ülke küresel kamu mallarının üretimine ve dolayısıyla da finansmanına önemli miktarda katkı yapmaktadır. Örneğin bulaşıcı hastalıkların kontrolü, insan haklarının iyileştirilmesi, finansal kriz riskinin düşürülmesi amacıyla ulusal bankaların regülasyonu, evre kirliliğinin önlenmesi gibi birçok küresel kamu malının hem üretiminde hem de finansmanında ülkelerin rolü çok önemlidir. retimi ve finansmanı ülkeler tarafından yapılan bu küresel kamu malı örnekleri daha iyi gıda güvenliğinin sağlanmasına, ulusal limanların yapılmasına, istatistik hizmetlerinin güçlendirilmesine kadar genişletilebilir.

Geniş bir çeşitlilik gösteren küresel kamu mallarının üretiminde ülkelerin ne kadar harcama yaptığına ilişkin doğru ve karşılaştırmalı verilere ulaşmak epey zordur. Bu konuda yapılmış kaba bir hesaplamaya göre, dünya çapında yaklaşık 6 trilyon dolarlık bir ulusal kaynak küresel kamu mallarının finansmanı için kullanılmaktadır. Aynı hesaplamada bu kaynağın 5 trilyon dolarının gelişmiş ülkelerden, 1 trilyon dolarının da gelişmekte olan ülkelerden sağlandığı belirtilmektedir.⁷⁰

Küresel kamu mallarının ulusal kaynaklarla finansmanı ele alınırken dikkat edilmesi gereken konu gelişmiş ülkelerden gelişmekte olan ülkelere yapılan çeşitli yardımların da genellikle küresel kamu mallarının finansman yöntemi olarak kabul edilmesidir.⁷¹ Bunun temel nedeni gelişmekte olan ülkelerin kaynak yetersizliği nedeniyle küresel kamu mallarının finansmanına yeterli katkıyı sağlayamamalarıdır. Bu yolla gelişmekte olan ülkelerde özellikle sağlık ve evre malının üretiminin artırılması

⁷⁰ Inge Kaul ve Katell Le Goulven, "Financing Global Public Goods: A New Frontier of Public Finance", (Ed. Inge Kaul ve diğ.er., **Providing Global Public Goods: Managing Globalization**, New York: Oxford University Press, 2003), s.340.

⁷¹ Bazı çalışmalarda ülkelerarası yardımlar uluslararası bir kaynak olarak nitelendiriyorsa da, bu yardımların yapılması büyük ölçüde ülkelerin inisiyatifinde olduğundan dolayı bunları ulusal kaynak olarak kabul etmek gerekmektedir.

amaçlanmaktadır. Gelişmiş ülkelerin geliştirmekte olan ülkelerdeki küresel kamu malı üretimine finansal katkısı iki yolla sağlanmaktadır. Bunlar; kalkınma yardımları ile geliştirmekte olan ülkelerin borçlarına ilişkin (borç hafifletilmesi ve borç takası) düzenlemelerdir.

Makroekonomi literatüründe kalkınma yardımlarının temel amacı geliştirmekte olan ülkelerdeki tasarruf ve döviz açıklarını kapatmak ve böylece bu ülkelerin gelişmiş ülkelerin düzeyini yakalamasını hızlandırmak olarak ifade edilmektedir. Ancak küresel sorunlardaki artış ve küresel kamu mallarının giderek önemli hale gelmesi, bu yardımların geliştirmekte olan ülkelerde küresel kamu mallarının finansmanı için de kullanılmasını zorunlu hale getirmiştir.⁷² Kalkınma yardımlarının ne kadarının küresel kamu malları için harcandığına ilişkin hesaplamalar farklı farklıdır. Bu hesaplamalarda küresel kamu mallarının finansmanı için harcanan tutarın toplam kalkınma yardımları içindeki payı % 3 ila % 40 arasında değişmektedir.⁷³ Bu farklı değerlerin nedeni olarak küresel kamu mallarının tanımlanmasındaki farklılıklar gösterilmektedir. Yine de bu konuya ilişkin bir rakam vermek mümkündür. Örneğin son dönemde yapılmış bir çalışmaya göre, 1997-2001 yılları arasında küresel kamu malı harcamalarının kalkınma yardımları içindeki payı yaklaşık % 30 olarak gerçekleşmiş ve tutar olarak, belirtilen dönemde 23 milyar dolardan yaklaşık 35 milyar dolara yükselmiştir.⁷⁴

Öte yandan, gelişmiş ülkeler geliştirmekte olan ülkelerin borçlarına ilişkin çeşitli düzenlemelere giderek, bu ülkelerin küresel kamu mallarının finansmanına destek olmalarını sağlamaktadır. Bu amaçla borç hafifletilmesi ve borç takası yöntemleri kullanılmaktadır. Borç hafifletilmesi, gelişmiş ülkeler tarafından ağır borçlu fakir ülkelerin borçlarının silinmesi ya da azaltılması anlamına gelir. Borç hafifletilmesi

⁷² Kunibert Raffer, “ODA and Global Public Goods: A Trend Analysis of Past and Present Spending Patterns”, **ODS Background Papers**, New York: Office of Development Studies, (1999), s.4.

⁷³ P.B. Anand küresel kamu mallarına harcanan tutarın kalkınma yardımlarına oranının % 3 ila % 25 arasında olduğunu belirtirken (“Financing The Provision of Global Public Goods”, **World Institute For Development Economics Research**, Discussion Paper No.2002/110, 2002, s.22), Dünya Bankası Kalkınma Komitesi’ne göre bu oran en az % 20 (World Bank Development Committee, **a.g.e.**, s.8), Kaul ve Le Goulven’e göre % 30 (**a.g.e.**, s.329), Raffer’e göre ise % 40’tır (**a.g.e.**, s.15).

⁷⁴ Helmut Reisen, Marcelo Soto ve Thomas Weithöner, “Financing Global and Regional Public Goods Through ODA”, **UN Wider Conference**, Helsinki, (5-7 September 2003), s.10.

yoluyla fakirlikle mücadele ve bulaşıcı hastalıkların engellenmesi gibi küresel kamu mallarının üretimi artırılmış olmaktadır. Borç takası ise kavram olarak gelişmekte olan ülkelerin gelişmiş ülkelere olan borçlarının başka varlıklarla takas edilmesidir. Ancak birçok durumda gelişmekte olan ülkeler borçlarına karşılık olarak kendi ülkelerinde küresel kamu mallarının (çevreyi ve doğayı koruma vs.) üretimini artırmakta, yine kendi ülkelerinde yatırımlar yapmakta veya alacaklı ülkelere ürün ihraç etmektedir.⁷⁵

Kamu kaynaklarının diğer türü olan uluslararası kaynaklar, uluslararası kuruluşların sahip oldukları fonlardan oluşmaktadır. Uluslararası kaynaklar sayesinde, ulusal kaynaklara ek olarak küresel kamu mallarının finansmanına katkı sağlanmakta, bu malların sunumu, eşgüdüm ve işbirliği içinde daha etkin olarak gerçekleştirilebilmektedir. Ayrıca, uluslararası kaynaklar ani müdahale gerektiren durumlarda ulusal kaynaklara oranla daha kolay kullanılabilir. Uluslararası kuruluşlar sahip oldukları finansal kaynaklara ek olarak bilgi transferleri, küresel müzakereler ve kural koyma yoluyla küresel kamu mallarının sunumunda merkezi bir rol oynamaktadır.⁷⁶

Küresel kamu mallarının üretimini ve finansmanını üstlenen uluslararası kuruluşlar Birleşmiş Milletler ve bağlı kuruluşları ile NATO'dur. Özellikle Birleşmiş Milletler sistemi çok büyük bir üst kuruluştur ve bünyesindeki onlarca kuruluş aracılığıyla çeşitli küresel kamu mallarının üretimini, finansmanını ve eşgüdümünü sağlamaktadır. Birleşmiş Milletler'in kuruluş yapısı iki kısımdan oluşmaktadır. Bunlardan ilki temel organlardır. Bu kısım Genel Kurul, Sekreteryä, Güvenlik Konseyi, Ekonomik ve Sosyal Konsey, Uluslararası Adalet Divanı ve Yönetim Konseyi olmak üzere 6 organdan oluşmaktadır.⁷⁷ Barış ve güvenlik malına ilişkin üst düzey karar alma faaliyetleri genellikle temel organlar tarafından gerçekleştirilir.

Birleşmiş Milletler sisteminin ikinci kısmı ise uzmanlaşmış kuruluşlardan, programlardan, fonlardan ve diğer organlardan oluşmaktadır. Bunlardan başlıcaları Dünya Sağlık Örgütü (WHO), Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO), Evrensel Posta

⁷⁵ www.google.com.tr/search?hl=tr&lr=&oi=defmore&q=define:Debt+swap (Erişim: 03.03.2005)

⁷⁶ Devesh Kapur, "The Common Pool Dilemma of Global Public Goods: Lessons From The World Bank's Net Income And Reserves", **World Development**, Vol. 30 No.3, (2002), s.338.

⁷⁷ Birleşmiş Milletler'in resmi İnternet sitesi: www.un.org/aboutun/chart.html (Erişim: 04.03.2005)

Birliği (UPU), Gıda ve Tarım Örgütü (FAO), Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP), Birleşmiş Milletler Çevre Programı (UNEP), Uluslararası Telekomünikasyon Birliği (ITU), Uluslararası Atom Enerjisi Kurumu (IAEA), Uluslararası İmar ve Kalkınma Bankası (Dünya Bankası-IBRD) ve Uluslararası Para Fonu (IMF)'dur. Bu kuruluşlar, programlar ve fonlar sadece belirli konularda çalışmalar yapmakla sorumludur ve birçoğu küresel kamu mallarının üretimi ve finansmanı ile doğrudan doğruya ilgilidir.

Birleşmiş Milletler sistemi dışındaki en önemli uluslararası kuruluş ise NATO'dur. Bu kuruluş sınırlı sayıda ülkenin oluşturmuş olduğu bir savunma ittifakı olması dolayısıyla aslında bir kulüptür. Ancak birçok yazar dünya barışı ve güvenliğine önemli katkılar yaptığı iddiasıyla NATO'yu uluslararası bir kuruluş olarak nitelendirmektedir.⁷⁸

Birleşmiş Milletler ve bağlı kuruluşlarının finansmanı, üye ülkelerin ödeme kapasitelerine göre verdikleri aidatlarla ve ülkelere sağlanan bağışlarla karşılanmaktadır. Birleşmiş Milletler ve bağlı kuruluşları (Dünya Bankası ve IMF hariç) her yıl yaklaşık 10 milyar dolar (kişi başına yaklaşık 1.70 dolar) harcama yapmaktadır. Birçok devletin bütçesi ile kıyaslandığında bu miktar epey yetersizdir. Bununla birlikte, Birleşmiş Milletler'in on yılı aşkın bir süredir mali bir kriz içinde olduğu ve bu yüzden her alandaki önemli programlarında kısıntıya gitmek zorunda kaldığı bilinmektedir. Birçok üye devlet Birleşmiş Milletler'e aidatlarını tam olarak ödememekte ve yaptıkları bağışlarda kısıntıya gitmektedir. 31 Aralık 2004 itibarıyla üyelerin ödenmemiş aidatlarının toplam tutarı 357 milyon dolara ulaşmıştır.⁷⁹

Birleşmiş Milletler'e bağlı kuruluşlar arasında Dünya Bankası ve IMF'nin ayrı bir önemi vardır. Bretton Woods kuruluşları olarak da adlandırılan bu uluslararası finansal kuruluşlar sahip oldukları kaynakların büyüklüğü ve yönetimleri bakımından Birleşmiş Milletler ve diğer uzmanlaşmış kuruluşlardan daha farklı bir yapıya sahiptir.

⁷⁸ Barış ve güvenlik malına ve NATO'ya ilişkin birçok çalışması bulunan Todd Sandler, NATO'nun uluslararası bir örgüt olduğunu savunan yazarların en önde gelenidir. Bkz: Todd Sandler ve Keith Hartley, "Economics of Alliances: The Lessons For Collective Action", **Journal of Economic Literature**, Vol.XXXIX, (September 2001), s.890.

⁷⁹ Global Policy Forum İnternet sitesi, www.globalpolicy.org/finance/index.htm (Erişim: 08.03.2005)

Bu kuruluşların yönetimleri üye ülkelerin mali katkılarına göre ağırlıklandırılan bir oylamayla belirlenmektedir. Sahip oldukları mali güç nedeniyle başta ABD olmak üzere gelişmiş batı ülkeleri bu kuruluşların finansmanında ve yönetiminde söz sahibidir.

Uluslararası finansal kuruluşlardan Dünya Bankası'nın işlevi, kalkınmaya yönelik olarak veya fakirliğin önlenmesi için fakir ülkelere düşük faizle borç vermektir. IMF'nin işlevi ise sahip olduğu kaynakları finansal istikrarı sağlama amacına yönelik olarak kullanmaktır. Her iki finansal kuruluşun sahip olduğu kaynak miktarı yaklaşık 400 milyar dolardır.⁸⁰ Yönetimleri ve uyguladıkları politikalar birçok eleştiriye uğramasına rağmen, bu iki kuruluşu küresel kamu mallarının üretimine ve finansmanına en çok katkısı yapan uluslararası kuruluşlar olarak kabul etmek gerekmektedir.

Uluslararası bir kuruluş olarak NATO'nun finansmanı da üyesi olan 26 ülkenin ödediği aidatlarla yapılmaktadır. Bu aidatlar ülkelerin ödeme gücüne göre oluşturulan formüllerle belirlenmektedir. Ancak bu formüller ekonomik olduğu kadar, siyasi bir temele de dayanmaktadır. NATO'nun bütçesi sivil ve askeri bütçe olmak üzere iki kısımdan oluşmaktadır. 2000 yılında her iki bütçenin toplam tutarı yaklaşık 885 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir.⁸¹

2.2.2.2.3.Özel Kaynaklar ve Ortaklık Kaynakları

Tüm dünyadaki kar amacı gütmeyen kuruluşlardan (vakıflar, sivil toplum kuruluşları ve akademik kurumlar), kar amaçlı işletmelerden (ulusal ve çok uluslu işletmeler) ve bireylerden sağlanan kaynaklar özel kaynakları oluşturmaktadır. Sayıları binlerle ifade edilen bu kuruluşlar ve işletmelere örnek olarak Rockefeller Vakfı, Ford Vakfı, Gates Vakfı, MacArthur Vakfı, Oxfam, CARE, Yeşilbarış, Uluslararası Af Örgütü, Kızılay, Kızılhaç, Nature Conservancy, Shell, British Petroleum verilebilir. Elton John ve Bono gibi uluslararası üne sahip müzisyenler de küresel kamu mallarının finansmanına kaynak sağlayan bireylere birer örnektir.

⁸⁰ IMF'nin resmi İnternet sitesi: www.imf.org/operations/driscoll896.html (Erişim: 15.03.2005)

⁸¹ NATO, **NATO El Kitabı**, (Office of Information and Press, Brussels, Belgium, 2001), s.197-199.

Uluslararası kuruluşların, ülkelerin ve özel kuruluşların ortaklaşa olarak küresel kamu mallarının finansmanına katkı sağlaması ise ortaklık kaynakları olarak ifade edilmektedir. Bu ortaklıkların en iyi örnekleri Onchocerciasis Kontrol Programı (OCP), Küresel Aşı ve Aşılama İttifakı (GAVI), Küresel Çevre Kolaylığı (GEF)'dir. Bu ortaklıklar Dünya Sağlık Örgütü, Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı, Birleşmiş Milletler Çevre Programı ve Dünya Bankası gibi uluslararası kuruluşlar ile ülkeler, vakıflar ve firmaların beraber yürüttükleri ve finanse ettikleri girişimlerdir. Küresel kamu mallarının finansmanında kullanılan özel kaynakların ve ortaklıkların toplam tutarı bilinmemekle birlikte, bu kaynakların uluslararası ve ulusal kaynaklara oranla çok daha az olduğu tahmin edilmektedir. Ancak yine de özellikle sağlık ve çevre mallarında bu kaynakların kilit rol oynadığı kabul edilmektedir. Küresel kamu mallarının üretiminde ve finansmanında kamuoyu desteği sağlamalarının ve öncü rol oynamalarının bile bu tür kaynakları önemli hale getirdiği ileri sürülmektedir.⁸²

⁸² Pierre Jacquet ve Sarah Marniesse, "Financing Global Public Goods: Issues and Prospects-Summary", Background paper prepared for **The International Task Force on Global Public Goods**, (1 August 2004), s. 4-5.

İKİNCİ BÖLÜM

KÜRESEL KAMU MALI OLARAK SAĞLIK

Sağlık hem özel hem de kamusal bir mal özelliği göstermekle birlikte, küreselleşme süreci sağlığın daha çok bir küresel kamu malı olarak tanımlanması sonucunu doğurmuştur. Küreselleşme sürecinin bir uzantısı olarak ülkeler arasındaki ticari faaliyetlerin artması ve ulaştırma alanında yaşanan ilerlemeler, bir ülkede veya bir bölgede görülen bulaşıcı hastalık vakalarının çok hızlı bir şekilde bütün dünya ülkelerine sıçramasına neden olmaktadır. Dolayısıyla sağlık, özellikle bulaşıcı hastalıkların ortadan kaldırılması ve kontrolü faaliyetleri bağlamında bir küresel kamu malı olarak tanımlanmaktadır.⁸³ Bu bölümde öncelikle sağlığa ilişkin genel açıklamalara yer verilecek, daha sonra da sağlığın küresel düzeyde üretimi ve finansmanı konuları üzerinde durulacaktır.

⁸³ Sağlığı bu şekilde tanımlayan çalışmalara bir örnek olarak Bkz: Lincoln C. Chen, Tim G. Evans ve Richard A. Cash, “Health As A Global Public Good”, (Ed. Inge Kaul, Isabelle Grunberg ve Marc A. Stern, **Global Public Goods: International Cooperation in the 21st Century**, New York: Oxford University Press, 1999), s.284-304. Ayrıca, bu çalışmada da aksi belirtilmedikçe sağlık kavramı ile kastedilen de bulaşıcı hastalıklarla mücadeledir.

1.SAĞLIĞA İLİŞKİN GENEL AÇIKLAMALAR

Sağlık, literatürde en çok üzerinde durulan küresel kamu mallarından biridir. Dünyadaki bütün insanların yaşam kalitesini artırma amacına yönelik olarak, küresel sağlık faaliyetlerini geliştirmeye dönük politika önerilerinin ortaya konabilmesi ve bu önerilerin yaşama geçirilebilmesi için sağlık kavramının detaylı bir şekilde ele alınması gerekmektedir. Bu bağlamda, sağlığın kamusal boyutu, küreselleşme ile ilişkisi ve unsurları öne çıkmaktadır.

1.1.Sağlığın Kamusal Boyutu

Sağlığın kamusal boyutunun anlaşılabilmesi için öncelikle sağlığın nasıl tanımlandığından yola çıkmak yararlı olabilir. Örneğin Dünya Sağlık Örgütü'ne göre sağlık, “sadece hastalık veya sakatlığın yokluğu değil; fiziksel, zihinsel ve sosyal olarak tamamen iyi olma halidir.”⁸⁴ Sağlığın sözlük anlamı ise, “bedenin hastalıksız olması veya iyi durumda bulunması” olarak ifade edilmektedir.⁸⁵ Bu iki tanıma göre sağlık bireysel bir yapıdadır ve buna kamusal herhangi bir anlam atfedilmemektedir. Küresel kamu malları literatüründe ise sağlık genellikle bir küresel kamu malı olarak kabul edilmektedir. Ancak, sağlığın hangi ölçütler içerisinde bir kamu malı olarak ele alınması gerektiğine ilişkin farklı görüşler söz konusudur.

Sağlığa kamu ekonomisinin tanımları çerçevesinden bakıldığında bulaşıcı hastalıkların ortadan kaldırılması veya kontrolü gibi sağlık kavramının bir parçası olan faaliyetler dışlanamama ve rakip olmama özelliklerini taşıdığından dolayı birer tam kamusal mal olarak değerlendirilmektedir. Bunun nedeni, bu hastalıkların bir bireyden diğer bir bireye geçmesi ve hastalığı taşıyan bireyin diğer bireylere ve tüm topluma negatif bir dışsalılık yüklemesidir. Sağlıklı bir bireyin hastalık taşıyan bir bireyden hastalığı kapma riski, başka bir sağlıklı bireyin aynı hastalık taşıyıcı bireyden hastalık kapma riskini ortadan kaldırmadığı ya da azaltmadığı gibi (rakip olmama); hastalığın ortadan kaldırılarak bir birey için varolan riskin azaltılması herkes için varolan riski

⁸⁴ www.who.int/about/definition/en/ (Erişim: 06.05.2005)

⁸⁵ <http://dictionary.cambridge.org/define.asp?key=36255&dict=CALD> (Erişim: 06.05.2005)

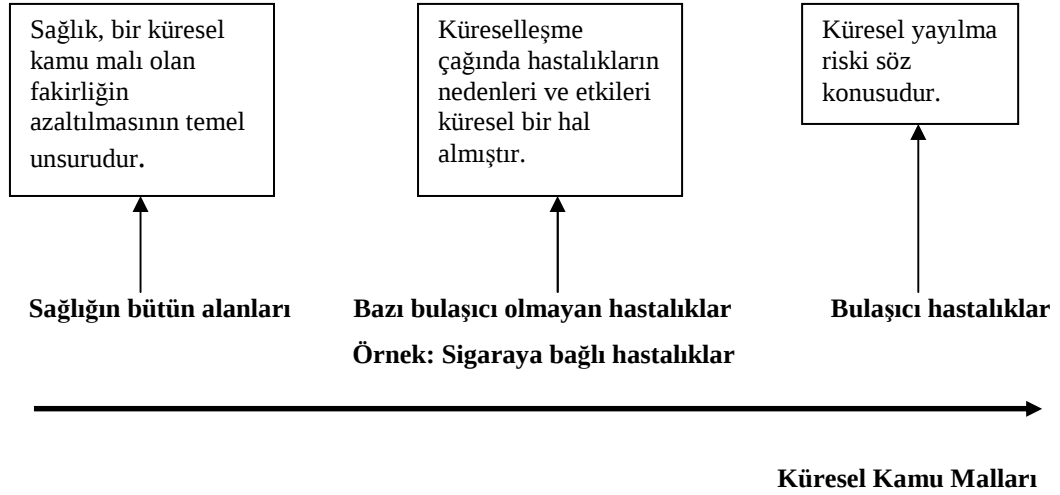
azaltacaktır (dışlanamama).⁸⁶ Bu durum modern taşımacılık araçlarının yaygınlaşması ve artan ülkelerarası ticaret dolayısıyla dünyadaki tüm insanlar için geçerli bir hal almış ve sağlık çok genel bir biçimde birçok yazar tarafından bir küresel kamu malı olarak tanımlanmıştır. Dahası, hızlanan küreselleşme nedeniyle bulaşıcı olsun ya da olmasın bütün hastalıkların nedenlerinin ve etkilerinin gittikçe küresel bir hal alması söz konusudur. Ayrıca sağlık, diğer bir küresel kamu malı olan fakirliğin azaltılması faaliyetinin temel unsuru olduğundan dolayı bir küresel kamu malı olarak kabul edilmektedir.⁸⁷

Bazı yazarlar ise, çoğu toplumda sağlık dahil pek çok kamu malının dışlanamama ve rakip olmama özelliklerinin ötesinde ele alındığını, bir malın kamu malı olarak tanımlanmasının, toplumun kendisi tarafından şeffaf ve demokratik bir süreç içerisinde kararlaştırılmasının daha önemli olduğunu ileri sürmektedir.⁸⁸ Bu görüşe göre, bir malın hangi türde olursa olsun bir kamu malı olarak tanımlanması siyasi bir karardır ve ekonomik gerekçelere başvurulması anlamlı değildir. Bu anlamda, sağlığın kamu ekonomisi teorisi çerçevesinde kamusal olup olmadığının önemi yoktur. Nitekim, sağlık Birleşmiş Milletler ve Dünya Sağlık Örgütü tarafından zaten bir küresel kamu malı olarak değerlendirilmektedir. Yine de, kamu ekonomisinin gerekçelerine bağlı kalınarak sağlığın neden bir küresel kamu malı olarak kabul edilmesi gerektiği özet olarak Şekil 2’de gösterilmiştir. Şekilde, sağlık bazı yönleriyle bir küresel kamu malı olarak değerlendirildiği gibi, özellikle bulaşıcı hastalıklarla mücadele açısından küresel kamusal bir mal olarak ele alınmaktadır.

⁸⁶ John Spicer, “Global Public Goods in Health”, **Europe Economics**, www.europe-economics.com, (May 2001), s.17

⁸⁷ **International Poverty and Health Network**, “Health-A Global Public Good?”, www.iphn.org/bulletin10.htm (Erişim: 06.05.2005)

⁸⁸ Wolfgang Reinicke, “Walking The Talk: Global Public Policy in Action”, (Ed. Christopher D. Gerrard, Marco Ferroni ve Ashoka Mody, **Global Public Policies And Programs: Implications For Financing And Evaluation**, Washington D.C.:The World Bank, 2001), s.47

Şekil 2: Küresel Kamu Malı Olarak Sağlık

Kaynak: **International Poverty and Health Network**, "Health-A Global Public Good?", www.iphn.org/bulletin10.htm (Erişim: 06.05.2005)

1.2.Küreselleşme ve Sağlık

Küreselleşme süreci daha yakından incelendiğinde, bu sürecin hem sağlık kavramını hem de bir küresel kamu malı olarak sağlığı önemli ölçüde etkileyen bir olgu olduğu görülmektedir. Küreselleşme birçok alanda neden olduğu küresel değişimler sonucunda, varolan bulaşıcı hastalıkların hızla yayılmasını kolaylaştırmasının yanı sıra, bugüne kadar karşılaşılmayan yeni bulaşıcı hastalıkların, çevresel tehditlerin ve davranışsal patolojilerin ortaya çıkmasına yol açmakta; bütün bunlar ise zengin ve fakir, dünyadaki tüm ülkeler için tehdit oluşturmaktadır. Dolayısıyla, küreselleşmenin neden olduğu değişimler ve bu değişimlerin sağlık olgusu üzerindeki etkileri önemlidir.

Sağlık üzerinde doğrudan veya dolaylı olarak etkiler yaratan ekonomik, sosyal ve teknolojik küresel değişimler çeşitli başlıklar altında ifade edilmektedir. Bunlar; makroekonomi, ticaret, seyahat, göç ve nüfus, gıda güvenliği, çevresel kötüleşme ve sürdürülemez tüketim biçimleri, teknoloji, iletişim araçları ve medya, dış politika alanlarındaki değişimlerdir.⁸⁹ Bütün bu alanlardaki küresel değişimler sağlık üzerinde çeşitli etkiler ve sonuçlar ortaya çıkarmaktadır.

Küreselleşmenin ortaya çıkardığı değişimlerden biri olan makroekonomik reçeteler sağlık üzerinde etkili olmaktadır. Yapısal uyum politikaları, küçülme, yapısal ve kronik işsizlik birey ve toplum sağlığını tehdit eden makroekonomik unsurlardan en önemlileridir. Yapısal uyum politikaları ve küçülme, birçok ülkede marjinalleşmeye, fakirliğe ve sosyal güvenlik hizmetlerinin yetersiz kalmasına yol açabilmektedir. Yapısal ve kronik işsizlik ise özellikle gelişmekte olan ülkelerde yüksek ölüm oranlarına neden olabilmektedir.

Öte yandan, küreselleşme nedeniyle dünya çapında artan ticaret ise zararlı malların da ticaretini artırmakta, bu ise sağlığı ciddi bir şekilde kötüleştirmektedir. Sigara, alkollü içki ve uyarıcı ilaçların küresel düzeydeki ticareti bu malların pazarlama faaliyetlerinin, üretiminin ve kullanımının artmasına yol açmaktadır. Güvenli olmayan ve etkinsiz ilaçların ticareti ise etkinsiz ve zararlı tedavilere neden olmaktadır. Kirli veya mikrop taşıyan gıdaların ticareti de bulaşıcı hastalıkların ülkeler arasında yayılmasını kolaylaştırmaktadır.

Küreselleşmenin ortaya çıkardığı değişimlerden bir diğeri de seyahatlerde yaşanan artıştır. Öyle ki, tüm dünyada günde 1 milyondan fazla insan ülke dışına çıkmakta, bu durum bulaşıcı hastalıkların yayılmasına ve zararlı yaşam tarzlarının ihracına neden olmaktadır. Cinsel yolla bulaşan hastalıkların yayılmasının en önemli nedeni olarak seyahatlerde yaşanan artış gösterilmektedir. Ayrıca, küreselleşme

⁸⁹ Derek Yach ve Douglas Bettcher, "The Globalization of Public Health, I: Threats and Opportunities", **American Journal of Public Health**, Vol. 88, No.5, (May 1998), s.737. Ayrıca, küreselleşmenin sağlık üzerindeki etkilerini daha ayrıntılı bir biçimde ele alan çalışmalara örnek olarak Bkz: David Woodward ve diğer., "Globalization and Health: A Framework For Analysis and Action", **CMH Working Paper Series**, Paper No.WG4:10, (May 2001); Angus Deaton, "Health In An Age of Globalization", **National Bureau of Economic Research**, Working Paper 10669, (August 2004).

nedeniyle göç ve nüfus faktörlerinde meydana gelen değişimler de sağlığı etkilemektedir. Artan göçmen nüfusu ve hızlı nüfus artışı birçok ülkede etnik/iç çatışmayı artırmakta, bu durum çevrenin kötüleşmesine ve sağlığın olumsuz etkilenmesine neden olmaktadır.

Sağlığı etkileyen konulardan biri de küreselleşme nedeniyle gıda güvenliğinde yaşanan kötüleşmedir. Hızlı büyüyen ülkelerde artan gıda talebi dolayısıyla gıda sıkıntısı yaşanmakta, gıda yardımlarının azlığı ve fakir ülkelerin döviz kıtlığı nedeniyle ithalat yapamamaları, bu ülkelerin sağlık dahil birçok alanda sorun yaşamalarına yol açmaktadır. Ayrıca, küresel gıda ticaretinin artışına karşın, gıda üretiminin yetersiz kalması ve gıda yardımlarındaki düşüş dünyanın bazı ülkelerinde gıda yetersizliğine neden olmakta, bunun sonucunda bu ülkelerde göç ve iç istikrarsızlık artmaktadır. Bu durumdan en çok etkilenen alan ise sağlık olmaktadır.

Küreselleşme nedeniyle ortaya çıkan çevresel kötüleşme ve sürdürülemez tüketim biçimleri de sağlığı olumsuz etkileyen unsurlardandır. Temiz su kaynakları başta olmak üzere, doğal kaynaklardaki azalma küresel ve yerel çevrenin kötüleşmesinden kaynaklanan sağlık sorunlarına yol açmaktadır. Su ve hava kirliliği bulaşıcı hastalıkları, ülke içinde veya ülkeler arasında şiddeti (su savaşlarını) artırmaktadır. Ozon tabakasındaki incelme ve radyasyon artışı cilt kanseri, katarakt gibi hastalıkların artmasına neden olmaktadır. Sera gazı miktarındaki artış ve buna bağlı olarak ortaya çıkan küresel ısınma ise bulaşıcı hastalıkların yayılmasını hızlandırmakta, sıcak hava akımlarından ölümlere neden olmakta, sel ve fırtına dolayısıyla meydana gelen travmaları artırmakta, dünyanın birçok bölgesinde gıda sıkıntısına ve kötü beslenmeye yol açmaktadır. Çevrenin kötüleşmesinden ve tüketim alışkanlıklarından kaynaklanan bütün bu zararlar sağlığı tehdit eden unsurların başında gelmektedir.

Küreselleşme teknoloji geliştirme ve bu teknolojilerin kullanımı konusunda yeni olanaklar ortaya çıkarmakla birlikte, yeni teknolojilerdeki patent koruması nedeniyle sağlık ciddi bir tehdit altındadır. Tıp alanındaki teknolojiler ve ilaçlar patent koruması nedeniyle fakir ülkeler tarafından kullanılamamakta, bu ise başta bulaşıcı hastalıkların kontrolü olmak üzere sağlığın her alanında hem fakir ülkelerin hem de bütün dünyanın büyük sorunlar yaşamasına neden olmaktadır.

Günümüzde iletişim araçlarının ve medyanın etkin bir hale gelmesi de bazı sağlık risklerinin yaygınlaşmasına neden olmaktadır. Bu bağlamda, sigara ve alkollü içki gibi zararlı maddelerin satışı amacıyla oluşturulan küresel pazarlama stratejilerinin, iletişim araçları ve medyadaki olanakları kullanarak dünyadaki tüm insanlara ulaşması hem bireysel hem de kamusal sağlığa önemli ölçüde zarar vermektedir.

Küreselleşme çağında dış politika alanında ülkelerin birbirlerine uyumlu politikalar izlemesi zorunlu bir hal almıştır. Ulusal çıkarı, yabancı düşmanlığına ve korumacılığa dayalı politikalar küresel sağlık sorunlarının çözümü için gerekli olan küresel işbirliğini tehdit etmektedir. Dolayısıyla, ülkelerin izledikleri dış politikanın açık, uzlaşmacı ve demokratik olması başta sağlık olmak üzere, küresel kamu mallarının yeterli miktarda üretimi için gerekli koşulların başında gelmektedir. Görüldüğü üzere, küreselleşme sürecinin sağlık üzerindeki etkileri epey belirgindir. Bu bağlamda, sağlığı olumsuz etkileyen faktörleri azaltmak ve sağlık malını daha etkin ve yeterli düzeyde sunabilmek için yine küreselleşme süreci dolayısıyla ortaya çıkan diğer küresel kamu mallarının yeterli miktarda sunumunun da garanti altına alınması gerektiği söylenebilir. Özellikle çevre, barış/güvenlik, bilgi, finansal istikrar, yönetim ve fakirliğin azaltılması gibi küresel kamu mallarının sağlık malına olan gereksinimin ne düzeyde olması gerektiğini belirleyen temel unsurlar haline geldiği açıktır. Bu küresel kamu mallarının sunumunun artırılması doğrudan doğruya sağlık malının sunumunun artırılması anlamına gelecektir.

Bütün bu küresel değişimlerin yol açtığı küresel sağlık sorunlarının çözümü için ise ülkelerin kendi çıkarlarının ötesinde bir yaklaşım geliştirmeleri gerekmektedir.⁹⁰ Bu ise küresel sorunların çoğunda olduğu gibi, küresel sağlık sorunlarının ancak uluslararası kolektif eylemlerle çözülebileceği anlamına gelmektedir. Bu noktada, dünya ülkelerini birbirleriyle uyumlu politikalar izlemeye ve bu politikaların finansmanına katkı yapmaya zorlayacak merkezi bir otoritenin bulunmaması önemli bir sorundur.

⁹⁰ Derek Yach ve Douglas Bettcher, "The Globalization of Public Health, II: The Convergence of Self-Interest and Altruism", **American Journal of Public Health**, Vol. 88, No.5, (May 1998), s.738.

1.3.Sağlığın Unsurları

Küreselleşme süreci sağlığı birçok bakımdan etkilemekle birlikte, sağlığın bir küresel kamu malı olarak ele alınmasına yol açan en önemli gerekçe bulaşıcı hastalıkların varlığıdır. Bu bağlamda, sağlığın birbiriyle ilişkili dört temel unsuru söz konusudur. Bazı çalışmalarda her biri tek başına birer küresel kamu malı olarak da değerlendirilen bu unsurlar gözetim, kontrol ve ortadan kaldırma, direncin önlenmesi ve bilgidir.⁹¹ Küresel düzeyde yayılma riski bulunan bulaşıcı hastalıklarla etkin bir biçimde mücadele edilebilmesi için sağlık malının bu unsurlarıyla birlikte değerlendirilmesi gerekmektedir. Sağlık malının unsurları aşağıda verilmiştir.

1.3.1.Gözetim

Gözetim sağlığın önemli bir unsuru olup, ülkeler veya çeşitli kuruluşlar tarafından raporlanan ve bildirilen bulaşıcı hastalık vakalarına ilişkin bilgilerin toplanması, değerlendirilmesi ve uluslararası kamuoyuna sunulması faaliyetidir. Bulaşıcı hastalıkların uluslararası düzeyde gözetimi tam kamusal özellikler taşıması dolayısıyla tek başına bir küresel kamu malı olarak da değerlendirilmektedir.⁹² Bulaşıcı hastalıkların izlenmesinde ve yayılmasının yavaşlatılmasında gözetimin önemli bir işlevi vardır. Dünya Sağlık Örgütü sağlığın birçok alanında olduğu gibi, küresel düzeydeki gözetim faaliyetlerinin yerine getirilmesinde de en yetkili uluslararası kuruluştur. Sağlık malında Örgüt'ün küresel rolüne sahip olabilecek herhangi bir alternatif kuruluş var olmamakla birlikte, bu alanda sadece gözetim faaliyetlerini üstelenecek yeni bir uluslararası kuruluşun oluşturulması önerisi de mevcuttur.⁹³

Dünya Sağlık Örgütü, dünyadaki herhangi bir ülkede veya bölgede ortaya çıkan bir bulaşıcı hastalık vakasına ilişkin bilgileri kendi bölgesel ve yerel birimlerinin yanı

⁹¹ Scott Barrett, "Transnational Public Goods for Health", School of Advanced International Studies, John Hopkins University for **The International Task Force on Global Public Goods**, (26 Feb 2005), s.1.

⁹² Mark W. Zacher, "Global Epidemiological Surveillance: International Cooperation to Monitor Infectious Diseases", (Ed. Inge Kaul, Isabelle Grunberg ve Marc A. Stern, **Global Public Goods: International Cooperation in the 21st Century**, New York: Oxford University Press, 1999), s.268.

⁹³ Alexander Shakow, "Review of GPG Lead Institutions", Paper For **The International Task Force On Global Public Goods**, (15 September 2005), s.36.

sıra hükümetler veya gönüllü olarak bildirimde bulunan bireyler ve kuruluşlardan elde etmektedir. Bulaşıcı hastalıkların ortaya çıkışı ile ilgili bilgilerin yaklaşık yarısı gönüllü olarak bildirimde bulunan kişi ve kuruluşlardan elde edilmektedir.⁹⁴ Örgüt'ün gözetim faaliyetlerinin sonucunda elde ettiği bilgiler, dünyada ortaya çıkmış -bilinen veya yeni-virüs uyarılarından, bu virüslere ilişkin tanımlamalara, risk düzeyi analizlerine, raporlara ve istatistiklere kadar geniş bir çeşitlilik göstermektedir.⁹⁵

Bulaşıcı hastalıkların yayılmasının engellenmesinde veya yavaşlatılmasında gözetimden elde edilen bilgilerden yararlanıldığından dolayı sağlıkta gözetimin çok önemli bir rolü vardır. Bulaşıcı hastalığın erken teşhis edilmesiyle, hastalığın küresel olarak yayılması engellenebilmektedir. Ayrıca gözetim bulaşıcı hastalıkların ulusal çaptaki kontrolü açısından da önemlidir. Böylece ülke hükümetleri küresel çapta yayılma riski taşıyan hastalıklara (*pandemic*) karşı, uygun aşıların sağlanması ve seyahat kısıtlamaları gibi önlemleri alarak hazırlıklı olabilmektedir. Bu açıdan bakıldığında, aşı ve ilaç sunumu gibi ulusal düzeydeki hastalık kontrol çabaları bir küresel dışsallık yaratmamaktadır. Ancak gözetim faaliyeti sonucunda bulaşıcı hastalıklarla ilgili bilgiler ülke hükümetlerine ulaştırıldığından, bu faaliyet küresel çapta fayda sağlamaktadır.⁹⁶

Öte yandan, bazı ülkeler küresel olarak etkin gözetim çabalarına katkı yapmayarak komşularının ve uluslararası toplumun gözetim çabalarından bedava olarak yararlanma eğiliminde olabilmektedir. Ayrıca, ulusal hükümetler kendi iç kamuoylarının olumsuz etkilenmesinden çekindikleri için veya da ekonomik faaliyetlerinde bir yavaşlama olacağı endişesiyle, bulaşıcı hastalıkların ülkelerinde ortaya çıkışı ile ilgili bilgileri uluslararası kamuoyu ile paylaşmakta çekingen davranabilmektedir. Örneğin, küresel bir salgın haline dönüşme riski taşıyan SARS (*Severe Acute Respiratory Syndrome*) virüsünün 2002 yılında ortaya çıkışında Çin

⁹⁴ Christopher J.L. Murray, "The Role of WHO As An Anchor Institution For Communicable Disease Global Public Goods", Paper For **The International Task Force On Global Public Goods**, (August 2005), s.24.

⁹⁵ Dünya Sağlık Örgütü'nün gözetim faaliyetleri sonucu elde ettiği ve değerlendirdiği bilgilere www.who.int İnternet adresinden ulaşılabilir.

⁹⁶ Michael Kremer, "Global Public Goods in Communicable Disease Control", Paper For **The International Task Force On Global Public Goods**, (19 February 2004), s.8.

hükümetinden kaynaklanan izleme ve raporlama sorunları, bu konuda izlenen ulusal politikaların küresel kamusal çıkarlarla niçin her zaman örtüşmediğini açıklamaktadır.⁹⁷ İlk olarak 2002 yılının Kasım ayında Çin'in Guangdong bölgesinde görülen SARS virüsü, Çin Hükümeti tarafından ancak 2003 yılının Şubat ayında Dünya Sağlık Örgütü'ne bildirilmiştir. Virüs bu gecikme nedeniyle, havayoluyla seyahat ve işgücü göçü gibi küreselleşmenin sağladığı olanaklar aracılığıyla dünyaya yayılmıştır. Küreselleşmeyi güçlendiren küresel ağlar, bu durumun dünya çapında bazı siyasi ve ekonomik sonuçlar doğurmasına yol açmıştır. Ancak, küreselleşme aynı zamanda dünya kamuoyunun modern iletişim araçlarıyla uyarılmasını ve bilim dünyasının bu konuda hareket geçirilmesini de sağlamıştır.⁹⁸

SARS örneğinde görüldüğü üzere, küresel çapta yayılma riski taşıyan hastalıkların gözetimi uluslararası toplum açısından epey önemlidir. Bu bağlamda, ülkelerin ulusal sağlık politikaları ile küresel sağlık politikasının uyumlu olmadığı görülmektedir. Sağlığın bir unsuru olarak gözetimi zafiyete uğratan bu durumun ortadan kaldırılması için ortaya atılan öneriler ise beş başlık altında toplanmaktadır.⁹⁹ Bu öneriler şunlardır:

- i. Sağlığa ilişkin uluslararası düzenlemeler gözden geçirilmelidir. Bu noktada, Dünya Sağlık Örgütü'ne daha geniş hakların ve serbestinin verilmesi, şeffaflığın güvenceye alınması, bulaşıcı hastalıkların ortaya çıkmasına yönelik protokollerin oluşturulması ve ülkelerin uluslararası düzenlemelerden kaynaklanan sorumluluklarını yerine getirebilmeleri için sistemler oluşturulması gerekmektedir.
- ii. Sağlığın küresel düzeyde şeffaflığına ve sorumluluğuna bağlı kalmayan ülkelere BM Güvenlik Konseyi, Dünya Ticaret Örgütü ve IMF tarafından yaptırımların

⁹⁷ Michael Kremer, **a.g.e.**, s.8.

⁹⁸ Michael Merson, "SARS Proved Health Is Global Public Good", **Yale Global**, Yale Center For The Study of Globalization, (24 September 2003).

⁹⁹ Ilona Kickbusch, "SARS: Wake-Up For A Strong Global Health Policy", **Yale Global**, Yale Center For The Study of Globalization, (25 April 2003).

uygulanması ve sorumlu küresel vatandaşlar gibi davranan ülkeler için bir teşvik sistemi geliştirilmesi gerekmektedir.

- iii. Uluslararası ticaret hukukunun ilke ve uygulamalarının, ülkelerin hastalık tehditleri çerçevesinde yanlış gerekçelerle cezalandırılmamasını ve diğer ülkeler tarafından ağır önlemlere maruz bırakılmamasını sağlayacak şekilde gözden geçirilmesi gerekmektedir.
- iv. Sağlıkta küresel gözetimin birinci öncelik ve en önemli strateji olması gerektiğinden hareketle, Dünya Sağlık Örgütü tarafından çok aktörlü küresel gözetimin genişletilebilmesi ve acil tepki ağının kurulabilmesi için sürdürülebilir finansman sağlanmalıdır.
- v. Dünya Sağlık Örgütü ve Dünya Bankası arasında oluşturulacak ortak bir programla, gelişmekte olan ülkelere sistemli bir biçimde yerel gözetim kurumlarının ve laboratuvarların kurulması gerekmektedir.

1.3.2.Kontrol ve Ortadan Kaldırma

Kontrol, bulaşıcı hastalık görüldüğünde yayılmasının engellenmesi, ortadan kaldırma (eradikasyon) ise bulaşıcı hastalığın başta aşı geliştirme ve aşılama faaliyetleri ve ulusal sağlık sistemlerinin güçlendirilmesi olmak üzere her türlü olanak kullanılarak tamamen yok edilmesi faaliyetidir.¹⁰⁰ Kontrol ve ortadan kaldırma faaliyetleri çoğu durumda iç içe geçmiş ve birbirini tamamlayan iki faaliyettir. Bir bulaşıcı hastalığın kontrolü ve ortadan kaldırılması başarıldığında bundan tüm ülkeler fayda sağlayacak (dışlanamama) ve faydalanmada rekabet etmeyecektir (rakip olmama). Dolayısıyla bu unsurlar gözetim faaliyetinde olduğu gibi başlı başına birer küresel kamu malı olarak da değerlendirilebilmektedir.¹⁰¹ Kontrol ve ortadan kaldırma faaliyetlerinin önemi bu faaliyetlerin yalnızca küresel düzeyde dışlanamama ve rakip olmama özelliklerini

¹⁰⁰ İngilizce tıp literatüründeki ‘eradication’ kavramı hastalığın ortadan kaldırılması/yok edilmesi olarak Türkçe’ye çevrilebilir. Diğer yandan, bu kavram Türkçe tıp literatüründe ‘eradikasyon’ olarak aslına uygun bir biçimde kullanılmaktadır.

¹⁰¹ Scott Barrett, **a.g.e.**, s.1.

taşımalarından değil, aynı zamanda insani, mali ve ekonomik ve de nesilsel açıdan etkilere sahip olmalarından kaynaklanmaktadır.

İnsani açıdan bakıldığında kontrol ve ortadan kaldırma faaliyetlerinin önemi çok çarpıcı bir biçimde görülmektedir. Öyle ki, her yıl dünyada gerçekleşen ölümlerin % 25'inin nedeni bulaşıcı hastalıklardır. Az gelişmiş ülkelerde bu oran % 45'e yükselmektedir. Sadece çocuk ölümleri göz önüne alındığında bu oran % 63'e kadar çıkmaktadır. İnsani açıdan bulaşıcı hastalıkların etkisi neden olduğu ölümlerle de sınırlı kalmamaktadır. Bu hastalıklar çocukları ailelerinden yoksun bıraktığı gibi, eşlerini kaybeden anne ve babaları muhtaç ve güç duruma düşürmektedir. Dolayısıyla, kontrol ve ortadan kaldırma faaliyetleri insani acıların azaltılmasını sağlamak bakımından son derece önemli hale gelmektedir.¹⁰²

Bulaşıcı hastalıkların kontrolünde ve ortadan kaldırılmasında sağlanacak başarı aynı zamanda hem bireylerin ve ailelerin hem de ülkelerin ve uluslararası kuruluşların bulaşıcı hastalıklar yüzünden katlandıkları ağır mali yükün hafifletilmesini sağlayacaktır. Özellikle az gelişmiş ülkelerde HIV/AIDS, sıtma gibi bulaşıcı hastalıklara harcanan paranın bu ülkelerin milli gelirleri içinde son derece önemli bir paya sahip olduğu düşünülürse, bu hastalıkların kontrolü ve ortadan kaldırılmasına yönelik küresel yaklaşımlar hem sağlık malına küresel ve ulusal düzeyde yapılacak harcamaları azaltacak hem de küresel düzeyde gelir dağılımının iyileştirilmesine yol açacaktır. Makroekonomik açıdan bakıldığında da, bir bölgede veya ülkede ortaya çıkan bir bulaşıcı hastalık yüzünden çalışanların birkaç gün işe gitmemesinin bile ülke çapında ücretlerde ve verimlilikte bir düşüşe yol açtığı belirtilmektedir. Ayrıca, AIDS gibi hastalıkların yaygın olarak görüldüğü Afrika ülkelerinde bu hastalıklarla mücadelenin büyüme hızlarında önemli bir düşüşe neden olduğu ileri sürülmektedir.¹⁰³ Bütün bu örnekler, ülkelerin ve uluslararası toplumun mali ve iktisadi çıkarları açısından kontrol ve ortadan kaldırmanın ne kadar önemli olduğunu göstermektedir.

¹⁰² Ron St. John ve Aileen J. Plant, "Preventing The Cross-Border Spread of Communicable Disease", **CMH Working Paper Series**, Paper No.WG2:16, s.5-6.

¹⁰³ David E. Bloom, David Canning ve Dean T. Jamison, "Health, Wealth, and Welfare", **Finance and Development**, Vol 41 No 1, (March 2004), s.10-15.

Kontrol ve ortadan kaldırma faaliyetlerini önemli kılan bir diğer konu da bu faaliyetlerin nesillerarası etkiler ortaya çıkarmasıdır. Bulaşıcı hastalıklar anne sağlığını etkilediği gibi, hamile kadınlarda düşük doğum riskini artırmakta, bebeklerde düşük doğum ağırlığına neden olabilmektedir. Son dönemde yapılan araştırmalar kadınların hamilelik boyunca karşılaştıkları her türlü hastalığın, çocuğun yaşam boyu daha yüksek hastalık riskleri altında kalmasına yol açtığını göstermektedir. Dolayısıyla, bulaşıcı hastalıkların kontrolü ve ortadan kaldırılması gelecek nesillerin yaşam kalitesini sağlamak bakımından da epey önemlidir. Bu yönüyle kontrol ve ortadan kaldırma faaliyetleri ‘nesillerarası kamu malı’ olarak ifade edilen yeni bir kamu malı sınıflandırmasına dahil edilmektedir.¹⁰⁴

Ülkelerin bulaşıcı hastalıkların kontrolüne ve ortadan kaldırılmasına verdikleri önem tarihsel olarak da gözlemlenebilir. İnsanlık tarihinin hemen her döneminde uluslararası olarak yayılma olanağı bulan ve milyonlarca insanın ölümüne yol açan bu hastalıkların kontrolüne ve ortadan kaldırılmasına yönelik uluslararası işbirliği çabaları 19. yüzyılda başlamıştır. 1826 yılında Hindistan’da başlayan kolera salgınının 1827 yılında Rusya’ya, 1831 yılında Almanya, Macaristan ve Avusturya’ya, 1832 yılında Fransa, İngiltere ve ABD’ye ve son olarak 1834 yılında Meksika’ya yayılması, ülkeleri bulaşıcı hastalıkların kontrolüne ve ortadan kaldırılmasına yönelik önlemler almaya itmiştir. Ulusal düzeyde alınan bu önlemler limanların karantinaya alınması, ticaret ve seyahat kısıtlamaları gibi uygulamalardır. Bu hastalıkların kontrolüne yönelik ilk uluslararası konferans ancak 1851 yılında gerçekleştirilebilmiştir. Bunun ardından üç uluslararası konferans daha gerçekleştirilmiş olmasına rağmen, bu konferansların hiçbirinde ülkeler arasında anlaşmaya varılamamıştır. Bunun nedeni bulaşıcı hastalıkların nasıl ortaya çıktığının ve yayıldığının bilimsel olarak anlaşılamamasıdır.¹⁰⁵ Bu konudaki bilimsel çalışmaların artması ve ülkeler arası anlaşmaya varılması sonucunda, 1892 yılında Uluslararası Sağlık Sözleşmesi oluşturulmuştur. Böylece,

¹⁰⁴ Todd Sandler, “Intergenerational Public Goods: Strategies, Efficiency and Institutions”, (Ed. Inge Kaul, Isabelle Grunberg ve Marc A. Stern, **Global Public Goods: International Cooperation in the 21st Century**, New York: Oxford University Press, 1999), s.24.

¹⁰⁵ Dyna Arhin-Tenkorang ve Pedro Conceição, “Beyond Communicable Disease Control: Health In The Age of Globalization”, (Ed. Inge Kaul ve diğer., **Providing Global Public Goods: Managing Globalization**, New York: Oxford University Press, 2003), s.485.

sağlık alanında ilk kez uluslararası bir girişim başarıya ulaşmıştır. Bu sözleşme çerçevesinde gerçekleştirilen çalışmalar karantina önlemlerine yoğunlaşmakla birlikte, ülkelerarası seyahat edenlerin sağlık durumlarıyla ilgili raporlama ve iletişim faaliyetlerinin iyileştirilmesi yönünde de bazı adımlar atılmıştır. Bu sözleşmenin oluşturulmasıyla bir yandan sağlık konusunda sınır kontrolleri temelinde uluslararası eşgüdüm sağlanmaya çalışılırken bir yandan da ülkelerin kendi ulusal kamu sağlığı sistemlerini oluşturmaya başlamaları teşvik edilmiştir.

1907 yılında Avrupa ülkelerinin önderliğinde kurulan Uluslararası Kamu Sağlığı Örgütü sağlıkla ilgili ilk uluslararası kuruluştur. Ancak bu kuruluş kontrol ve ortadan kaldırma amacına yönelik olmaktan daha çok, üye ülkelerde ortaya çıkan bulaşıcı hastalık vakalarına ilişkin bilgileri toplama amacına yönelik çalışmalar yapmıştır.¹⁰⁶ I. Dünya Savaşı'nın ardından Milletler Cemiyeti'nin kurulmasıyla, sağlık alanında yeni bir uluslararası kuruluşa gereksinim duyulmuş ve Milletler Cemiyeti Sağlık Örgütü kurulmuştur. Bu kuruluşun temel işlevleri de hastalıkların izlenmesi ve epidemiyolojik ve diğer bilimsel bilgilerin paylaşılması faaliyetleri ve karantina önlemleri ile sınırlı kalmıştır. 19. yüzyılın ortalarında başlayan sağlıktaki bu uluslararası eşgüdüm ve işbirliği çabaları sadece uluslararası kuruluşların faaliyetleri ile sınırlı kalmamıştır. Bu kuruluşların yanında sivil toplum kuruluşları da insani, sosyal vb. gerekçelerle özellikle bulaşıcı hastalıkların kontrolüne ve ortadan kaldırılmasına yönelik çaba göstermiştir. 1863 yılında kurulan Kızılhaç'ın ve 1913 yılında kurulan Rockefeller Vakfı'nın bulaşıcı hastalıkların kontrolüne ve ortadan kaldırılmasına yönelik çalışmaları sivil toplum kuruluşlarının sağlığa ilişkin uluslararası çabalarına birer örnektir.¹⁰⁷

Bulaşıcı hastalıkların uluslararası düzeyde kontrolüne ve ortadan kaldırılmasına yönelik sistemli ve kararlı çabalar 1948 yılında Birleşmiş Milletler'e bağlı Dünya Sağlık Örgütü'nün kurulmasıyla başlamıştır. Bu örgütün kurulmasıyla birlikte, öncesinde sadece sınır kontrolleri ve karantina önlemleri olarak şekillenen bulaşıcı hastalıklarla mücadele anlayışı yerini bulaşıcı hastalıkların kaynağında yok edilmesi anlayışına bırakmıştır. Bu anlayış değişikliğinin nedeni, bulaşıcı hastalıklara ilişkin bilimsel gelişmelerin artması ve tıp teknolojisindeki ilerlemeler sonucunda bu hastalıkların

¹⁰⁶ Mark W. Zacher, **a.g.e.**, s.266.

¹⁰⁷ Dyna Arhin-Tenkorang ve Pedro Conceição, **a.g.e.**, s.486.

ortaya çıkar çıkmaz yok edilmesinin olanaklı hale gelmesidir. Bulaşıcı hastalıklarla bu hastalıkların kaynağında mücadele edilmesi ulusal hükümetler ile Dünya Sağlık Örgütü arasında yeni bir tür ilişkinin kurulmasını gerektirmiştir. Özellikle ulusal sağlık kurumlarının bulaşıcı hastalıklarla bu hastalıkların kaynağında mücadelede büyük önem kazanması nedeniyle, kapasiteleri ve kaynakları yetersiz durumdaki gelişmekte olan ülkelere Dünya Sağlık Örgütü tarafından çeşitli yardımlar yapılmaya başlanmıştır.¹⁰⁸ Dünya Sağlık Örgütü ayrıca gelişmiş ülkeler tarafından sağlanan kalkınma yardımlarının bulaşıcı hastalıklarla mücadele amacıyla gelişmekte olan ülkelere yönlendirilmesinde önemli bir rol oynamıştır.

Sağlık alanında tek yetkili uluslararası kuruluş olan Dünya Sağlık Örgütü'nün çabaları sonucunda, bulaşıcı hastalıklarla mücadelede önemli başarılar sağlanmıştır. Örgüt, kuruluşundan bu yana çiçek gibi bazı bulaşıcı hastalıkların küresel düzeyde ortadan kaldırılmasını sağladığı gibi nehir körlüğü, tüberküloz, çocuk felci, sıtma, cüzam gibi bulaşıcı hastalıklarda çok önemli başarılar kazanmıştır.¹⁰⁹ Örgüt'ün son 20 yıldır ağırlıklı olarak mücadele ettiği bulaşıcı hastalık ise özellikle Sahra Altı Afrika'da yaygın şekilde görülen ve tüm dünya ülkelerine yayılmış durumda bulunan HIV/AIDS virüsüdür.¹¹⁰ Dünya Sağlık Örgütü bütün bunların yanında SARS ve kuş gribi gibi ilk kez karşılaşılan ve küresel çapta yayılma riski taşıyan bulaşıcı hastalıkların kontrolüne ve ortadan kaldırılmasına yönelik olarak da çok ciddi çalışmalar yürütmektedir.

Günümüzde bulaşıcı hastalıkların küresel düzeyde kontrolüne ve ortadan kaldırılmasına yönelik çabalar sadece Dünya Sağlık Örgütü'nün ve ülkelerin çalışmalarıyla sınırlı değildir. Dünyadaki sivil toplum kuruluşları ve şirketler de birçok küresel kamu malının üretim ve finansmanında olduğu gibi, bulaşıcı hastalıkların kontrolü ve ortadan kaldırılması konusunda da çaba göstermektedir. Birçok vakıf (Bill ve Melinda Gates Vakfı, Rockefeller Vakfı vb.), şirket (Aventis Pasteur, De Beers, Smith-Kline-Beecham vb.), mesleki kuruluş (Uluslararası İlaç Üreticileri Federasyonu

¹⁰⁸ Dyna Arhin-Tenkorang ve Pedro Conceição, **a.g.e.**, s.486-487.

¹⁰⁹ Ron St. John ve Aileen J. Plant, **a.g.e.**, s.14-30; Christopher J.L. Murray, **a.g.e.**, s.4.

¹¹⁰ Örgüt'ün resmi İnternet sitesi www.who.int ve Birleşmiş Milletler ile ortaklaşa yürütülen UNAIDS programının resmi İnternet sitesi www.unaids.org incelendiğinde HIV/AIDS ile küresel düzeyde mücadeleye çok büyük önem verildiği açıkça görülmektedir.

vb.) ve hükümet dışı kuruluş (Kızılay, Kızılhaç, Sınır Tanımayan Doktorlar Örgütü vb.) yaklaşık 30 yıldır bulaşıcı hastalıkların kontrolüne ve ortadan kaldırılmasına destek olmaktadır. Dünya Sağlık Örgütü'nün bulaşıcı hastalıkların kontrolüne ve ortadan kaldırılmasına yönelik çabalarının olumlu sonuç vermesinin en önemli nedeninin sivil toplum kuruluşlarının ve şirketlerin bu konudaki desteği olduğu belirtilmektedir. Ancak epidemiyoloji, ekonomi ve oyun teorisi yaklaşımları kullanılarak gerçekleştirilen bir çalışmada uluslararası kuruluşlar, ülkeler ve diğer aktörler arasında eşgüdümün sağlanmasının bulaşıcı hastalıklarla mücadelede her zaman yeterli olmadığı, özellikle bulaşıcı hastalıkların ortadan kaldırılması için güçlü uluslararası kuruluşlara gereksinim olduğu belirtilmektedir.¹¹¹

1.3.3.Direncin Önlenmesi

Günümüzde insanlık bulaşıcı hastalıklara neden olan mikropların ve virüslerin, bunları ortadan kaldırmaya yönelik ilaçlara ve tedavilere gittikçe daha fazla direnç göstermesi durumu ile karşı karşıyadır. Bu mikroorganizmaların anti mikrobik ilaçlara ve tedavilere karşı direnç göstermesi doğal biyolojik sürecin bir parçası olarak kabul edilmektedir. Dirençli mikroorganizmalar dirençlerini çevreden edinebildikleri gibi, diğer mikroorganizmalardan veya rastsal mutasyon yoluyla da edinebilmektedir.¹¹²

Mikroorganizmaların ilaçlara ve tedavilere direnç göstermesi yeni ve şaşırtıcı bir olgu değildir. Ancak, son yıllarda antibiyotiklerin gelişmiş ülkelerde çok fazla kullanılması, buna karşın gelişmekte olan ülkelerde yüksek fiyatlar, düşük gelir ve ulusal sağlık sistemlerinin bozukluğuna bağlı olarak yetersiz biçimde kullanılması yüzünden mikroorganizmalar ilaçlara ve tedavilere çok daha dirençli hale gelmektedir.¹¹³ Günümüzde özellikle *penicillin* gibi antibiyotiklere, *chloroquine* gibi sıtma ilaçlarına, HIV/AIDS için geliştirilen *antiretroviraller* ve tüberküloz tedavilerine

¹¹¹ Scott Barrett, "Global Disease Eradication", **Journal of The European Economic Association**, Vol. 1, Issue 2-3, (April-May 2003), s.591.

¹¹² Richard D. Smith ve Joanna Coast, "Global Responses to The Growing Threat of Antimicrobial Resistance", **CMH Working Paper Series**, Paper No.WG2:17, (2001), s.5.

¹¹³ Richard D. Smith, "Antimicrobial Resistance: The Importance of Developing Long-Term Policy", **Bulletin of The World Health Organization**, 77 (10), (1999), s.862.

karşı oluşan mikrobik direnç, gelişmekte olan ülkelerde yaygın olarak görülen bulaşıcı hastalıkların kontrolünü ve ortadan kaldırılmasını epey güçleştirmektedir.

Mikroorganizmaların direncinin önlenmesi bulaşıcı hastalıkların kontrolünü ve ortadan kaldırılmasını etkili kıldığından dolayı büyük önem taşımakta ve sağlığın unsurlarından biri olarak kabul edilmektedir. Maliye teorisi açısından da direncin önlenmesi küresel kamusal özellikler taşımakta, hatta tek başına bir küresel kamu malı olarak ele alınmaktadır.¹¹⁴ Bunun nedeni dünyadaki hiçbir bireyin direncin önlenmesinden ortaya çıkan faydadan dışlanamaması ve bireylerin bu faydanın tüketiminde birbirilerine rakip olmamasıdır.

Direncin önlenmesinde de ülkelerarası işbirliğinin ve eşgüdümün sağlanması gereklidir. Çünkü, sınırları içerisinde direnci önlemede ne kadar başarılı olursa olsun, hiçbir tekil ülke dirençli mikroorganizmaların seyahat ve ticaret yoluyla ülkeye girmesinden kendini koruyamaz.¹¹⁵ Dolayısıyla, dirençli mikroorganizmaların yayılması ulusal çabaların tek başına etkinsiz olacağı bir durumdur. Bu bağlamda, uluslararası düzeyde direncin önlenmesine yönelik çabaların merkezileştirilmesi ve bu konuda Dünya Sağlık Örgütü'nün daha etkin kılınması gerekmektedir.

Dünya Sağlık Örgütü önderliğinde 2001 yılında başlatılan anti mikrobik ilaçlara karşı direncin önlenmesine yönelik küresel strateji çalışması bu konuda bir başlangıç olarak kabul edilebilir. Bu strateji genel olarak toplumla, doktorlarla, hastalarla ve hastanelerle ilgili sorunları ve müdahaleleri, tarımsal ilaç kullanımını, ilaç geliştirme faaliyetlerini ve ulusal sağlık sistemlerini kapsamaktadır.¹¹⁶ Stratejide bu alanların tümüne ilişkin olarak ulusal hükümetler tarafından yapılması gerekenler belirtilmektedir. Bu strateji aynı zamanda küresel düzeyde alınması gereken önlemleri de sıralamaktadır. Bu önlemler üç başlık altında toplanmaktadır. Bunlar;

¹¹⁴ Richard D. Smith ve Joanna Coast, **a.g.e**, s.9-10; Richard D. Smith, "Antimicrobial Resistance and Global Public Goods For Health", **Joint IDRC, CIDA, Health Canada and WHO Experts Workshop on Global Public Goods For Health-Summary Report**, Ottawa, (2001), s.15.

¹¹⁵ Scott Barrett, "Transnational Public Goods for Health", School of Advanced International Studies, John Hopkins University for **The International Task Force on Global Public Goods**, (2005), s.15.

¹¹⁶ World Health Organization, **Global Strategy For The Containment of Antimicrobial Resistance**, (Geneva: World Health Organization, 2001), s.19-59.

- i. Anti mikrobik ilaçlara karşı oluşan direncin ve buna ilişkin terapilerin gözetimi,
- ii. Yeni anti mikrobik terapilere ve alternatif tedavilere yönelik araştırma ve geliştirme faaliyetlerinin teşvik edilmesi,
- iii. Anti mikrobik ilaçların doğru ve uygun biçimde kullanılmasına yönelik önlemlerin alınması olarak ifade edilmektedir.

Dünyadaki ülkelerin dirençle mücadeleye yönelik önlemler alması için Dünya Sağlık Örgütü'nün ülkeleri uygun ve stratejik davranmaya zorlaması gerekmektedir. Böylece, ülkelerin kendi çıkarlarına göre davranması herkes için en iyi sonucun ortaya çıkmasına yol açacaktır.¹¹⁷ Bu durumda uluslararası kolektif eylemin en öncelikli amacının anti mikrobik ilaçlara karşı direncin oluşmasına yol açan dengesizliklerin (gelişmiş ülkelerde aşırı antibiyotik kullanımı, gelişmekte olan ülkelerde ise yetersiz antibiyotik kullanımı vb.) düzeltilmesi olduğu belirtilmektedir. Ancak Dünya Sağlık Örgütü'nün uluslararası hukuktan ziyade teşviklerle, tavsiyelerle, rehberlik uygulamalarıyla ve ulusal sistemler arasında geçici uyumlaştırma çalışmalarıyla anti mikrobik ilaçlara karşı oluşan direnci önlemede başarılı olup olmadığı tartışmalıdır. Bu noktada, bir dünya devletinin var olmaması direncin önlenmesinde de bir sorun olarak görünmektedir.¹¹⁸

1.3.4.Bilgi

Sağlığın unsurlarından biri olarak kabul edilen bilgi aynı zamanda sektörel küresel kamu malı sınıflandırmalarında bir küresel kamu malı olarak değerlendirilmektedir. Ancak bilgi, kamu malları teorisi açısından rakip olmama özelliğine sahip olmakla beraber dışlanamama özelliğine tam olarak sahip olmaması dolayısıyla özünde bir küresel yarı kamusal maldır.¹¹⁹ Bazı yazarlar evrensel olarak

¹¹⁷ World Health Organization, **Global Public Goods For Health**, (The Report of Working Group 2 of The Commission On Macroeconomic and Health, Geneva, August 2002), s. 54.

¹¹⁸ Richard D. Smith ve Joanna Coast, **a.g.e**, s.18.

¹¹⁹ Joseph E. Stiglitz, "Knowledge As A Global Public Good", (Ed. Inge Kaul, Isabelle Grunberg ve Marc A. Stern, **Global Public Goods: International Cooperation in the 21st Century**, New York: Oxford University Press, 1999), s.308-310.

uygulanabilme niteliğinin çok güçlü olması dolayısıyla bilgiyi *arketip (ilk örnek) kamu malı* olarak da adlandırmaktadır.¹²⁰ Bu anlamda, matematik teoremlerinden, fizik ve kimya yasalarından oluşan evrensel nitelikteki bilimsel bilgiler gibi sağlık ve tıp alanındaki bilgi de bir küresel veya arketip kamu malı olarak kabul edilmektedir.

Bilginin özünde küresel yarı kamusal mal olması (dışlanabilme özelliği göstermesi dolayısıyla fiyatlandırılabilmesi ve ticari amaçla kullanılabilmesi) sağlık dahil birçok alanda bilgi üretiminde, dağıtımında ve kullanımında bazı zorluklarla karşılaşılmasına neden olmaktadır. Örneğin ilaç, kimya, elektronik, metalürji gibi birçok sektörde bilgi üretiminin ve kullanımının ticari sır olarak kalması, bilginin dışlanabilir olmasından kaynaklanmaktadır. Sonuç olarak, bilginin dışlanabilme özelliği ve günümüzde çoğu alanda bilgi üretiminin özel firmalar tarafından yapılıyor olması nedeniyle bazı tür bilgilerin üretimi yeterli düzeyde gerçekleşmemekte, bazılarının ise üretiminde, dağıtımında ve kullanımında dünyadaki tüm insanlar, ülkeler ve nesiller açısından adil olmayan bir durum ortaya çıkmaktadır.

Bazı alanlarda bilgi üretiminin yetersiz olmasının en önemli nedeni firmalar açısından bu alanlardaki bilgi üretiminin kârının olmaması yada düşük olmasıdır. Bu durumda, bu tür bilgilerin üretimi için ulusal düzeyde devletin, küresel düzeyde ise uluslararası kuruluşların müdahalesine gereksinim vardır.¹²¹

Bilginin ve bilgiden türetilen teknolojilerin üretiminde, dağıtımında ve kullanımında insanlar, ülkeler ve nesiller açısından küresel düzeyde karşılaşılan adaletsizliklerin temelinde ise kâr elde etme amacıyla bağlantılı olarak firmaların, bilginin üretim biçimi olan araştırma ve geliştirme faaliyetlerine yaptıkları yatırımın

¹²⁰ Jayati Ghosh, "Medical Knowledge As A Global Public Goods For Health", (Ed. Richard Smith ve diğer., **Global Public Goods For Health**, New York: Oxford University Press, 2003), s.119.

¹²¹ Bilgi üretimine devletin müdahalesine örnek olarak insanlığın entelektüel ve kültürel birikimine katkı sağlayan felsefe, tarih, antropoloji, etnoloji gibi sosyal bilimlerde bilgi üretiminde kamu kurumlarının aktif olarak yer alması verilebilir. Küresel düzeyde ise ülkelerin kalkınma sorununun çözümüne yönelik olarak firmaların ve toplumların nasıl örgütlenmesi gerektiğine ve çevreye zarar vermeden nasıl daha iyi yaşayabileceklerine yönelik yönetsel bilginin önemi büyüktür. Bu bağlamda, Dünya Bankası ve Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı gibi uluslararası örgütlerin ürettikleri bilgi, bilgi üretimine uluslararası örgütlerin müdahalesine bir örnek olarak kabul edilmektedir. Bkz: Joseph E. Stiglitz, **a.g.e.**, s. 318-321.

karşılığını almak istemeleri olgusu yatmaktadır. Firmaların mikro ekonomi teorisi açısından rasyonel olan bu davranışı bazı sektörlerde yüksek kâr marjı dolayısıyla yüksek fiyatlara, üretim kararlarının alınmasında sektörler arasında farklılıklara ve bütün bunların sonucunda insanlar ve ülkeler arasındaki gelir farklılıkları dolayısıyla bilgi ve teknoloji kullanımının kısıtlanmasına yol açmaktadır. Diğer yandan literatürde firmaların, bilginin üretim biçimi olan araştırma ve geliştirme faaliyetlerine yaptıkları yatırımın karşılığını almak istemelerinin, bilimin ve teknolojinin gelişmesinin temel unsuru olduğu görüşü yaygındır. Firmaların araştırma ve geliştirme faaliyetlerine yatırım yapmaları, günümüzün en tartışmalı küresel konularından biri olan patent hakları uygulamasının temel gerekçesi olarak ele alınmaktadır.¹²² Patent hakları bilginin ortaya çıkarılmasını veya geliştirilmesini finanse eden firmanın veya bireyin, bu bilginin başkaları tarafından kullanımını kısıtlayabilmesini sağlayan haklar olarak tanımlanmaktadır.¹²³ Sonuçta, bir küresel kamu malı olan bilgi patent haklarının kullanılarak monopol gücünün sağlandığı özel bir mala dönüştürülmüş olmaktadır.¹²⁴

Dünyadaki tüm insanlar ve ülkeler açısından bilginin ve bilgiden türetilen teknolojilerin en önemli rolü üstlendiği alanın sağlık olduğu söylenebilir. Sağlık risklerinin ve hastaların özelliklerinin anlaşılmasında, bireysel ve kamusal nitelikteki koruyucu faaliyetlerin gerçekleştirilmesinde, teşhis yöntemlerinde ve uygulamalarında, tedavi yöntemlerinde, hafifletici müdahalelerde ve tüm bunlara ilişkin hizmetlerde bilginin önemi giderek artmaktadır. Son yüzyılda bulaşıcı hastalıkların küresel olarak kontrolünde ve ortadan kaldırılmasında görülen iyileşmenin en önemli nedeni de

¹²² Anne Mills, “Technology and Science As Global Public Goods: Tackling Priority Diseases of Poor Countries”, Paper prepared for **The Annual World Bank Conference on Development Economics**, Barcelona, (25-26 June 2001), s.11.

¹²³ David Woodward, “Health, Global Public Goods and Externalities: Some General Issues”, (**World Health Organization, Department of Health in Sustainable Development**, November 2000), s.9.

¹²⁴ Patent hakkı ile patent sahibi birey veya firmanın teknolojik yeniliklerden en yüksek faydayı sağlaması güvence altına alınmış olmaktadır. Böylece hem araştırma ve geliştirmeye hem de yeni ürünlerin ve üretim yöntemlerinin geliştirilmesine yönelik yatırımların artması söz konusu olmaktadır. Ancak bu durumda, refahı optimize eden duruma oranla her bir ürünün fiyatı daha yüksek, üretim miktarı ise daha düşük olarak gerçekleşmektedir. Bunun sonucunda yalnızca monopol fiyatını ödeyebilenler teknolojiye erişebilmektedir.

enfeksiyon biyolojisine ilişkin bilgi sayesinde antibiyotikler ve aşılar gibi teknolojik ürünlerin geliştirilmiş olmasıdır.

Günümüzde sağlık alanındaki bilginin ve teknolojinin üretiminde, dağıtımında ve tüketiminde karşılaşılan sorunlar dünya siyasetinin üzerinde durduğu en önemli konulardan biridir. Bu sorunların kaynağında ise yine patent hakları ile ilişkili olarak, Dünya Ticaret Örgütü üyeleri arasında imzalanan Ticaretle Bağlantılı Fikri Mülkiyet Hakları Anlaşması (TRIPS) yatmaktadır. 1994 yılında imzalanan ve üye ülke sayısının 148'e ulaştığı bu anlaşmaya göre fikri mülkiyet hakları, ticarete konu olan fikirleri ve bilgileri yaratanların, bedelini ödemedikleri sürece diğerlerini bu fikirlerin ve bilgilerin herhangi bir şekilde kullanımından en az 20 yıl dışlamasına olanak sağlayan haklardır. Anlaşma kapsamındaki fikri mülkiyet türleri arasında yer alan patentler, sağlık malında küresel düzeyde devam eden tartışmaların odağında yer almaktadır.¹²⁵

Küresel düzeyde gelişmiş ülkeler ile gelişmekte olan ülkeler arasında devam eden patent tartışmasında özellikle bulaşıcı hastalıkların kontrolüne ve ortadan kaldırılmasına yönelik olarak geliştirilen ilaçlarda (antibiyotikler ve aşılar dahil) uygulanan patentler önemli bir yer tutmaktadır. Gelişmiş ülkeler patent haklarını savunurken bazı gelişmekte olan ülkeler patent haklarına karşı çıkmaktadır. Bu bağlamda öncelikle dünyadaki ülkelerin altyapıları ve piyasaları arasındaki büyük farklılıkların var olmasının, patentlerin faydasının ülkeler arasında adil olarak dağıtılmasına olanak vermediği öne sürülmektedir. Bu noktada özellikle, patent sisteminin aktif ve sağlıklı ekonomilere sahip olan gelişmiş ülkelerin ihtiyaçlarına göre düzenlenmiş olduğu ve piyasa güçlerine dayandığı için zayıf piyasalara sahip ülkelere işlemediği, bu ülkelere yeniliği ve yaratıcılığı teşvik etmediği vurgulanmaktadır. Bunun sonucunda patent sisteminin gelişmiş ülkelere daha sık görülen ve bulaşıcı olmayan (kalp-damar, kanser vb.) hastalıklara yönelik araştırmaların teşvik edilmesine yaradığı, ancak büyük ölçüde gelişmekte olan ülkelere görülen bulaşıcı hastalıklara yönelik araştırmaların yetersiz kalmasına yol açtığı iddia edilmektedir. Dolayısıyla,

¹²⁵ Anlaşma kapsamındaki diğer fikri mülkiyet türleri ise telifler (copyright), markalar (trade mark), coğrafi işaretler, endüstriyel tasarımlar, tümleşik devre tasarımları ve gizli bilgilerdir. Bkz: Dünya Ticaret Örgütü'nün www.wto.org/english/thewto_e/whatis_e/tif_e/agrm7_e.htm adresli resmi İnternet sayfası. (Erişim: 27.10.2005)

patent sisteminin maliyetinin dünyadaki tüm ülkelerin vatandaşları tarafından paylaşıldığı ancak, faydasının ağırlıklı olarak gelişmiş ülke vatandaşlarının küçük bir kısmına yarar sağladığı belirtilmektedir.¹²⁶

Patent haklarına yönelik bu eleştiriler gelişmekte olan ülkelerin patent hakları uygulamasına direnmeleri sonucunu doğurmaktadır. Brezilya, Hindistan, Güney Afrika ve Tayland gibi kendi ilaç sektörlerine sahip büyük gelişmekte olan ülkeler Ticaretle Bağlantılı Fikri Mülkiyet Hakları Anlaşması'nın zorunlu lisanslama yoluyla ilaç firmalarına sağladığı monopol gücünü azaltmak amacıyla bu anlaşmada kendilerine esneklik tanınmasını talep etmektedir. Uygulamada da bu gelişmekte olan ülkelerin tümü AIDS ilaçlarının fiyatlarını düşürmek ve kendi kamu sağlığı sorunlarını çözmek amacıyla patentli ilaçların kendi ilaç firmaları tarafından üretilmesine izin vermektedir.¹²⁷

Gelişmiş ülkeler ile gelişmekte olan ülkeler arasındaki patent hakları tartışmasında geline bu noktada farklı mekanizmaların devreye sokulması gerektiği ileri sürülmektedir. Bu konudaki önerilerden en önemlisi, bulaşıcı hastalıklarla küresel düzeyde mücadeleye yönelik olarak gelişmekte olan ülkelerin bazı aşıları ve ilaçları sağlayabilmesi amacıyla gelişmiş ülkeler ve sivil toplum kuruluşları tarafından finanse edilen bir küresel aşı satın alma fonu oluşturulması önerisidir. Böylece, bulaşıcı hastalıklar için geliştirilen aşı ve ilaçların gelişmekte olan ülkelere hibe edilmesi veya düşük fiyatlarla satılması öngörülmektedir.¹²⁸ Ancak böyle bir uygulamanın başarılması epey zor görünmektedir. Gelişmiş ülkelerin bu öneriye karşı nasıl bir tavır alacakları, fon için yeterli finansmanın sağlanıp sağlanamayacağı, finansman sağlansa bile bunun süreklilik kazanıp kazanmayacağı gibi önemli sorunlar söz konusudur. Ayrıca,

¹²⁶ Richard D. Smith, Halla Thorsteinsdottir ve diğer., "Genomics Knowledge and Equity: A Global Public Goods Perspective of The Patent System", **Bulletin of The World Health Organization**, 82(5), (April 2004), s.386.

¹²⁷ Arvind Subramanian, "Medicines, Patents, and TRIPS: Has The Intellectual Property Pact Opened A Pandora's Box For The Pharmaceuticals Industry?", **Finance and Development**, Vol 41 No 1, (March 2004), s.24.

¹²⁸ Scott Barrett, "Critical Factors For The Successful Provision of Transnational Public Goods", School of Advanced International Studies, John Hopkins University for **The International Task Force on Global Public Goods**, (February 2004), s.47.

gelişmekte olan ülkeler bu tür hibeler yerine, patentli ilaçları kendileri üretmeye devam etmek isteyeceklerdir.¹²⁹ Dolayısıyla, patent sisteminin ortaya çıkardığı monopol gücü, bu sorunların küresel düzeyde çözümünün önündeki en önemli engel olarak görülmektedir. Sonuç olarak, sağlıkta ve diğer alanlarda bilgi ve teknolojiyle ilgili sorunlar ancak üzerinde uluslararası uzlaşmanın sağlandığı yeni düzenlemelerle çözüme kavuşturulabilir.

2.SAĞLIĞIN KÜRESEL DÜZEYDE SUNUMU

Sağlık malının sunumu diğer küresel kamu mallarında olduğu gibi siyasi karar alma, üretim ve finansman olmak üzere üç ayrı sürecin birlikte ele alınması ve yürütülmesi anlamına gelir. Bu süreçlerden ilki olan siyasi karar alma süreci sağlık malının ne miktarda üretileceğini ve bu malın faydasının nasıl dağıtılacağını belirleyen bir süreçtir. Ancak hem küresel bir devletin var olmaması hem de bu süreçte rol alan aktörlerin çokluğu, çeşitliliği (Dünya Sağlık Örgütü, ülkeler, sivil toplum kuruluşları ve özel firmalar) ve bunların çıkarlarının farklılığı, sağlıkta siyasi karar alma sürecini *de facto* olarak üretimde kullanılan üretim teknolojilerinin ve finansman yöntemlerinin biçimlendirdiği karmaşık bir süreç haline getirmektedir. Dolayısıyla bu kısımda genelde yapıldığı gibi siyasi karar alma süreci ihmal edilerek doğrudan doğruya sağlığın küresel düzeyde üretimi ve finansmanı konuları incelenecektir.

2.1.Sağlığın Küresel Düzeyde Üretimi

Bir küresel kamu malı olarak sağlığın üretimi incelenirken, bu malın faydalarının ve maliyetlerinin ötesinde çeşitli aktörlerin bu malın üretimine olan katkıları ile malın toplam üretim düzeyi arasındaki ilişki ön plana çıkmaktadır. Bu bağlamda, birinci bölümde incelenmiş olan üretim teknolojileri sağlık malının küresel düzeyde üretim miktarını belirleyen temel araçlardır. Toplama, ağırlıklı toplam, en iyi

¹²⁹ Örneğin Brezilya, ulusal egemenliğine zarar vereceği gerekçesiyle HIV/AIDS ile mücadelede dış yardımlara sıcak bakmamakta, Ticaretle Bağlantılı Fikri Mülkiyet Hakları Anlaşması'nı dikkate almayarak bu hastalıkla mücadeleye yönelik patentli ilaçları üretmeye devam edeceğini belirtmektedir. Bkz: **The Guardian Unlimited** (Online Edition), 25 Temmuz 2005

vuruş ve en zayıf halka teknolojisinden oluşan dört temel üretim teknolojisinin sağlığın üretimine etkisi aşağıda verilmiştir.

2.1.1.Toplama Teknolojisi

Toplama teknolojisinde her bir ülkenin veya aktörün ürettiği mal miktarı, bu malın toplam üretim düzeyinin temel belirleyicisidir. Dolayısıyla, bu teknolojiye her bir aktörün üretimi diğer bir aktörün üretiminin tam bir ikamesi olmaktadır. Yani, malın bir birim üretiminin marjinal etkisi bu malı hangi aktörün ürettiğinden bağımsızdır. Sağlık malında toplama teknolojisinin kullanıldığı alanlar; hastalıklar hakkında toplumun eğitilmesi, hastalıkların yayılmasının durdurulması, sağlık risklerinin değerlendirilmesi, bulaşıcı hastalıklara yakalanan bireylere tıbbi yardımların sağlanmasıdır.¹³⁰

Hastalıklar hakkında toplumun eğitilmesi, sağlığın üretiminde toplama teknolojisinin kullanılmasına tipik bir örnektir. Öyle ki, bir toplumun bilinçlenmesi ve hastalıklar hakkında bilgi sahibi olması kapsamlı eğitim faaliyetleri ile sağlanır. Uluslararası toplumun bilgi stoku ise eğitime yönelik ulusal ve uluslararası kolektif eylemlerin toplamından oluşur. Dolayısıyla, kim tarafından sağlandığına bakılmaksızın toplumu hastalıklar hakkında bilinçlendirmeye ve eğitmeye yönelik her türlü faaliyet sağlık malının unsurlarından biri olan bilginin üretimini artıracığından, dolayısıyla bu malın küresel düzeyde üretimini de artıracaktır. Sağlığın üretiminde toplama teknolojisinin kullanılmasına diğer bir örnek de hastalıkların yayılmasının durdurulması faaliyetleridir. Bir hastalığın yayılmasının azaltılması, bu hastalığın yayılmasının engellenmesine yönelik çabaların toplamına bağlıdır. Bu amaca yönelik her türlü çaba bulaşıcı hastalıkların kontrolünün, dolayısıyla sağlık malının üretiminin artmasına hizmet edecektir. Sağlık risklerinin küresel olarak değerlendirilmesi faaliyetleri de bir hastalığın gözetimine yönelik ulusal ve uluslararası faaliyetlerin toplamına karşılık geldiğinden aynı şekilde ele alınmaktadır. Bulaşıcı hastalıklara yakalanan bireylere tıbbi yardımların sağlanmasında da, tıbbi yardımların küresel düzeydeki toplam miktarı ülkelerin, sivil toplum kuruluşlarının ve diğerlerinin yardımlarının toplamına eşittir.

¹³⁰ Daniel G. Arce M. ve Todd Sandler, "A Conceptual Framework For Understanding Global and Transnational Goods For Health", **CMH Working Paper Series**, Paper No.WG2:1, (2001) s.17-18.

Toplama teknolojisinin geçerli olduğu alanlarda ülkeler bedavacı bir davranış sergilemektedir. Herhangi bir ülke, başka bir ülkenin harekete geçip liderliği üstlenmesini beklemektedir. Ülkeler arası gelir farklılığı nedeniyle de gelişmiş ülkeler malın küresel düzeyde üretiminin finansmanını üstlenmek durumunda kalacaklarını tahmin edip isteksiz davranabilmektedirler. Bu yüzden, uluslararası kuruluşlar ve sivil toplum kuruluşları sağlıkta toplama teknolojisinin geçerli olduğu alanlarda küresel düzeyde üretiminin desteklenmesinde ve optimalin altında gerçekleşen ulusal katkıların bir araya getirilmesinde çok önemli bir role sahiptir.¹³¹

2.1.2.Ağırlıklı Toplam Teknolojisi

Toplama teknolojisinin başka bir biçimi olan ağırlıklı toplam teknolojisinde, her bir ülkenin veya aktörün ürettiği mal miktarı bu malın toplam üretim düzeyinin belirlenmesinde farklı bir ağırlığa sahiptir. Sağlık malında ağırlıklı toplam teknolojisinin kullanıldığı en öncelikli alan HIV/AIDS hastalığının kontrol altına alınması faaliyetidir. Bu hastalığın küresel olarak yayılmasının kontrol altına alınmasında, hastalığın yayılmasına oransal olarak daha fazla katkı yapan ülkelerin kontrol çabaları diğer ülkelere oranla çok daha fazla önem taşımaktadır.¹³² Bu bağlamda, HIV/AIDS hastalığının yaygın olarak görüldüğü Afrika ülkelerinde bu hastalığın kontrolüne yönelik çabalar hastalığın küresel olarak kontrolü açısından çok büyük önem taşımaktadır.

Ağırlıklı toplam teknolojisinde ülkelerin sağlık malı üretimi farklılaşmaktadır. Bunun nedeni, ülkelerin ağırlıklarının aynı olmaması ve dolayısıyla da bir ülkenin çabasının diğer bir ülkenin çabasıyla ikame edilememesidir. Bu teknolojiye eğer üretici ülkenin faaliyetlerinin önemli bir kısmı yine kendisine fayda sağlıyorsa, bu ülke buna uygun şekilde davranmaya çalışır. Buna karşın, Afrika kıtasında olduğu gibi en fazla ağırlığa sahip ülkelerin en fakir ülkeler olması durumunda zaten var olan yetersiz üretim sorunu daha da kötüleşmektedir. Bu durumda her bir vaka için uluslararası müdahaleye gereksinim duyulmaktadır. Ağırlıklı toplam teknolojiyle sağlık malında en büyük etkiyi yaratabilmek için ise küresel düzeyde gelirin yeniden dağılımının sağlık malının

¹³¹ Daniel G. Arce M. ve Todd Sandler, **a.g.e.**, s.18.

¹³² World Health Organization, **Global Public Goods For Health**, s.14.

toplam düzeyinin belirlenmesinde en fazla ağırlığa ve marjinal etkiye sahip ülkeler lehine olması gerekmektedir.

2.1.3.En İyi Vuruş Teknolojisi

En iyi vuruş teknolojisinde küresel kamu malının toplam miktarı yalnızca en fazla üretimi gerçekleştiren ülke veya ajan tarafından belirlenmektedir. Bu düzeyin altındaki katkılar toplam üretim düzeyini etkilemeyecek kadar küçüktür. Sağlık malında en zayıf halka teknolojisi ile birlikte en çok kullanılan iki üretim teknolojilerinden biri olan en iyi vuruş teknolojisinin kullanımına örnek olarak bir bulaşıcı hastalığın tedavisinin bulunması çalışmaları verilebilir.¹³³ SARS, HIV/AIDS veya ebola gibi bulaşıcı hastalıkların tedavisinde en fazla çabayı harcayan ülkenin veya ajanın, risk altındaki bütün ülkelerin faydalanacağı bir başarıyı yakalama olasılığı en yüksektir. Bulaşıcı hastalığın tedavisi bulunduğunda ise diğer çabalar ya hiç yarar sağlamayacak veya çok az yarar sağlayacaktır. Sağlıkta en iyi vuruş teknolojisinin kullanıldığı diğer bir alan da bir bakterinin veya virüsün izole edilmesi faaliyetidir. Benzer şekilde, teşhis yöntemlerinin geliştirilmesi ve insan geninin haritalanması çalışmalarında da en iyi vuruş teknolojisi en uygun üretim teknolojisidir.

Sağlıkta en iyi vuruş teknolojisinin kullanıldığı alanlarda genellikle tek bir üreticiye ihtiyaç duyulduğundan, ya yeterli kaynaklara sahip bir ülkenin araştırma ekibinin ya da çeşitli ülkelere seçilmiş araştırmacılardan oluşan ve kaynakları bu ülkeler tarafından sağlanan bir ekibin bu üretimi gerçekleştirmesi gerekmektedir. Bu alanda birden fazla üreticinin veya araştırma ekibinin var olması durumunda ise üreticiler veya araştırma ekipleri arasında eşgüdümün sağlanması gerekmektedir.¹³⁴ Bu

¹³³ Todd Sandler, "Assessing The Optimal Provision of Public Goods: In Search of The Holy Grail", (Ed. Inge Kaul ve diğer., **Providing Global Public Goods: Managing Globalization**, New York: Oxford University Press, 2003), s.136.

¹³⁴ Bu konuya ilişkin olarak verilebilecek en yeni örnek kuş gribi virüsüne ilişkin olarak çeşitli ülkeler tarafından gerçekleştirilen bilimsel çalışmalardır. Şimdilik sadece göçmen kuşlardan ve kanatlı hayvanlardan insanlara bulaşabilen ancak insandan insana bulaşma özelliğini kazanması olası görülen kuş gribi virüsüne ilişkin olarak yapılan bilimsel araştırmalardan en kısa sürede başarılı bir sonucun alınabilmesi en iyi vuruş teknolojisinin kullanılmasıyla mümkün görünmektedir. Ancak, kısa zamanda küresel bir salgına dönüşme riski taşımasının yarattığı tedirginlik ve uluslararası siyasal konjonktürün

üreticilerin veya araştırma ekiplerinin kapasitelerinin farklı olması durumunda da malı üretmeye en elverişli durumda bulunan ekibe ya da ülkeye kaynak sağlanması şarttır.¹³⁵

2.1.4.En Zayıf Halka Teknolojisi

Sağlıkta en çok kullanılan diğer bir önemli üretim teknolojisi de toplam küresel kamu malı üretim miktarının bu üretime en az katkısı yapan ajan tarafından belirlendiği en zayıf halka teknolojisidir. Bu üretim teknolojisi genellikle ortaya çıkan bir küresel kamusal zararın ortadan kaldırılması veya azaltılması çabalarını düzenlemek amacıyla kullanılmaktadır. Bu bağlamda, bulaşıcı hastalıkların küresel olarak önlenmesi ve gözetimi faaliyetleri sağlıkta en zayıf halka teknolojisinin kullanıldığı başlıca alanlardır.¹³⁶

Bulaşıcı hastalıklarla küresel olarak mücadelede istenen sonucun elde edilmesi bu konuda en az çaba gösteren (en zayıf) ülkenin çabasına bağlı olduğundan, bu zayıf ülkenin desteklenmesi uluslararası toplumun çıkarıdır. Günümüzde gelişmiş ülkelerde çocuk felciyle mücadele amacıyla aşılama programları uygulanmasına rağmen, gelişmekte olan ülkelerin bazılarının bu konuda yetersiz olması nedeniyle bu hastalık dünyada yaygınlığını devam ettirmektedir. Sağlıkta en zayıf halka teknolojisinin diğer bir kullanım alanı ise bulaşıcı hastalıkların gözetimi faaliyetidir. Bu hastalıkların yayılmadan önce izole edilebilmesine olanak sağlayan önlemlerin hızla alınabilmesi gözetim faaliyetinde de en zayıf halka teknolojisinin geçerli olmasıyla sağlanabilir. SARS hastalığının ortaya çıkışında yaşanan gözetim zafiyeti en zayıf halka teknolojisinin önemini ortaya koymaktadır.

durumu bu virüse ilişkin tek bir ülkenin veya araştırma ekibinin desteklenmesine olanak vermemekte, birçok ülke bu virüse ilişkin araştırmayı kendi başına gerçekleştirmektedir. Bu koşullar altında, bütün bu çabalar arasında eşgüdümün sağlanması gerekmektedir. Nitekim, çeşitli ülkeler tarafından kuş gribi virüsüne ilişkin yapılan araştırmaların ve aşı geliştirme çabalarının eşgüdümlü hale getirilmesi gerektiği başta Dünya Sağlık Örgütü olmak üzere çeşitli uluslararası kuruluşlar tarafından vurgulanmaktadır. Bu açıklamalara ilişkin olarak Bkz: World Health Organization, **Avian Influenza and Human Pandemic Influenza**, (Summary Report- Meeting Held in Geneva, Switzerland, 7-9 November 2005), s.4.

¹³⁵ Daniel G. Arce M. ve Todd Sandler, **a.g.e.**, s.23-24.

¹³⁶ World Health Organization, **Global Public Goods For Health**, s.14.

Sağlık malında en zayıf halka teknolojisinin uygulanmasında gelişmekte olan ülkelerin üretiminin kabul edilebilir standartlara ulaşması ve böylece bulaşıcı hastalıklardan kaynaklanan küresel risklerin ortadan kaldırılabilmesi için uluslararası toplumun önünde çeşitli seçenekler bulunmaktadır. Bu seçeneklerden ilki, gelişmiş ülkelerin bulaşıcı hastalıklarla mücadelede ve gözetim faaliyetlerinde yetersiz kalan ülkelere aşılama programları gerçekleştirerek, gözetim kurumları kurarak, teknik ve tıbbi yardım sağlayarak sağlığın küresel düzeyde üretimine destek olmasıdır. Bir diğer seçenek ise bulaşıcı hastalıklarla mücadele ve gözetim faaliyetlerinin gerçekleştirilmesi amacıyla gelişmekte olan ülkelere ulusal ve uluslararası kurumların desteğinin sağlanmasıdır. Uluslararası kuruluşlar, ulusal kuruluşlar, sivil toplum kuruluşları gibi farklı ajarlardan oluşan ortaklıklar da gelişmekte olan ülkelere en zayıf halka teknolojisiyle gerçekleştirilen sağlık faaliyetlerini üretebilir. Bu tür kurumlar ayrıca gelişmekte olan ülkelerin gelirlerini artırarak, bu ülkelerin küresel sağlık alanındaki faaliyetlerini gerçekleştirmesini sağlayabilir. Ancak, gelişmekte olan ülkelerin sağlığa ilişkin faaliyetleri kendi başlarına üretmesi amacıyla bir kapasite yaratılmadıkça, bu ülkelerin gelişmiş ülkelere ve uluslararası kuruluşlara olan bağımlılığının ortadan kalkmayacağı ve küresel sağlık sorunlarının çözümlenemeyeceği göz ardı edilmemelidir.¹³⁷

2.2.Sağlığın Küresel Düzeyde Finansmanı

Bir küresel kamu malı olarak sağlık uluslararası gündemin önemli konularından biridir. Sağlığın küresel düzeyde finansmanının da özellikle bulaşıcı hastalıklarla mücadele bağlamında yeterli ölçüde yapılmadığı açık bir şekilde görülmektedir. Öyle ki, finansman sorunlarından kaynaklanan yetersiz üretim yüzünden HIV/AIDS, sıtma, tüberküloz gibi bulaşıcı hastalıklardan her yıl milyonlarca insan yaşamını kaybetmekte ve birçok Afrika ülkesinde yaşam beklentisinde 20 yıla varan bir düşüş gözlemlenmektedir. Afrika kıtasında, bu malın yetersiz üretiminden kaynaklanan maliyetin 2000 yılı için 1 trilyon doların üzerinde olduğu hesaplanmıştır. Bu kıtada

¹³⁷ Daniel G. Arce M. ve Todd Sandler, **a.g.e.**, s.21.

bulaşıcı hastalıklarla mücadele (düzeltici faaliyetler) için ise 2007 yılı sonuna kadar yıllık 93 milyar dolara ihtiyaç olduğu tahmin edilmiştir.¹³⁸

Sağlık malının hangi ajanlar tarafından ve nasıl üretilmesi gerektiğinin belirlenmesi gibi, bu malın üretiminin finansmanının nasıl yapıldığı ve varolan finansman sorunlarının nasıl çözümleneceği de uluslararası düzeyde tartışmalara ve çeşitli görüşlerin ortaya atılmasına neden olmaktadır. Ancak, sağlık dahil küresel kamu malları için ne kadar harcama yapıldığına ilişkin veri bulmanın zorluğu, gerçekte bu mallar için ne kadar finansmana ihtiyaç duyulduğunun hesaplanmasını da güçleştirmektedir. Dolayısıyla, sağlık malının yeterli ölçüde finanse edilmediği tespitine neden olan tek ölçüt, bu malın yetersiz üretiminden kaynaklandığı varsayılan küresel kamusal zararların büyüklüğüdür. Öte yandan, özellikle de fakir ülkelerin bulaşıcı hastalıklarla mücadelede yeterli kaynaklara sahip olmaması nedeniyle her yıl milyonlarca insanın yaşamını kaybetmesi, uluslararası toplumu bir küresel kamu malı olarak sağlığın finansmanı için yeni yöntemler aramaya yöneltmektedir.¹³⁹ Bu bağlamda, bu kısımda öncelikle günümüzde sağlığın küresel düzeyde finansmanının nasıl yapıldığı ele alınacak, daha sonra da bu konuda ortaya atılan finansman önerileri incelenecektir.

2.2.1. Günümüzde Sağlığın Küresel Düzeyde Finansmanı

Bir küresel kamu malı olarak sağlığın üretiminin finansmanı günümüzde ülkeler, uluslararası kuruluşlar, firmalar, sivil toplum kuruluşları ve benzerleri tarafından sağlanan kaynaklar aracılığıyla dağınık bir biçimde gerçekleştirilmektedir. Ancak, uluslararası kuruluşlar ile bazı gelişmiş ülkelerin ve ortaklıkların dışındaki ajanların bu malın finansmanı için sağladığı kaynakların tutarı tam olarak bilinemediğinden, toplamda sağlığın küresel düzeyde finansmanı için ne kadar kaynak kullanıldığının

¹³⁸ Pedro Conceição, “Assessing The Provision Status of Global Public Goods”, (Ed. Inge Kaul ve diğer., **Providing Global Public Goods: Managing Globalization**, New York: Oxford University Press, 2003), s.159, 171.

¹³⁹ Jeffrey D. Sachs, “Financing Global Public Goods: Approaches to Health”, (Ed. Inge Kaul, Katell Le Goulven and Mirjam Schnupf, **Global Public Goods Financing: New Tools For New Challenges**, UNDP, 2002) (www.undp.org/ods/monterrey-papers/sachs.pdf), s.1

hesaplanması olanaksız hale gelmektedir. Buna rağmen, varolan veriler ışığında konuya ilişkin genel bir çerçeve çizmek amacıyla günümüzde sağlığın küresel düzeyde finansmanı için farklı ajanlar tarafından sağlanan kaynaklar sınıflandırılarak kamu kaynakları ile özel kaynaklar ve ortaklık kaynakları olarak iki başlık altında ele alınacaktır.

2.2.1.1.Kamu Kaynakları

Sağlığın küresel düzeyde finansmanında kullanılan kamu kaynakları, uluslararası kuruluşlar ile ülke hükümetlerinin sağladığı kaynaklardan oluşmaktadır. Dünya Sağlık Örgütü ve Dünya Bankası sağlık malının finansmanına katkı sağlayan başlıca uluslararası kuruluşlardır.¹⁴⁰ Ülkelerin tek başlarına bir küresel kamu malı olarak sağlığa yaptığı harcama miktarına ilişkin herhangi bir veri bulunmamakla birlikte, Dünya Bankası aracılığıyla gelişmiş ülkelerden gelişmekte olan ülkelere yapılan kalkınma yardımlarının bir kısmı da sağlığın küresel düzeyde finansmanı için kullanılan kamu kaynaklarından kabul edilmektedir. Bu bağlamda, sağlığın küresel düzeyde finansmanında kullanılan kamu kaynaklarını Dünya Sağlık Örgütü'nün sağladığı kaynaklar ve Dünya Bankası'nın sağladığı veya aracılık ettiği kaynaklar olarak ele almak gerekmektedir.

Sağlık malı ile doğrudan ilgili tek uluslararası kuruluş olan Dünya Sağlık Örgütü bulaşıcı hastalıklarla mücadelede, özellikle de bu hastalıkların kontrolüne yönelik küresel normların oluşturulmasında ve sağlığa ilişkin politika önerilerinin geliştirilmesinde çok önemli bir rol oynamaktadır. Dünya Bankası ve Birleşmiş Milletler Çocuklara Yardım Fonu (UNICEF) gibi uluslararası kuruluşların da bulaşıcı hastalıklarla mücadeleye yönelik önemli çalışmaları var olmakla birlikte, bu alanda en geniş yetkilere sahip uluslararası kuruluş Dünya Sağlık Örgütü'dür.

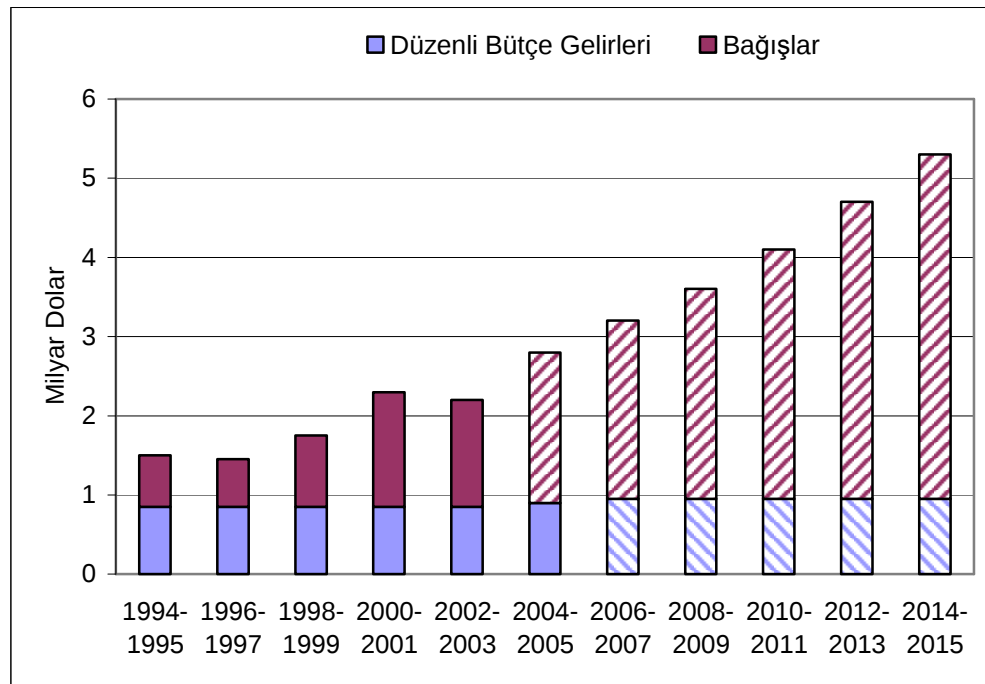
Dünya Sağlık Örgütü'nün finansmanı iki yıllık süreyle hazırlanan ve ülkelerin ödedikleri aidatlardan ve çeşitli gelirlerden oluşan düzenli bütçe gelirleri ile ülkelerden

¹⁴⁰ Richard Bumgarner, "The Evolving Role of The International Agencies in Supplying and Financing Global Public Goods For Health", **Commission on Macroeconomics and Health Working Paper Series**, No.WG2: 20, (2001), s.3.

ve diğer ajanlardan sağlanan bağışlar aracılığıyla gerçekleştirilmektedir. Örgüt'ün düzenli bütçe gelirlerinin ve sağladığı bağışların son 10 yıldaki seyri ve 2015 yılına değin gerçekleşme tahminleri Şekil 3'te görülmektedir. Örgüt'ün son 10 yıl içinde düzenli bütçe gelirlerinin miktarı bütçe dönemleri itibarıyla pek fazla değişiklik göstermeyerek yaklaşık 1 milyar dolar olarak gerçekleşmiş, ancak sağlanan bağış miktarı 2000-2001 dönemi ve sonrasında düzenli bütçe gelirlerini aşmıştır. Günümüzde Örgüt'ün finansman kaynaklarının yaklaşık % 70'ini oluşturan bağış miktarının 2015 yılında finansman kaynaklarının % 80'ini aşacağı öngörülmektedir. Örgüt, toplam gelirinin yaklaşık $\frac{3}{4}$ 'ünü faaliyetlerinin büyük bir kısmını oluşturan bulaşıcı hastalıklarla mücadeleye yönelik olarak kullanmaktadır.

Dünya Sağlık Örgütü'nün düzenli bütçe gelirlerinin 1990'lı yıllardan bu yana artış göstermemesinin ana nedeni 1992 yılında uygulanmaya başlanan sıfır artışlı bütçe politikasıdır. Örgüt bu yıldan itibaren faaliyetlerini gerçekleştirebilmek için finansman kaynağı olarak düzenli bütçe gelirlerini artırmak yerine daha fazla bağış elde etme yoluna gitmiştir. Ancak, hem bağışların birçoğunun koşullu olması ve bazı özel programlara tahsis edilmesi hem de düzenli bütçe gelirlerinin büyük bir kısmının personel harcamaları için kullanılır hale gelmesi Örgüt'ün başta bulaşıcı hastalıklarla mücadele olmak üzere önemli faaliyetlerini gerçekleştirmesi için ek finansman kaynaklarına gereksinim duyulmasına yol açmıştır.¹⁴¹

¹⁴¹ Alexander Shakow, **a.g.e.**, s.40.

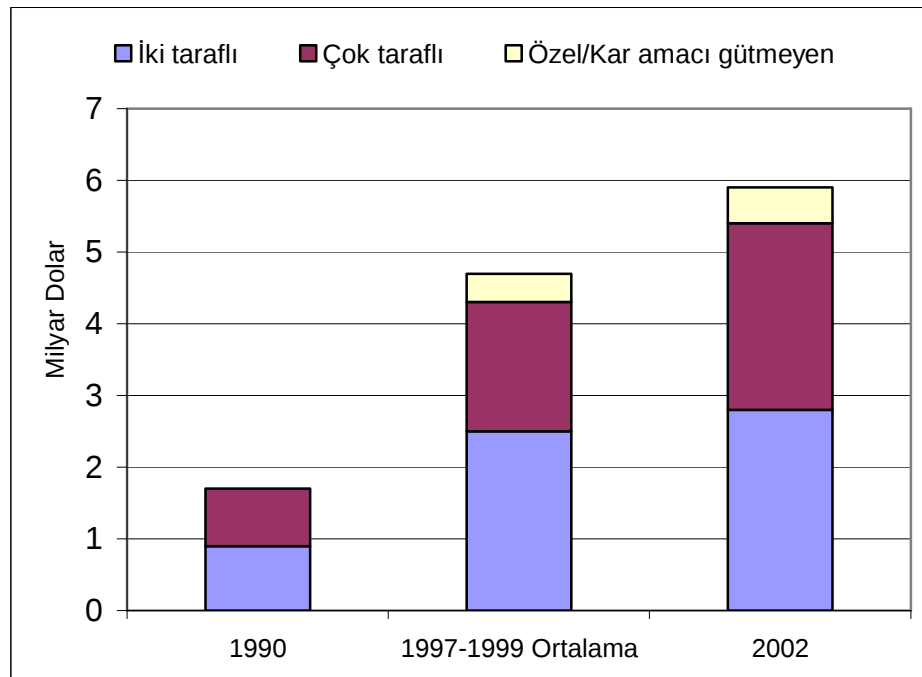

Şekil 3: Dünya Sağlık Örgütü'nün Sağladığı Kaynaklar

Kaynak: World Health Organization, **Proposed Programme Budget 2006-2007**, Geneva: World Health Organization, 2005, s.12.

Sağlığın küresel düzeyde finansmanına kalkınma yardımları aracılığıyla en çok katkısı sağlayan uluslararası kuruluş ise Dünya Bankası'dır. Gelişmekte olan ülkelere varolan sağlık sorunlarını kalkınma sorununun bir parçası olarak gören Banka, sağlık malının üretimi için bir yandan gelişmiş ülkelerden gelişmekte olan ülkelere yapılan iki taraflı kalkınma yardımlarına aracılık etmekte, bir yandan da kendi kaynakları ile UNICEF, Avrupa Birliği, çeşitli bölgesel kalkınma bankalarının vb. sağladığı çok taraflı kalkınma yardımlarını gelişmekte olan ülkelerin kullanımına sunmaktadır. Banka tarafından sağlık malının finansmanı için verilen yardımların toplam kalkınma yardımları içindeki payı 1990'lı yıllar boyunca yaklaşık % 7 olarak gerçekleşmiş, 2000'li yılların başında ise % 10'u aşmıştır.¹⁴² Banka tarafından sağlık malının finansmanı için verilen kalkınma yardımlarının tutarı ise çeşitli yıllar itibarıyla Şekil 4'te gösterilmiştir.

¹⁴² <http://www.oecd.org/dataoecd/24/10/25474231.xls> (Erişim: 27.01.2006)

Şekil 4: Dünya Bankası'nın Sağladığı ve Aktardığı Kaynaklar

Kaynak: World Bank, **Global Monitoring Report 2005**, Washington D.C.: The World Bank, 2005, s.96.

Dünya Bankası tarafından gelişmekte olan ülkelere sağlık malının üretimini artırmaya yönelik ulusal programların gerçekleştirilmesinde kullanılmak koşuluyla sağlanan bu kaynaklar borç verme veya bağış biçimindedir. Bağış, gelişmekte olan bir ülkenin ürettiği kamu malının faydasının büyük bir kısmının küresel topluma yarar sağlaması durumunda başvurulacak bir yöntemdir. Borç verme ise kamu malının faydasının önemli bir kısmının gelişmekte olan bir ülkenin kendi sınırları içinde kalması durumunda uygulanmaktadır.¹⁴³ Genellikle de gelişmekte olan ülkeler arasında sağlığa yönelik kalkınma yardımlarının borç olarak verildiği ülkeler orta gelirli gelişmekte olan ülkeler, bağış olarak verildiği ülkeler ise düşük gelirli gelişmekte olan ülkeler olmaktadır.

¹⁴³ World Bank, **Global Development Finance: Building Coalitions for Effective Development Finance**, s.128.

Sağlık malına Dünya Bankası tarafından sağlanan kalkınma yardımlarının bu malın en önemli unsuru olan bulaşıcı hastalıklarla mücadele için çok önemli olduğu bir gerçektir. Gelişmekte olan birçok ülkede HIV/AIDS, tüberküloz, çocuk felci gibi bulaşıcı hastalıklarla mücadelenin finansmanı büyük ölçüde kalkınma yardımlarıyla sağlanmaktadır. Sağlanan bu yardımların yeterli düzeye ulaşmadığı görüşü yaygın olmakla birlikte, başta sağlık malı olmak üzere küresel kamu mallarının finansmanına tahsis edilen kalkınma yardımlarının gelecekte artarak devam edeceği öngörülmekte ve bu durumun küresel eşitsizliği sınırlandıracağı ileri sürülmektedir. Kalkınma yardımlarının küresel kamu mallarının finansmanında gittikçe önem kazanması ve daha fazla kullanılır hale gelmesi, bu mallar için tahsis edilen kalkınma yardımlarının ‘kamu malı yardımı’ olarak adlandırılmasına yol açmıştır.¹⁴⁴

2.2.1.2.Özel Kaynaklar ve Ortaklık Kaynakları

Küreselleşmenin en önemli siyasi sonucu olarak gücün büyük ölçüde ülke hükümetlerinden ve uluslararası kuruluşlardan sivil toplum kuruluşları ve firmalar gibi özel ajanlara kayması küresel kamu mallarının kamusal kuruluşlardan çok bu ajanlar tarafından finanse edilmesi gerektiği düşüncesine yol açmıştır.¹⁴⁵ Bu düşünceye paralel olarak, son dönemde sağlık malının finansmanında kamusal kaynakların artırılmasından çok özel kaynakların artırılmasına yönünde çaba gösterilmektedir. Bu bağlamda, birçok gelişmiş ülkede sağlık ve fakirliğin önlenmesi gibi küresel kamu mallarının önemini vurgulayan kampanyalar aracılığıyla ulusal ve uluslararası kamuoyunun bu malların finansmanına katılımı sağlanmaya çalışılmaktadır. Özel ajanlarla birlikte çeşitli ulusal ve uluslararası kuruluşların küresel kamu mallarının finansmanı için sağladıkları kaynaklara ise ortaklık kaynakları adı verilmektedir. Sağlık malının finansmanında, bazı özel kaynakların ve ortaklık kaynaklarının dışında toplamda bu kaynakların miktarının ne kadar olduğu bilinmemektedir. Bu kaynakların bazıları Dünya Sağlık Örgütü’ne bağış olarak verilerek, bazıları da Dünya Bankası tarafından kalkınma yardımlarına eklenerek gelişmekte olan ülkelere aktarılmaktadır.

¹⁴⁴ Todd Sandler, **Global Collective Action**, (New York: Cambridge University Press, 2004), s.135-136.

¹⁴⁵ Sally K. Stansfield ve diğer., **a.g.e.**, s.16.

Sağlık malına önemli miktarda finansman sağlayan özel ajanların en bilinen örnekleri arasında Bill ve Melinda Gates Vakfı, Rockefeller Vakfı, Rotary International, Uluslararası Kızılay ve Kızılhaç, Glaxo-Wellcome, Novartis, Astra-Zeneca, Merck, Bristol-Myers Squibb sayılabilir. Ayrıca tüm dünyadan sayıları binlerle ifade edilen vakıf, sivil toplum kuruluşu ve firma da sağlık malının finansmanı için kaynak sağlamaktadır. Ancak, özel kaynakların çok büyük bir kısmının firmalar tarafından sağlanıyor olması ve de firmaların kâr amaçlı kurumlar olması dolayısıyla genellikle yaptıkları katkı ölçüsünde fayda sağlamaya çalışmaları (ürün tanııtma ve pazar genişletme gibi ekonomik beklentiler veya kamuoyundaki imajlarını iyileştirme amacı gibi), ayrıca bu kaynakların süreklilik ve bağlayıcılık taşımaması sağlık gibi küresel kamu mallarının finansmanında ağırlığın özel ajanlara verilmemesi gerektiğini göstermektedir.¹⁴⁶

Özel kaynaklara duyulan bu güvensizlik yine de bu kaynakların sağlık malının finansmanında kullanılamayacağı anlamına gelmemektedir. Bu bağlamda, uluslararası kamuoyunu bilinçlendirmek ve dolayısıyla sağlık malına daha fazla finansman sağlamak iddiasıyla ulusal hükümetlerin, uluslararası kuruluşların, firmaların ve sivil toplum kuruluşlarının birlikte oluşturdukları ortaklıklar ortaya çıkmıştır. Genellikle, her biri küresel çapta etkili olan bir veya birkaç bulaşıcı hastalıkla mücadeleye yönelik olarak oluşturulan bu ortaklıklar aracılığıyla ilgili bulaşıcı hastalık ortadan kaldırılınca kadar eşgüdömlü ve düzenli olarak finansman sağlanması amaçlanmaktadır. Ancak, ortaklık kaynaklarına yönelik olarak da önemli eleştiriler söz konusudur. Bu ortaklıkların varolan kalkınma yardımlarına alternatif olarak sunulmaları ve demokratik hesap verilebilirlik açısından zayıf olmaları bu eleştirilerin başında gelmektedir. Ayrıca, ortaklık kaynakları yoluyla hükümetlerin kalkınma yardımlarını özelleştirmeye çalıştıkları ve ahlâki sorumluluklarından kurtulmayı amaçladıkları ileri sürölmektedir. Hükümetlerin bu tutumlarının sonucunda ise özel sektörün beklenmedik ölçüde kâr elde ettiğı belirtilmektedir.¹⁴⁷

¹⁴⁶ David Woodward ve Richard Smith, “Global Public Goods and Health: Concepts and Issues”, (Ed. Richard Smith ve diğeri., **Global Public Goods For Health**, New York: Oxford University Press, 2003), s.18.

¹⁴⁷ Helmut Reisen, “Innovative Approaches to Funding The Millenium Development Goals”, **OECD Development Centre**, Policy Brief No.24, (2004), s.19-20.

Son yıllarda sağlık malının üretiminde ve finansmanında giderek daha fazla üzerinde durulan ve sağlık literatüründe genellikle küresel sağlık programları olarak anılan bu ortaklıkların sayısı 20'nin üzerindedir. Bu ortaklıkların en önemli örnekleri ise *UNAIDS, Küresel Aşı ve Aşılama İttifakı (GAVI), Stop TB, Roll Back Malaria, Küresel AIDS, Tüberküloz ve Sıtmayla Mücadele Fonu (GFATM) ve Küresel Çocuk Felcini Ortadan Kaldırma Girişimi (GPEI)*'dir. Dünya Sağlık Örgütü ile Dünya Bankası'nın teknik danışmanlığında yürütülen bu küresel sağlık programların başlangıç yılları, amaçları ve sahip oldukları parasal kaynakların tutarı aşağıda verilmiştir.

- i. UNAIDS: 1996 yılında Birleşmiş Milletler tarafından oluşturulan bu program Birleşmiş Milletler sistemine dahil olan 10 kuruluşun çabalarını ve kaynaklarını birleştirerek HIV/AIDS hastalığıyla küresel düzeyde mücadele etmeyi ve 2015 yılı itibarıyla hastalığının yayılmasını durdurmayı amaçlamaktadır.¹⁴⁸ Bazı özel ajanlar tarafından da desteklenen bu programın 2004-2005 yıllarında toplam 250 milyon dolar olarak gerçekleşen gelir miktarı 2006-2007 yılları için toplam 320 milyon dolar olarak öngörülmüştür.¹⁴⁹
- ii. Küresel Aşı ve Aşılama İttifakı (GAVI): 1999 yılında gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler, Dünya Sağlık Örgütü, UNICEF, Dünya Bankası, ilaç firmaları, Bill ve Melinda Gates Vakfı gibi farklı ajanlar tarafından oluşturulan bu programın amacı fakir ülkelere aşı ürünlerinin sağlanması, bu ülkelerdeki çocukların aşılama ve yeni aşıların geliştirilmesi çabalarının desteklenmesidir.¹⁵⁰ Başlangıcından bu yana bu programın ortaklarından sağladığı gelir 1.7 milyar dolardır.¹⁵¹
- iii. Stop TB: 1999 yılında çeşitli ülkeler, uluslararası kuruluşlar, sivil toplum kuruluşları, firmalar ve bireyler tarafından oluşturulan bu programla bir kamu sağlığı sorunu olarak tüberküloz hastalığının ortadan kaldırılması amaçlanmaktadır. Programın 2003 yılında elde ettiği gelir 21.6 milyon dolar, 2004 yılında elde ettiği gelir ise 23.8 milyon dolar olmuştur.¹⁵² Stop TB programı

¹⁴⁸ www.unaids.org (Erişim: 07.03.2006)

¹⁴⁹ UNAIDS, **Unified Budget and Workplan 2006-2007**, (Geneva: UNAIDS, 30 November 2005), s.57.

¹⁵⁰ www.vaccinealliance.org (Erişim: 07.03.2006)

¹⁵¹ Gavi Alliance, **Progress and Achievements Fact Sheet**, (December 2005), s.1.

¹⁵² Stop TB Partnership, **Annual Report 2004**, (Geneva: WHO, May 2005), s.28.

çerçevesinde son olarak 27 Ocak 2006 tarihinde tüberküloz hastalığının 2015 yılına kadar tüm dünyada ortadan kaldırılması amacıyla maliyeti 56 milyar dolar olarak tahmin edilen bir küresel plan uygulamaya konulmuştur.¹⁵³ Birçok uluslararası kuruluş ve ülke hükümeti uygulamaya konulan bu büyük bütçeli küresel programın finansmanı amacıyla dünya kamuoyunu sorumlu davranmaya davet etmektedir.

- iv. Roll Back Malaria: 1998 yılında oluşturulan ve diğer programlarda olduğu gibi ortakları arasında birçok farklı ajan bulunan bu programın amacı dünyadaki sıtma hastalığının yaygınlığının 2010 yılı itibarıyla yarı yarıya azaltılmasıdır.¹⁵⁴ Bu amaca ulaşabilmek için yıllık 2.9 milyar dolara ihtiyaç olduğu hesaplanmıştır.¹⁵⁵ Bu programın elde ettiği gelir ise yıllık yaklaşık 35 milyon dolardır. Bu gelirin artırılmasının en önemli nedeni olarak sıtmayla küresel düzeyde mücadeleye yönelik diğer bir program olan *Küresel AIDS, Tüberküloz ve Sıtmayla Mücadele Fonu (GFATM)*'nin ve Dünya Sağlık Örgütü'nün sıtmayla mücadele programının varlığı gösterilmektedir.
- v. Küresel AIDS, Tüberküloz ve Sıtmayla Mücadele Fonu (GFATM): 2001 yılında oluşturulan ve diğer programlarda olduğu gibi ortakları arasında birçok farklı ajan bulunan bu programın amacı her yıl 6 milyondan fazla insanın ölümüne yol açan AIDS, tüberküloz ve sıtma hastalıkları ile mücadeleye finansman sağlamak olarak belirtilmiştir. Programın bugüne kadar sağladığı gelir miktarının 4.9 milyar dolar olduğu açıklanmıştır. Program 2006-2007 yılları için daha istikrarlı ve öngörülebilir finansman sağlamak amacıyla Voluntary Replenishment adı altında yeni bir girişim başlatmıştır.¹⁵⁶
- vi. Küresel Çocuk Felcini Ortadan Kaldırma İnisiyatifi (GPEI): 1985 yılında farklı ajanlar tarafından oluşturulan bu programla, oluşturulduğu dönemde 5 kıtadan 125 ülkede yaygın olarak görülen ve günde 1000'den fazla çocuğun felç olmasına

¹⁵³ www.stoptb.org (Erişim: 07.03.2006)

¹⁵⁴ www.rollbackmalaria.org (Erişim: 07.03.2006)

¹⁵⁵ Roll Back Malaria, *Global Strategic Plan 2005-2015*, (Geneva: Roll Back Malaria Partnership Secretariat, 2005), s.19.

¹⁵⁶ www.theglobalfund.org (Erişim: 07.03.2006)

neden olan çocuk felci hastalığının ortadan kaldırılması amaçlanmıştır. Bu programın çabalarıyla günümüzde çocuk felciyle mücadelede daha iyi bir noktaya gelinmiş; Nijerya, Hindistan, Pakistan, Nijer, Afganistan ve Mısır'ın dışındaki ülkelerde çocuk felci büyük ölçüde ortadan kaldırılmıştır. Programın 1986-2005 yılları arasında ortaklarından sağladığı toplam gelir miktarı 4 milyar dolar olarak gerçekleşmiş, 2006-2008 yılları için ise toplam 653 milyon dolar gelir elde edilmesi öngörülmüştür. Programın planlanan faaliyetlerini tam olarak gerçekleştirebilmesi için öngörülen gelirlerine ek olarak 2006 yılında 150 milyon dolar, 2007-2008 yıllarında da toplam 425 milyon dolar gelire ihtiyaç olduğu belirtilmektedir.¹⁵⁷

Bütün bu küresel sağlık programlarıyla ilgili olarak yapılan değerlendirmelerde yeni küresel sağlık programlarının oluşturulmasına gerek olmadığı ancak varolan küresel sağlık programlarının sağladığı finansman olanaklarının daha iyi kullanılması gerektiği belirtilmektedir. Küresel sağlık programlarının sağladığı finansman olanaklarının iyi kullanılmamasının ana nedenleri olarak gelişmekte olan ülkelerin emme kapasitelerinin sınırlı olması ve insan kaynakları yönünden yetersiz durumda bulunmaları gösterilmektedir. Diğer bir neden olarak bu ülkelerdeki sağlık enformasyon sistemlerinin zayıf olması ve buna bağlı olarak programlardan kısa ve orta vadeli sonuç almaya yönelik ortak çabaların zarar görmesi gösterilmektedir. Ayrıca, programları finanse eden ajanlar ile gelişmekte olan ülkelerin birbirlerinin deneyimlerinden yararlanmamaları sonucunda ortaya çıkan etkinsizliğin de finansman olanaklarının iyi kullanılmamasına yol açtığı belirtilmektedir.¹⁵⁸

2.2.2.Sağlığın Küresel Düzeyde Finansmanı İçin Alternatif Öneriler

Bulaşıcı hastalıkların gelişmekte olan ülkelerin çoğunda varlığını devam ettirmesi ve küresel olarak yayılması karşısında kalkınma yardımlarının yetersiz kalması, özel kaynaklara ve ortaklık kaynaklarına yöneltilen eleştiriler sağlığın küresel düzeyde

¹⁵⁷ www.polioeradication.org (Erişim: 08.03.2006)

¹⁵⁸ Carol Medlin, "Financing Global Public Goods For Health", **Short Report on Wilton Park Conference WP 714**, (August 2003), s.8

finansmanı için küresel ve ulusal vergileme önerilerinden oluşan bir dizi finansman önerisinin ortaya atılmasına yol açmıştır.

Sağlığın küresel düzeyde finansmanına yönelik en sık karşılaşılan öneriler, birinci bölümünde açıklanmış olan Tobin vergisi, karbon vergisi, havacılık vergisi, silah ticareti vergisi gibi küresel vergilerin kullanılmasıdır. Özellikle de çok düşük oranda uygulanması durumunda bile yüksek miktarda vergi hasılatı sağlayacağı tahmin edilen Tobin vergisinin sağlık gibi küresel kamu mallarının finansmanını sağlayabileceği ileri sürülmektedir.¹⁵⁹ Sağlıkla doğrudan ilgili olarak da ilaç satışı üzerine konulacak küresel bir vergiyle önemli miktarda finansman sağlanabileceği belirtilmektedir. Ancak konusu ne olursa olsun, küresel vergi önerilerinin gerekçelerine ve uygulanabilirliğine yönelik olarak bazı gelişmiş ülkelerin çok belirgin bir muhalefeti söz konusudur.

Ülkelerin insan sağlığına olumsuz etkileri olan sigara tüketimi ve kirlilik yayma gibi faaliyetler üzerine birbirlerine eşgüdümlü olarak ulusal vergiler koyması ve bu vergilerden sağlanan hasılatın sağlığın küresel düzeyde finansmanında kullanılması önerisi de dikkat çekici bir öneridir. Ancak, küresel vergi önerilerinde olduğu gibi bu önerinin de siyasi olarak gerçekleştirilmesi zordur. Bu vergilerin de ülke dışında kararlaştırılmış olması ve oranları veya miktarları bakımından tasarlanmasında ortaya çıkabilecek ülkelerarası anlaşmazlıklar ülkelerin bu uygulamalara karşı direnmeleri sonucunu doğurabilecektir.¹⁶⁰

Sağlık ve fakirliğin azaltılması gibi küresel kamu mallarının finansmanında gerek halen kullanılan yöntemler gerekse önerilen alternatif yöntemler açısından yapılan değerlendirmelerde, hangi yöntem yada yöntemler uygulanırsa uygulansın potansiyel olarak kazançlı çıkanlarla ve kaybedenlerin doğru bir şekilde belirlenmesi ve gelişmiş ülkelerin gelişmekte olan ülkelere verdiği desteğin her açıdan artırılması gerektiği önemle vurgulanmaktadır.

¹⁵⁹ Richard Smith ve diğer., “Communicable Disease Control: A ‘Global Public Good’ Perspective”, **Health Policy and Planning**, Vol 19, Issue 5, (2004), s.275; Anthony Clunies-Ross, “Alternative Ways of Paying For Global Public Goods”, **Journal of International Development**, Vol 16, (October 2004), s.979; Anders Hjorth Agerskov, “Global Public Goods and Development: A Guide For Policy Makers”, **World Bank Seminar No.6**, World Bank, (12 May 2005), s.10.

¹⁶⁰ David Woodward ve Richard Smith, **a.g.e.**, s.19.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KÜRESEL KUŞ GRİBİ SORUNU

VE

TÜRKİYE EKONOMİSİNE ETKİLERİ

1990'lı yılların sonunda Doğu Asya'da ortaya çıkan ve son yıllarda Asya kıtasının dışında Avrupa ve Afrika kıtalarına da yayılan kuş gribinin insanlık için çok ciddi bir risk oluşturduğu uzmanlar tarafından belirtilmektedir. Kuş gribi virüsünün çok hızlı yayılma riskinin yüksek olması, kuş gribiyle mücadelenin sağlık malının unsurlarından biri haline dönüşmesine, hatta tek başına bir küresel kamu malı olarak kabul edilmesine yol açmıştır. Hiçbir bireyin olası bir kuş gribi salgınından dışlanamayacak olması ve kuş gribi salgınının engellenmesinde bireylerin birbirleriyle rekabet etmeyecek olması (dolayısıyla tüm bireylerin kuş gribi ile mücadeleden fayda sağlayacak olması), bulaşıcı bir hastalık olarak kuş gribi ile mücadelenin sağlık malının bir parçası veya başlı başına bir küresel kamu malı olarak görülmesine neden olmuştur.¹⁶¹

¹⁶¹ World Bank, **Global Framework Document For A Global Avian Influenza Control**, (5 December 2005), s.10,14.

Kuş gribi, görüldüğü ve/veya yaşam kaybına yol açtığı ülkelerde bazı olumsuz ekonomik etkiler ortaya çıkarması nedeniyle de hem küresel hem de ulusal çapta mücadele edilmesi gereken bir hastalık olarak görülmektedir. Hem yaşam kayıplarına neden olması ve gelecekte daha çok yaşam kaybına neden olma olasılığı, hem de neden olduğu yaşam kayıplarından kaynaklanan paniğin çeşitli ekonomik etkiler ortaya çıkarması kuş gribinin ayrıntılı olarak ele alınmasını gerektirmektedir. Dolayısıyla, çalışmanın bu bölümünde öncelikle kuş gribinin ortaya çıkışına ve küresel olarak yayılmasına ilişkin bilgilere, olası kuş gribi salgını senaryolarına ve bunların olası ekonomik etkilerine değinilecek, son olarak da kuş gribinin 2005 yılı Ekim ayında ülkemizde de görülmesi ve 2006 yılı Ocak ayında 4 çocuğun yaşam kaybına neden olması nedeniyle Türkiye ekonomisine etkileri araştırılacaktır.

1.KÜRESEL KUŞ GRİBİ SORUNU

Kuş gribi kuşlarda ve seyrek de olsa domuzlarda görülen virüslerin neden olduğu bulaşıcı bir hayvan hastalığıdır.¹⁶² Kuş gribi hastalığına yol açan virüs türlerinden biri olan H5N1 virüsü, geçirdiği mutasyonlar sonucunda insanlarda görülen grip türleriyle ilişkiye girerek insandan insana bulaşma özelliğini kazanması büyük ölçüde olası görünen bir virüs haline gelmiştir.¹⁶³ Özellikle de insandan insana bulaşma olasılığı taşıması kuş gribinin son yıllarda en önemli küresel sağlık sorunlarından biri haline gelmesine yol açmıştır. Dünyadaki tüm ülkeleri ve bireyleri etkileme potansiyelini taşıması ve hiçbir bireyin yada ülkenin hastalığın olası zararlarından dışlanamaması kuş gribinin aynı zamanda küresel kamusal bir zarar olduğunu göstermektedir. Bu bağlamda, bu hastalığın yayılmasının engellenmesi ve insandan insana bulaşma özelliğini kazanmaması için yapılan çalışmalar ile hastalığa karşı aşı geliştirme çabalarının tümü küresel kamu malı olarak değerlendirilmektedir.

¹⁶² World Health Organization, **Weekly Epidemiological Record**, Vol 80, No.44, (4 Nov 2005), s.377.

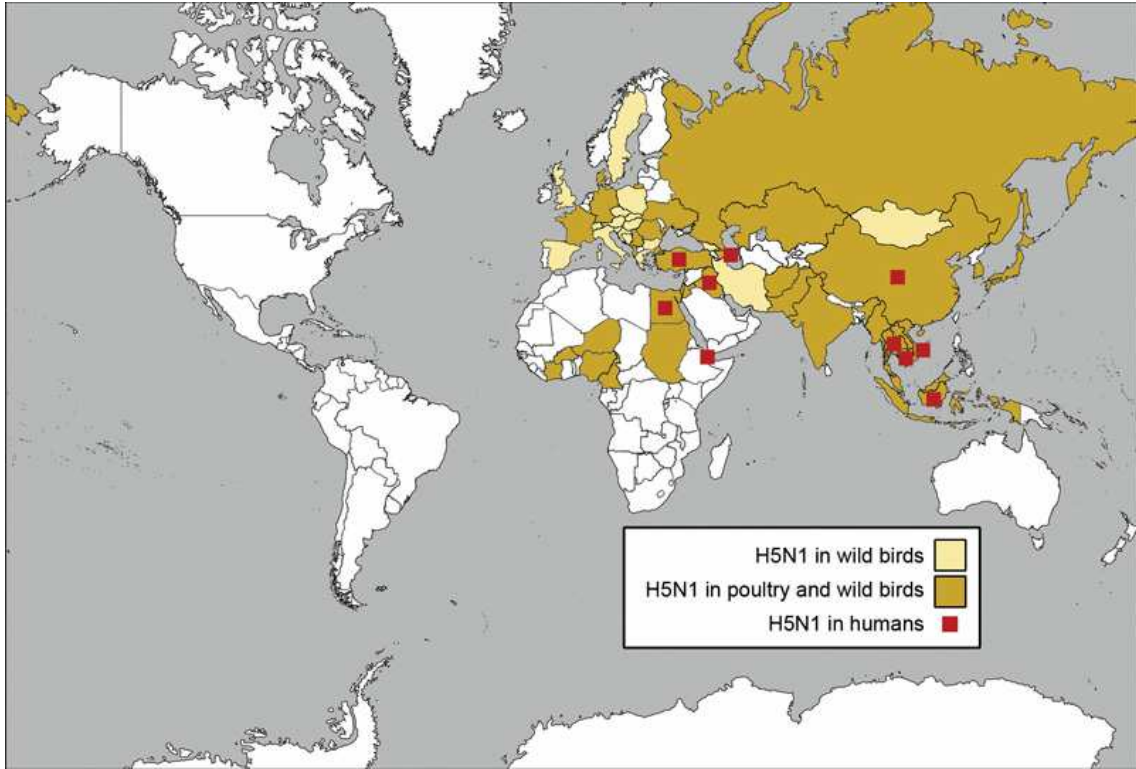
¹⁶³ Tıp ve biyoloji bilimleri hariç, genel kullanımda kuş gribi ile H5N1 virüsünün yol açtığı kuş gribi kastedilmektedir.

1.1.Kuş Gribinin Ortaya Çıkışı ve Küresel Olarak Yayılması

Günümüzde küresel bir tehdit haline dönüşen kuş gribi virüsü ilk defa 1996 yılında Çin'in güney bölgelerindeki evcil kazlarda görülmüştür. Kuş gribi virüsünün insanlara bulaşması ise ilk olarak 1997 yılında Hong Kong'da gerçekleşmiş ve bu virüsü kaptan 18 kişiden 6'sı yaşamını kaybetmiştir. Bu dönemde virüsün yayılmasını engellemek için yaklaşık 1.5 milyon kümes hayvanı itlaf edilmiştir. Sonrasında yaklaşık 5 yıl boyunca görülmeyen virüs 2002 yılında Hong Kong'da tekrar ortaya çıkmıştır. Virüsün ikinci kez Hong Kong'da ortaya çıkmasının nedeni olarak, Hong Kong'un birçok kümes hayvanı ve domuz çiftliği bulunan Çin'in Guangdong bölgesinin coğrafi uzantısı olması gösterilmektedir. Bu dönemde virüsün Çin'in Guangdong bölgesinde de görüldüğü ancak Çin hükümetinin bu vakaları uluslararası kamuoyundan gizlediği tahmin edilmektedir.¹⁶⁴

Kuş gribi virüsü 2002 yılında göçmen kuşlar yoluyla hızlı bir şekilde Çin'in diğer bölgelerine, 2003 ve 2004 yıllarında da başta Güney Kore, Japonya, Vietnam, Tayland, Endonezya ve Malezya olmak üzere diğer Asya ülkelerine yayılmıştır. Virüs, 2005 yılında göçmen kuşların ana göç yollarının kesiştiği ülkemize ve sonrasında Doğu Avrupa ülkelerine ulaşmıştır. 2006 yılı Mart ayı itibarıyla Batı Avrupa ülkelerinin birçoğunda da kuş gribi virüsüne rastlanmıştır. Şekil 5'te kuş gribinin küresel olarak yayılmasındaki son durum görülmektedir.

¹⁶⁴ "A History of The Avian Influenza A/H5N1 Strain", www.flu.wikie.com (Erişim: 24.03.2006)

Şekil 5: Kuş Gribinin Küresel Olarak Yayılmasında Son Durum

Kaynak: ABD hükümetinin kuş gribinin yayılmasını izlemek amacıyla oluşturduğu www.pandemicflu.gov adresli İnternet sitesi (Erişim: 17.08.2006)

Kuş gribinin küresel olarak yayılması kümes hayvancılığı açısından çok önemli bir sorun olmakla beraber, insanlığı küresel olarak tehdit eden asıl sorun bu hastalığın yakın bir gelecekte insanlarda görülen grip türleriyle ilişkiye girerek insandan insana bulaşabilen yeni ve ölümcül bir grip salgınını ortaya çıkarması olasılığıdır. Bu olasılığı azaltabilmek için kuş gribi virüsünün insanlara bulaşmasının engellenmesi ve böylelikle virüsün mutasyona uğrama olanağının ortadan kaldırılması gerekmektedir. Bu amaçla, hastalığın ortaya çıktığı Güneydoğu Asya ülkelerinde ve Türkiye gibi göçmen kuşların ana göç yolları üzerinde bulunan ülkelerde yaşayan insanların, göçmen kuşlarla ve göçmen kuşlarla birlikte yaşaması söz konusu olan kümes hayvanlarıyla yakın temasının engellenmesi zorunludur. Ayrıca Asya ülkelerinde olduğu gibi, nüfusun yoğun olmasının kuş gribi salgınına uygun bir ortam sağladığı belirtilmektedir.¹⁶⁵

¹⁶⁵ Michael T. Osterholm, "Preparing For The Next Pandemic", **Foreign Affairs**, (July/August 2005).

Tablo 5’te görüldüğü gibi, dünyada 2003 yılından bu yana insanlarda görülen toplam 238 kuş gribi vakasından 139’u ölümle sonuçlanmıştır. Bu verilere göre, kuş gribine yakalananların ölüm oranı % 58’dir. Kuş gribinin Asya ülkeleri dışında ölüme yol açtığı ilk ülke ise Türkiye’dir. Ülkemizde ilk olarak Ekim 2005’te Manyas’taki göçmen kuşlarda görülen kuş gribi, 2006 yılı Ocak ayında Doğu Anadolu’da 12 kişiye bulaşmış ve bu kişilerden 4’ü yaşamını kaybetmiştir. Kuş gribi daha sonra Irak, Azerbaycan, Mısır, Endonezya ve Cibuti’de yayılmaya devam etmiştir.

Tablo 5: İnsanlarda Görülen Kuş Gribi Vakaları ve Vakaların Yol Açtığı Ölüm

Ülke	2003		2004		2005		2006*		Toplam	
	vaka	ölüm	vaka	ölüm	vaka	ölüm	vaka	ölüm	vaka	ölüm
Azerbaycan	0	0	0	0	0	0	8	5	8	5
Kamboçya	0	0	0	0	4	4	2	2	6	6
Çin	1	1	0	0	8	5	12	8	21	14
Cibuti	0	0	0	0	0	0	1	0	1	0
Mısır	0	0	0	0	0	0	14	6	14	6
Endonezya	0	0	0	0	17	11	40	33	57	44
Irak	0	0	0	0	0	0	2	2	2	2
Tayland	0	0	17	12	5	2	2	2	24	16
Türkiye	0	0	0	0	0	0	12	4	12	4
Vietnam	3	3	29	20	61	19	0	0	93	42
Toplam	4	4	46	32	95	41	93	62	238	139

-Toplam vaka sayısı ölü sayılarını da kapsamaktadır.

-Sadece Dünya Sağlık Örgütü’nün laboratuvarlarınca onaylanan vakalar ve ölümler dikkate alınmıştır.

*Veriler 14 Ağustos 2006 itibarıyla.

Kaynak: www.who.int/csr/disease/avian_influenza/country/cases_table_2006_08_14/en/index.html
(Erişim: 17.08.2006)

Kuş gribi hızla küresel olarak yayılmaya devam etmektedir. Son dönemde tıptaki bazı gelişmelere rağmen, kuş gribinin özellikleri, doğal geçmişi ve tedavisi hakkında tam bilgilere sahip olunamamıştır. Uluslararası platformda ve kuş gribi görülen ülkelerde klinik ve epidemiyolojik araştırmalar için daha fazla eşgüdümüne acil olarak ihtiyaç duyulmaktadır.¹⁶⁶

¹⁶⁶ İnsan Tipi İnfluenza A/H5 Hakkında Dünya Sağlık Örgütü Bilgilendirme Grubu Yazar Komitesi, “İnsanlarda Kuş Gribi (İnfluenza A H5N1) Enfeksiyonu”, *The New England Journal of Medicine*, Vol. 353, No.13, (29 September 2005), s.1383.

1.2.Olası Kuş Gribi Salgını Senaryoları ve Salgının Ekonomik Etkileri

Tarihin hemen her döneminde düzensiz aralıklarla ortaya çıkan grip salgınları yüz milyonlarca insanın ölümüne neden olmuştur. Sadece 20. yüzyılda 3 grip salgını ortaya çıkmıştır. 1918’de ABD’nin Kansas eyaletinde ortaya çıkan ve İspanyol gribi olarak bilinen 20. yüzyılın ilk grip salgını, 1 yıl içinde tüm dünyadan tahminen 20 ila 50 milyon kişinin ölümüne neden olmuş olan tarihteki en büyük salgındır. 1957’de Çin’de ortaya çıkan ve Asya gribi adıyla anılan grip salgını da 1 yıl içinde tüm dünyadan tahminen 2 milyondan fazla insanın yaşamına mal olmuştur. 20. yüzyıldaki son grip salgını ise 1968 yılında Hong Kong’da ortaya çıkan ve tüm dünyadan yaklaşık 1 milyon kişinin ölümüne yol açan Hong Kong gribidir.¹⁶⁷

Geçen yüzyılda ortaya çıkan grip salgınları, başta bilim insanları olmak üzere birçok kişinin yakın gelecekte kuş gribi kaynaklı benzer bir salgının ortaya çıkacağı yönünde güçlü bir beklentiye sahip olmalarına yol açmıştır. Dünya Sağlık Örgütü ve Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Örgütü (FAO) gibi uluslararası kuruluşlar da kuş gribi kaynaklı yeni bir grip salgınının beklendiğini ve ülkelerin bu konuda çeşitli önlemler alması gerektiğini sık sık belirtmektedir.¹⁶⁸ Bu bağlamda, kuş gribine ilişkin iki temel salgın senaryosu ortaya atılmış ve bunların olası ekonomik etkilerinin neler olabileceğini araştıran çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Bu olası kuş gribi salgını senaryoları ve salgının olası ekonomik etkileri aşağıda verilmiştir.

¹⁶⁷ World Health Organization, **Avian Influenza: Assessing The Pandemic Threat**, WHO/CDS/2005.29, (January 2005), s.23-31 ve Edwin D. Kilbourne, “Influenza Pandemics of The 20th Century”, **Emerging Infectious Diseases**, Vol.12, No.1, (January 2006), s.9-11.

¹⁶⁸ Uluslararası kuruluşların olası kuş gribi salgınına verdikleri önemi ve bu konuda hazırladıkları küresel ve ulusal mücadele planlarını göstermesi bakımından şu çalışmalara bakılabilir: World Health Organization Regional Office For South-East Asia, **Avian Influenza: Responding To The Pandemic Threat**, (New Delhi, 2005), s.5-9; World Health Organization Regional Office For South-East Asia, **Preparing Influenza Pandemic Preparedness Plans: A Step-by-Step Approach**, (WHO, September 2005), s.1-13; Food and Agriculture Organization, **A Global Strategy For The Progressive Control of Highly Pathogenic Avian Influenza (HPAI)**, (FAO Rome, November 2005), s. 1-26 ve United Nations, **A Coordinated UN System Response to Avian and Human Influenza**, Draft Strategy Note, (5 October 2005), s.1-5.

1.2.1.Olası Kuş Gribi Salgını Senaryoları

Genel bir görüş olarak, kuş gribinin insandan insana bulaşma özelliği kazanması halinde küresel çapta etkili olacak yeni ve ölümcül bir kuş gribi salgınının ortaya çıkmasının kaçınılmaz olduğu kabul edilmektedir. Bu salgının ne zaman ortaya çıkacağı ve hangi ölçüde etkili olacağı tam olarak bilinmemekle birlikte, biri kötümser diğeri ılımlı olan iki senaryo ortaya atılmıştır. Kötümser kuş gribi salgını senaryosu kuş gribi virüsünün insanın bağışıklık sisteminden çok daha hızlı yineleneneğini ve böylece çok ciddi ve ölümcül hale geleceğini ve tarihte karşılaşılan en etkili salgın olan 1918-19 İspanyol gribinin yol açtığı ölümlerden daha fazla ölümlere yol açacağını öngörmektedir. Bu durumda dünyadaki her üç kişiden birinin (yaklaşık % 30) bu hastalığa yakalanacağı, bu hastalık nedeniyle ölen kişi sayısının da 100 milyonlarla ifade edileceği tahmin edilmektedir.¹⁶⁹ Dünya Sağlık Örgütü'nün bazı çalışmalarında ise kötümser senaryonun gerçekleşmesi durumunda tüm dünyadan yaklaşık 150 milyon kişinin yaşamını kaybedeceği belirtilmektedir. Ancak bütün bu rakamlar tahmindir ve hiç kimse kuş gribi salgınının ortaya çıkması durumunda meydana gelecek ölümlerin gerçek boyutlarını bilememektedir.¹⁷⁰

ılımlı kuş gribi salgını senaryosuna göre ise kuş gribi virüsünün dünyadaki her dört kişiden birine bulaşacağı (% 25) ancak virüsün doğal-genetik özellikleri itibarıyla kötümser senaryoda olduğu gibi ölümcül olmayacağı, daha çok insanlarda görülen grip türlerine benzeyen etkilerinin olacağı varsayılmaktadır. Dolayısıyla bu senaryoda kuş gribi salgınının yol açacağı ölümlerin sayısı çok daha düşük olarak tahmin edilmiştir. Bu bağlamda, kuş gribi salgınının 1957-58 Asya gribinin veya 1968-69 Hong Kong gribinin yarattığı etkiye benzer bir etki yaratacağı düşünülmektedir. Dünya Sağlık Örgütü tarafından 1957-58 yıllarında ortaya çıkan Asya gribine ilişkin veriler temel alınarak yapılan tahmine göre ılımlı kuş gribi salgınının tüm dünyada neden olacağı ölüm sayısı 2 ila 7.4 milyon arasında gerçekleşecektir.¹⁷¹

¹⁶⁹ W. Wayt Gibbs ve Christine Soares, "Preparing For A Pandemic", **Scientific American**, Vol. 293, Issue 5, (November 2005), s.44-45.

¹⁷⁰ Tyler Cowen, "Avian Flu: What Should Be Done", **Mercatus Center Working Paper Series**, George Mason University, (11 November 2005), s.4.

¹⁷¹ http://www.who.int/csr/disease/avian_influenza/avian_faqs/en/index.html (Erişim: 25.03.2006)

1.2.2.Olası Kuş Gribi Salgınının Ekonomik Etkileri

Birçok bilim insanının kaçınılmaz olarak gördüğü kuş gribi salgınının en büyük ve önemli etkisi milyonlarca insanın yaşamını kaybetmesi olacaktır. Diğer yandan, olası bir kuş gribi salgınının ekonomik, sosyal ve hatta siyasal birtakım etkilerinin ortaya çıkması da kaçınılmaz bir sonuç olarak görülmektedir. İster kötümser isterse de ılımlı senaryoya göre olsun, olası kuş gribi salgınının hem ulusal hem de küresel düzeyde ortaya çıkaracağı insan kayıpları dışındaki en önemli etkileri ekonomik etkilerdir. Bu etkiler araştırılırken genellikle 20. yüzyılda ortaya çıkan grip salgınlarının ve 2003 yılında Doğu Asya’da ortaya çıkar çıkmaz bir salgın haline dönüşmesi söz konusu olmuş olan SARS hastalığının ekonomik etkilerinden yola çıkılmaktadır.

Bu kısımda olası kuş gribi salgınının ekonomik etkileri üç farklı biçimde ele alınarak konu ayrıntılı şekilde açıklanmaya çalışılacaktır. Bu bağlamda, sırasıyla olası kuş gribi salgınının ekonomiye kısa ve uzun dönemli makroekonomik etkileri, ekonomik ajanlar üzerindeki etkileri ve küresel ekonomik etkileri incelenecektir.

1.2.2.1.Kısa ve Uzun Dönemli Makroekonomik Etkiler

Olası bir kuş gribi salgınının büyüklüğü ve ölümcüllüğü bilinse bile, makroekonomik etkilerinin tahmin edilmesi epey zordur. Bu konuda geçmişteki grip salgınlarına ve SARS deneyimine dayalı çok az sayıda çalışma yapılmıştır. Bu çalışmalara göre salgının en önemli ekonomik etkisi, salgın ortaya çıktığında insanların kalabalığa karışmamak için alışverişten kaçınmaları ve (hastalığa yakalanmış olmaları, sağlıklı iseler yakalanmak istememeleri veya yakınlarının yakalanmış olması gibi nedenlerle işe gitmemeleri yüzünden) işgücü arzının daralması sonucunda talebin ani olarak düşüş göstermesidir. Bu durum olası bir kuş gribi salgınının hem talep hem de arz yönünden bir şok olarak değerlendirilebileceğini göstermektedir.¹⁷²

¹⁷² Robert Arnold ve diğer., “A Potential Influenza Pandemic: Possible Macroeconomic Effects and Policy Issues”, **Congressional Budget Office**, Washington DC., (8 December 2005), s.9.

Olası bir kuş gribi salgını şoku kısa dönemde talebi, hem kısa hem de uzun dönemde arzı etkileyecektir. Salgının kısa dönemdeki arz yönlü etkileri büyük ölçüde negatif olacak ve hem toplam hem de kişi başına çıktı miktarını etkileyecektir. Salgının kısa dönemli en büyük arz yönlü etkileri ise insanların hastalanması, hastalanma korkusu veya yakınlarının hastalanması yüzünden işgücü arzının daralması ve firmaların geçici olarak kapanmasıdır. Talep yönünden ise hem pozitif hem de negatif etkilerin ortaya çıkması söz konusudur. Bu bağlamda, yatırım ve tüketim güven kaybına bağlı olarak muhtemelen ters yönde etkilenecek, diğer ülkeler de salgından zarar göreceğinden ihracat talebi düşecek ve turizm ve diğer bazı hizmet sektörleri kapanma noktasına gelebilecektir. Diğer yandan, sağlık hizmetlerine ve sosyal yardımların sunumuna olan talep büyük artış gösterecektir.¹⁷³

Çıktı üzerindeki kısa dönem etkiler denge büyüme yolunda bazı durumlarda uzun süre devam edebilen büyük sapmalar yaratabilecektir.¹⁷⁴ Uzun dönemde ise olası salgının yol açtığı ölümler ölçüsünde nüfusta sürekli olarak bir düşüş olacaktır. Nüfusta aynı zamanda salgın sırasında net göç düştüğü için de sürekli bir düşüş olacak ve bu durum salgın sona ermeden düzeltilemeyecektir.

Elbette ki nüfus kaybının en önemli etkisi GSMH'daki düşüş değil, insanların yaşamlarını kaybedecek olmaları, toplumsal kargaşa ve yakınlarını kaybedenlerin yaşayacağı acı olacaktır. GSMH açısından ise, toplam çıktı daha düşük olacak ancak bu daha düşük çıktı nispeten az sayıda insan tarafından paylaşılacağından kişi başına çıktı miktarı uzun dönemde çok fazla etkilenmeyebilecektir. Kısa dönemde nitelikli insan kaybından kaynaklanan negatif etkiler de olabilecektir. Diğer yandan, yaşam kayıplarının doğrudan etkisi kişi başına daha fazla sermaye kalmasına ve potansiyel olarak kişi başına çıktının ve ücretlerin yükselmesine neden olabilecektir. Bu etki uzun dönemde sermaye stoku ayarlandıkça ortadan kalkacak ve hatta kısa dönemde güven kaybının yatırımlar üzerinde yarattığı olumsuz etkiler nedeniyle engellenecektir.¹⁷⁵

¹⁷³ Steven Kennedy, Jim Thomson ve Petar Vujanovic, "A Primer on Macroeconomic Effects of An Influenza Pandemic", **Australian Treasury Working Paper**, (February 2006), s.7.

¹⁷⁴ 'Denge büyüme yolu' büyüme literatüründe sermaye/çıktı (milli gelir) oranının sabit kalmasını sağlayan büyüme yolunu ifade eden bir kavramdır.

¹⁷⁵ Steven Kennedy, Jim Thomson ve Petar Vujanovic, **a.g.e.**, s.7-8.

Hastalığın yayılmasının kişi başına çıktı miktarında orta-uzun dönemli etkiler ortaya çıkarması da söz konusudur. Bu etkilerden biri nüfusun yaş bileşenlerindeki değişimlerdir. Örneğin, 1918-19 İspanyol gribi büyük ölçüde genç yaştaki çalışanları etkilemiş ve kişi başına GSMH düzeyini düşürmüştür. Benzer bir sonuç olası bir kuş gribi salgını için de geçerli olabilir. Ayrıca salgın yeniliği ve girişimciliği engelleyecek uzun süreli psikolojik etkiler yaratabileceği gibi, tasarruf ve yatırım yerine cari tüketimi teşvik edebilecektir. Ancak istisnai durumlar dışında salgının GSMH’da hastalıktan, sosyal kargaşadan ve güven kaybından kaynaklanan kısa dönemli etkileri, yaşam kayıplarının toplam ve kişi başına GSMH’da yarattığı uzun dönemli etkilerden çok daha büyük olabilir. Kötümser senaryoya paralel olası bir kuş gribi salgınının üretimden ticarete birçok ekonomik faaliyet üzerinde yaratacağı ekonomik maliyetin ülkelerin GSMH düzeylerinde 1 yılda % 10’lardan % 20’lere varan düşüşlere neden olabileceği, orta ve uzun dönemde ise GSMH düzeylerindeki düşüşlerin % 15 ila % 30’lara çıkabileceği öngörülmektedir.

SARS hastalığının Asya’da ortaya çıkmasından sonra bu hastalığın da bir salgına dönüşebileceği ve ülke ekonomilerine yukarıda açıklananlara benzer makroekonomik etkilerinin olabileceği tartışılmıştır. SARS’ın cari makroekonomik etkilerinden yola çıkılarak yapılan tahminlerde olası bir SARS salgınının özellikle kısa dönemli zincirleme makroekonomik etkiler yaratacağı öngörülmekte ve salgının en önemli makroekonomik etkileri olarak turizm gelirlerinin düşmesi ve tüketici güveninin kaybolması (talep şoku) gösterilmektedir.¹⁷⁶ Bu bağlamda, yerli ve yabancı turist sayısında keskin düşüşler olacağı ve bunun da hizmetler hesabının açık vermesiyle ödemeler dengesinde bir düşüşe ve ayrıca turizm ve seyahatle ilişkili diğer sektörlerde bir daralmaya neden olacağı varsayılmıştır. Bütün bunlara paralel olarak ülkenin ihracat miktarının azalacağı düşünülmektedir. Ayrıca, tüketici güveninin kaybolacağı ve bunun mal ve hizmet sektörlerine olan talebi ani bir biçimde düşüreceği, aynı şekilde iş dünyasının güven kaybı ve belirsizlikten kaynaklanan nedenlerle uzun dönem arz yönlü bir etki olarak yatırım miktarını azaltacağı öngörülmüştür.

¹⁷⁶ Vanessa Rossi ve John Walker, “Assessing The Economic Impact and Costs of Flu Pandemics Originating in Asia”, **Oxford Economic Forecasting Group**, (May 2005), s.6.

Yine, SARS deneyiminden yola çıkılarak olası kuş gribi salgınının Asya ülkelerinin toplam GSMH düzeyinde yol açacağı azalışa ilişkin yapılan bir çalışmada 6 aylık kısa süreli olası kuş gribi salgınının Asya ülkelerinin 2006 yılı (tahmini) toplam GSMH düzeyinde % 2.3'ü talep şoku kaynaklı, % 0.3'ü arz şoku kaynaklı olmak üzere % 2.6 oranında bir azalmaya yol açacağı hesaplanmıştır. 1 yıllık uzun süreli olası kuş gribi salgınının bu ülkelerin 2006 yılı (tahmini) toplam GSMH düzeyinde yol açacağı azalma ise % 6.5'i talep şoku kaynaklı, % 0.3'ü arz şoku kaynaklı olmak üzere % 6.8 olarak öngörülmüştür. Olası kuş gribi salgınının bölge ülkelere uzun dönemli makroekonomik etkilerinin de olacağı vurgulanan çalışmada, işgücünün ve insan sermayesinin düşüşü yanında fiziki sermayenin de düşeceği, yatırımların önemli miktarda azalacağı, ithalat, ihracat ve hizmet sektörlerinin büyük zarar göreceği belirtilmektedir. Salgının yaratacağı psikolojik etkilerin yatırım miktarının çok uzun süre düşük kalmasına neden olabileceği de öngörülmektedir. Ayrıca, ülke ekonomilerinin dışa açıklığının olası kuş gribi salgınının makroekonomik etkilerini artıracığı, Hong Kong, Singapur ve Malezya gibi önemli ölçüde dışa açık ekonomilere sahip ülkelerin Asya ülkeleri içerisinde en çok zarar gören ülkeler olacağı belirtilmektedir.¹⁷⁷

Olası kuş gribi salgınının ortaya çıkaracağı kısa ve uzun dönemli makroekonomik etkiler ve salgının yol açacağı toplumsal kargaşa devletin öncelikle maliye politikası olmak üzere bazı kamu politikası uygulamalarını da etkileyecek ve bu politika uygulamaları çok daha önemli hale gelecektir. Bu bağlamda, en başta hazinenin ve daha sonra da merkez bankasının izledikleri politikaları gözden geçirmeleri ve özellikle firmalara ve hanehalklarına yönelik yeni önlemler almaları gerecektir.¹⁷⁸ Olası kuş gribi salgınının yol açacağı (olumsuz) makroekonomik etkilerin ve toplumsal kargaşanın mali etkileri; doğrudan etkiler, dolaylı etkiler, sürekli ve geçici etkiler olarak sınıflandırılmaktadır.

¹⁷⁷ Erik Bloom, Vincent de Wit ve Mary Jane Carangal-San Jose, "Potential Economic Impact of An Avian Flu Pandemic on Asia", **Asian Development Bank Economics and Research Department (ERD) Policy Brief Series**, No.42, (November 2005), s. 3-7.

¹⁷⁸ Jeremy Corban ve Iain Rennie, "Avian Influenza Pandemic-Issues", **New Zealand Treasury Report**, (2 November 2005), s.5-6.

Olası kuş gribi salgınının mali sistem üzerinde öncelikle doğrudan etkilerinin ortaya çıkması söz konusudur. Olası salgın en azından nominal olarak kamu maliyesi dengesini epeyce kötüleştirecektir. Güvenliğin ve polis güçlerinin artırılması gerekecek, temel ihtiyaç maddelerinin devlet tarafından dağıtımı söz konusu olacak ve sağlıkla ilgili mal ve hizmetlere çok büyük bir talep ortaya çıkacak, tüm bunlar başta sağlık ve iç güvenlik harcamaları olmak üzere kamu harcamalarını aniden artıracaktır. Bunlarla eşzamanlı olarak, iş dünyasının ve tüketicilerin belirsizlik yüzünden mal ve hizmet satın almaktan vazgeçmeleri, işçilerin işe devamının düşmesi ve sınırların kapanması dolayısıyla firmaların üretimlerini kısıması kamu gelirlerinin önemli ölçüde azalmasına yol açacaktır. Ödeme sisteminin bozulması da hazineye gelir akışının azalmasına neden olabilecektir.¹⁷⁹

Olası kuş gribi salgınının mali sistemde dolaylı etkilerinin olması da kaçınılmazdır. Devlet, kuş gribi salgınından olumsuz etkilenen sektörlerin zararlarının telafi edilmesi talepleri ile karşı karşıya kalacaktır. Salgın öncesi aşamada bile tavukçuluk firmaları hemen kayıplarının telafi edilmesini isteyeceklerdir. Salgının ilerleyen aşamalarında ise turizm, taşımacılık, perakendecilik, sigortacılık gibi birçok sektör zor durumda kalacak ve belki de büyük ölçüde iflaslar yaşanacaktır. Genel olarak da ekonomide birçok firmanın talebi düşerken işsizlik de yükselebilecektir.

Ayrıca, olası kuş gribi salgınının mali sistemde yaratacağı etkiler geçici ve sürekli etkiler olarak da ele alınabilir. Salgının kısa bir süre devam etmesi durumunda tüketiciler ve yatırımcılar yeniden satın alımlarını artıracak, firmalar tam kapasiteye ulaşacak, uluslararası ticaret tekrar genişleyecektir. Ancak salgının bazı etkileri devam edecektir. İşgücünün bir kısmı geri dönmeyecek ve bazı firmalar kapanabilecektir. Bazı firmalar da borçlanmak durumunda kalacak ve bu yüzden devlet baskı altında kalabilecektir. Benzer şekilde, devlet de zayıflayan mali durumunu düzeltmek için borçlanmaya başvurabilecektir. Özellikle mali durumları zayıf olan gelişmekte olan ülkeler uluslararası finansal piyasalardan daha yüksek faizle daha fazla borç almak zorunda kalacaklardır.

¹⁷⁹ Avian Flu Working Group, "The Global Economic and Financial Impact of An Avian Flu Pandemic and The Role of The IMF", **International Monetary Fund (IMF)**, (28 February 2006), s.9.

Salgına hazırlanmanın en önemli mali yükü çoğunlukla tıbbi malzeme ve gıda stoklama faaliyetlerinden kaynaklanacaktır. Ayrıca, salgına karşı bir hazırlık planının yapılması zorunlu hale gelecektir. Salgın en çok alt gelir grubundaki kişileri etkileyeceğinden sosyal güvenlik ağının da buna göre düzenlenmesi gerekecektir. Salgın etkili olmaya başladığında plan uygulamaya konulabilmeli ve özel durumlara göre esneklik gösterebilmelidir. Ayrıca, tüm bu faaliyetler için gerekli kamu finansmanının sağlanmış olması zorunludur. Bu amaçla merkez bankasından borçlanmak kaçınılmaz olabilecektir.¹⁸⁰

Salgın ortaya çıktığında maliye politikası ile birlikte para politikası uygulaması da önem kazanacaktır. Bu bağlamda, merkez bankasının özellikle likidite talebindeki artış ve şok nedeniyle gerçekleşecek fiyat yükselişlerini göz önüne alarak yeterli miktarda nakit para emisyonu yapması, bu parayı finansal kurumlara zamanında dağıtması ve bankaların likidite taleplerindeki ani artışları karşılaması gerekecektir. Bununla paralel olarak, piyasaların rahatlatılması açısından düzenleyici kurumların da finansal kuruluşların likidite bulundurma koşullarını ve sermaye yeterliliğine ilişkin kuralları gözden geçirmeleri gerekebilecektir.

Görüldüğü gibi, kuş gribi salgınının ortaya çıkması durumunda devletin maliye ve para politikaları aracılığıyla ekonomiyi yönlendirmesi gerekecektir. Salgının doğrudan yönetimi ile uyumlu bir biçimde alınacak mali önlemlerle birlikte, talebi teşvik amacıyla ve en önemlisi tüketicinin ve iş dünyasının güvenliğini yeniden sağlamak için özellikle genişletici maliye politikasına ihtiyaç duyulabilecektir.¹⁸¹ Elbette ki, uygulanacak genişletici maliye ve para politikaları ancak finansal istikrarı devam ettiren ve iş dünyasının devamlılığını teşvik eden diğer politikalarla birlikte yürütüldüğünde etkin olacaktır.¹⁸²

¹⁸⁰ Avian Flu Working Group, **a.g.e.**, s.9.

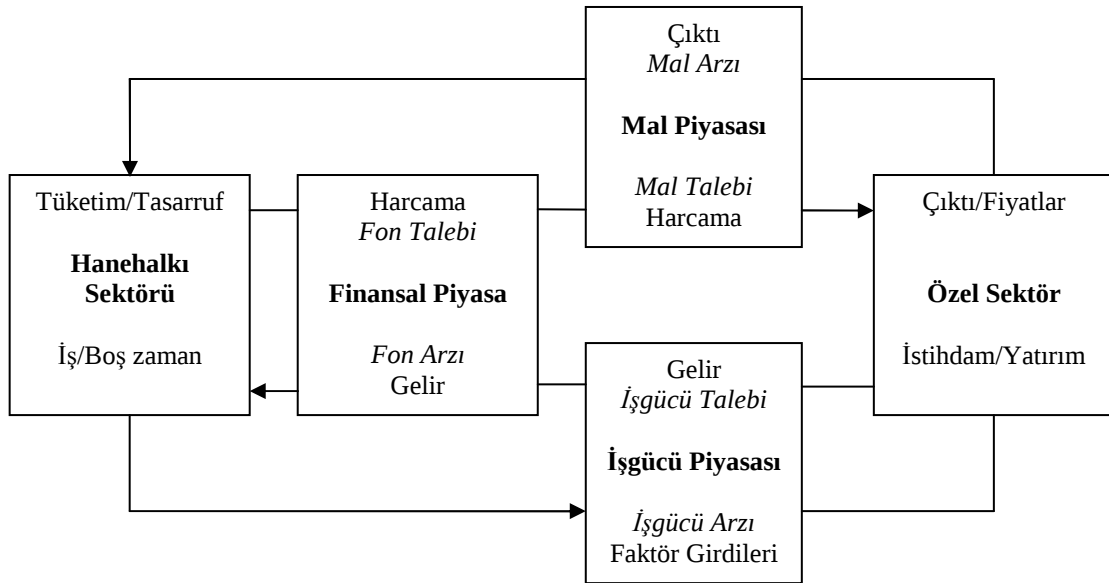
¹⁸¹ Kuş gribi salgınının ekonomide durgunluk yaratacağı düşünüldüğünde, devletin bu durgunlukla mücadelede kamu harcamaları, kamu gelirleri ve borçlanma gibi maliye politikası araçlarıyla durgunluğu aşmaya çalışması kaçınılmaz olacaktır. Durgunlukla mücadelede maliye politikasına ilişkin ayrıntılı açıklamalar için Bkz: Beyhan Ataç, **Maliye Politikası**, (7. Baskı, Eskişehir: Etam A.Ş., 2006), s.185-198.

¹⁸² Steven Kennedy, Jim Thomson ve Petar Vujanovic, **a.g.e.**, s.28.

1.2.2.2.Ekonomik Ajanlar Üzerindeki Etkiler

Olası kuş gribi salgınının makroekonomik etkileri ele alınırken görüldüğü gibi, salgın aynı zamanda hanehalkları, firmalar, sektörler ve devlet gibi ekonomik ajanları da kapsayacaktır. Olası salgının bunlar üzerindeki etkileri mikroekonomik etkiler olarak da değerlendirilebilir. Bu kısımda olası kuş gribi salgınının özellikle kısa dönemde ekonomik ajanlar üzerinde yaratacağı etkiler ele alınacaktır.

Olası kuş gribi salgınının ekonomik ajanlar üzerindeki etkileri bir ekonominin akış şemasından yararlanarak daha açık bir şekilde görülebilir. Şekil 6’da görüldüğü gibi, ekonomik ajanlar mal piyasaları, işgücü piyasası ve finansal piyasalar aracılığıyla birbirleriyle ilişki halindedir. Hanehalkları işgücü arzederken içeride üretilen veya ithal edilen mal ve hizmetleri tüketmekte, tasarruf ve konut yatırımı yapmaktadır. Firmalar işgücünü çalıştırmakta, yatırım kararları vermekte, hem iç tüketim ve yatırım için hem de ihracat amacıyla mal üretmektedirler. Devlet de kamu hizmetlerini finanse etmek ve gelirin yeniden dağılımını sağlamak amacıyla vergi almaktadır.

Şekil 6: Ekonominin Basit Akış Şeması

Kaynak: Steven Kennedy, Jim Thomson ve Petar Vujanovic, “A Primer on Macroeconomic Effects of An Influenza Pandemic”, **Australian Treasury Working Paper**, February 2006, s.7.

Olası kuş gribi salgınının en önemli etkisinin hanehalkları üzerinde olacağı söylenebilir. Ne yazı ki salgın nedeniyle aile bireylerinin bazıları yaşamını kaybedecek ve bu durum işgücü arzında sürekli bir azalışa yol açacaktır. Bazı bireylerin hastalığa yakalanmasının veya hastalık nedeniyle kendilerini sosyal ortamlardan uzak tutmak istemelerinin işgücü arzında yaratacağı etki ise geçici bir azalış olacaktır. Hem yaşam kayıpları hem de psikolojik nedenlerle hanehalklarının tüketimi de azalacaktır. Hanehalkları aynı zamanda konut yatırımlarını da azaltacak, bu durumda konutların ve diğer varlıkların fiyatları düşecektir. Salgının yaratacağı belirsizlik ortamı tasarrufları belli ölçüde artırabileceği gibi, eğer finansal istikrar riski söz konusuysa insanlar tasarruflarını bankalara yönlendirmekten kaçınacaklardır.

Olası kuş gribi salgını firmalar üzerinde de büyük etkiler yaratacaktır. İşgücü arzının azalışı firmaların mal ve hizmet üretimlerini önemli ölçüde düşürecek, hanehalklarının tüketiminin azalması da firmaların ürünlerine olan talebin düşmesine neden olacaktır. Ayrıca, devlet tarafından alınacak karantina önlemleri gereği işyerleri zorunlu olarak kapatılmak durumunda kalabilecektir. İşçi sayısının sermaye miktarına oranla çok düşük kalması ve ürünlere olan talebin düşüşü firmaların yatırımlarını da önemli ölçüde düşürecek. Bütün bunlar firmaların sermaye değerlerinin aşırı bir biçimde düşmesine yol açacaktır.¹⁸³

Olası kuş gribi salgınının diğer bir ekonomik ajan olan devlet üzerindeki etkileri, daha önce de değinildiği gibi kamu gelirlerinin düşüşü ve kamu harcamalarının artışı şeklinde ortaya çıkacaktır. Olası salgının bütün bu ekonomik ajanlar ve bu ekonomik ajanlar arasında etkileşimi sağlayan piyasalar üzerindeki etkilerinin ücretlerin ve fiyatlar genel düzeyinin de büyük ölçüde düşmesine yol açacağı ve böylece ekonominin büyük bir durgunluğa gireceği gözden uzak tutulmamalıdır. Dolayısıyla, makroekonomik istikrar açısından olduğu kadar, ekonomik ajanlar açısından da uygulanacak genişletici maliye ve para politikaları çok önemli olacaktır.

¹⁸³ Steven Kennedy, Jim Thomson ve Petar Vujanovic, **a.g.e.**, s.11.

1.2.2.3.Küresel Ekonomik Etkiler

Olası kuş gribi salgını küresel ekonomi üzerinde de ülke ekonomisi üzerindeki etkilere benzer etkiler gösterecektir. Ülkelerarası ticari akımlar hem ülkelerde yaşanacak ölümler ve hastalıklar yüzünden hem de salgının yayılmasını sınırlandırmak amacıyla malların ve hizmetlerin serbest dolaşımının kısıtlanması önlemleriyle büyük ölçüde azalacaktır. Bu nedenlerle, küresel mal talebi ve buna bağlı olarak küresel mal arzı azalacaktır. Küreselleşme nedeniyle zaten oluşmuş bulunan ülkelerarası entegrasyon ve üretim zincirleri arasındaki bağlar kısmen de olsa firmaların üretimlerini salgından daha az etkilenen ve mal akışını engelleyecek karantina uygulamasına gitmeyen ülkelere kaydırmasına yol açabilecektir.

Olası kuş gribi salgını küresel mal ve hizmet akışını büyük oranda engelleyeceği gibi, sermayenin küresel dolaşımını da engelleyecektir. Küresel finansal sistemde riskler artacak, likiditeye ve düşük riskli finansal varlıklara olan talep büyük artış gösterecektir. Küresel sermaye, salgından en çok etkilenecek ülkelerden, Kuzey Amerika ve Avrupa ülkeleri gibi salgından daha az etkilenecek daha güvenli ülkelere kayacaktır. Bu durum gelişmekte olan ülkelere sermaye akışının önemli miktarda düşmesi sonucunu doğuracaktır. Ayrıca, yüksek cari açığa sahip ülkeler çok daha büyük risk altında kalacaklardır.¹⁸⁴ Küresel finansal sistem açısından en büyük sorunlardan biri de işlemsel risklerin ortaya çıkması olacaktır. Bütün bu sonuçlar karşısında, olası salgının küresel ekonomik ve de finansal etkilerinin yönetiminde IMF'nin önemli roller üstlenmesi gerektiği belirtilmektedir.¹⁸⁵

Olası kuş gribi salgınının en yıkıcı ekonomik ve sosyal etkilerinin ise Çin ve Hindistan gibi fakir ülkelerde gerçekleşeceği öngörülmektedir. Bu ülkelerin dünya nüfusunun % 35'ine (toplam 2.4 milyar kişi) sahip olmalarına karşılık bu insanların büyük çoğunluğunun kırsal kesimde kötü koşullar altında yaşamaları, sağlık sistemlerinin ve gelir dağılımlarının bozukluğu ve yeterli mali kaynaklara sahip olmamaları olası kuş gribi salgınının bu ülkelerde çok kötü sonuçlar doğurmasına neden

¹⁸⁴ Robert Bonte-Friedheim ve Bruce Rolph, **Global Portfolio Strategist: Avian Flu**, Citigroup, (17 November 2005), s.23.

¹⁸⁵ Avian Flu Working Group, **a.g.e.**, s.6.

olabilecektir. Bu durum dünyanın geri kalanı için de çok önemli küresel ekonomik etkiler yaratacaktır. Günümüzde bu iki ülkenin dünyanın en hızlı büyüyen ekonomilerine sahip olmaları ve bu durumun diğer Asya ülkelerinin, Rusya'nın ve Latin Amerika ülkelerinin büyüme hızlarını artırıcı etkilerinin olması nedeniyle, kuş gribi salgını sonucunda bu ülkelerin ekonomilerinin büyük ölçüde zarar görecektir olması aynı zamanda küresel ekonominin de zarar görmesine neden olacaktır. Bu bağlamda, özellikle Çin ekonomisinin zarar görmesinin tüm dünya ülkelerinin ekonomilerine zararı daha büyük olacaktır. Bunun nedeni Çin'in dünyanın bir numaralı çimento, demir cevheri, çelik, alüminyum, bakır ve kömür tüketicisi ülke olması ve ABD ile birlikte en büyük petrol tüketicisi ülke konumunda bulunmasıdır. Olası kuş gribi salgını nedeniyle Çin ekonomisinde ve Asya'nın geri kalan ülkelerinin ekonomilerinde gerçekleşecek bir yavaşlama küresel ekonomideki mal fiyatlarının düşmesine ve küresel tedarik zincirinin altüst olmasına yol açacaktır.¹⁸⁶

Olası kuş gribi salgınının küresel ekonomiye maliyetinin tahmini miktarları da salgının büyüklüğüne göre değişmektedir. Kötümser senaryoya göre olası kuş gribi salgınının küresel ekonomi ve buna bağlı olarak küresel finansal sistem üzerindeki maliyetinin 4.4 trilyon dolar olacağı tahmin edilmiştir. İlmli senaryoya göre ise olası kuş gribi salgınının küresel ekonomide yaratacağı maliyetin 800 milyar dolar olacağı ve bu maliyetin 550 milyar dolarlık kısmının gelişmiş ülkeler üzerinde kalacağı öngörülmüştür.¹⁸⁷ İlmli senaryoya göre gerçekleşecek kuş gribi salgınının küresel ekonomik faaliyetleri durdurmayacağı ve kısa bir süre içinde dünya ekonomisinin bunu telafi edebileceği ancak, kötümser senaryoya göre gerçekleşecek kuş gribi salgınının, ortaya çıkacak belirsizlik ortamı nedeniyle küresel ekonomik maliyetinin çok daha büyük olabileceği unutulmamalıdır.

¹⁸⁶ Sherry Cooper ve Donald Coxe, **An Investor's Guide To Avian Flu**, BMO Nesbitt Burns Research, Special Report, (August 2005), s.29.

¹⁸⁷ Warwick J. McKibbin ve Alexandra Sidorenko, "Global Macroeconomic Consequences of Pandemic Influenza", **Lowy Institute For International Policy**, The Australian National University, (February 2006), s.1; Milan Brahmbhatt, "Avian and Human Pandemic Influenza-Economic and Social Impacts", **World Bank**, Geneva, (8 November 2005), s.3-4 ve National Business Group on Health, "Avian Flu Preparedness", **Global Health Benefit Institute**, (January 2006), s.3.

2.KUŞ GRİBİNİN TÜRKİYE EKONOMİSİNE ETKİLERİ

Kuş gribi henüz insandan insana bulaşma özelliği kazanarak bir grip salgını haline dönüşmemiş olsa da, bir ülkenin sınırları içerisinde kanatlı hayvanlarda kuş gribinin görülmesi ve hastalığın kanatlı hayvanlardan insanlara bulaşma vakalarının gerçekleşmesi bile o ülke ekonomisine önemli zararlar verebilmektedir. Bu zararlardan en önde geleni, insanların psikolojik nedenlerle başta tavuk olmak üzere kanatlı hayvan tüketimini azaltması ve dış ülkelere kanatlı hayvan ihracatının daralması sonucunda tavukçuluk sektörünün uğradığı zarardır. Kuş gribinin ayrıca turizm, ihracat ve doğrudan yabancı sermaye girişi gibi dış ülkelerle gerçekleştirilen belli başlı faaliyetleri de dolaylı olarak etkileyebileceği düşünülmektedir. Bu bağlamda, çalışmanın bu kısmında önce kuş gribinin Türkiye’de görülmesine değinilecek, daha sonra da ekonomiye etkileri ve bu etkilerin hangi boyutlarda olduğu araştırılacaktır.

2.1.Kuş Gribinin Türkiye’de Görülmesi

Kuş gribi ülkemizde ilk kez 8 Ekim 2005 tarihinde Balıkesir’in Manyas ilçesine bağlı Kızıksa Beldesinde görülmüştür. Tarım ve Köyişleri Bakanlığı tarafından, Manyas Gölü kenarında serbest olarak hindi yetiştiriciliği yapan bir çiftçiye ait yaklaşık 2.000 hindinin ani ölüm nedeninin kuş gribi olduğu bildirilmiştir. Kuş gribinin hindilere yakın tarihlerde Manyas Gölü’nde konaklayan göçmen bıldırcınlardan bulaştığı düşünülmektedir. Bu durum karşısında Tarım ve Köyişleri Bakanlığı, Sağlık Bakanlığı, Valilik ve Jandarma tarafından acil eylem masası oluşturulmuş ve hastalığın daha fazla yayılmaması için ölümlerin gerçekleştiği 3. km.lik alan içerisindeki tüm hayvan hareketleri durdurulmuş ve bu alandaki tüm kanatlı hayvanlar itlaf edilmiştir. Bunun dışında, 7. km.lik alan da gözetim altında tutulmuş ve her türlü kanatlı hayvan, gübre ve yemin giriş çıkışı kontrol altına alınmıştır. Ayrıca bölgede avlanma yasağı uygulanmaya başlanmıştır.¹⁸⁸ Başlangıçta kamuoyunda büyük yankı uyandıran bu ilk kuş gribi vakası kısa bir süre içerisinde gündemden düşmüştür.

Kuş gribinin Türkiye için çok ciddi bir risk oluşturduğunun anlaşılması ise bu hastalığın 2006 yılının Ocak ayında Doğu Anadolu’nun Ağrı, Van ve Muş illerinde

¹⁸⁸ “Türkiye’de Avian Flu (Kuş Gribi)”, www.kusgribi.net/basinda_kusgribi.htm (Erişim: 14.04.2006)

görülmesiyle ve bu bölgede kanatlı hayvanlardan hastalığı kapan 4 çocuğun yaşamını kaybetmesiyle olmuştur. Kuş gribi daha sonra Türkiye’deki diğer illere de yayılmış ve 10 Şubat 2006 tarihi itibarıyla kanatlı hayvanlarda hastalığın görüldüğü il sayısı 39’a, doğrulanmış vaka sayısı 94’e ve hastalık şüphesi bulunan il sayısı 25’e yükselmiştir. 3 Mart 2006 tarihi itibarıyla da tüm Türkiye’de itlaf edilen kanatlı hayvan sayısı 2.227.220’ye ulaşmıştır.¹⁸⁹

Türkiye’de kuş gribinin ciddiyetinin anlaşılması devletin bu hastalıkla ilgili olarak bazı ek önlemler almasına da yol açmıştır. Bu önlemlerden ilki Sağlık Bakanlığı ile Tarım ve Köyişleri Bakanlığı’nın birlikte oluşturdukları Kuş Gribi Ulusal Koordinasyon Merkezi’nin kurulmasıdır. Her iki bakanlık müsteşarının eşbaşkan olarak görev yapması öngörülen bu merkezin temel işlevi Türkiye’de insanlarda ve hayvanlarda görülen kuş gribi vakaları hakkındaki son durumu her gün kamuoyuna bildirmek olarak açıklanmıştır. Bu merkezden 81 ilin valiliklerine gönderilen genelgeyle de valilerin kuş gribi konusunda açıklama yapmamaları istenmiştir.¹⁹⁰ Ayrıca, Avrupa Birliği uyum çalışmalarının önemli bir unsuru olarak kuş gribine karşı acil eylem planı hazırlanmış ve uygulamaya konulmuştur. Bu plan çerçevesinde çeşitli tatbikatlar yapılmış, kuş gribi görülen kanatlı hayvanların itlafı çalışmalarında özellikle kırsal kesimde yaşayan insanların kanatlı hayvanlarını itlaf ekiplerinden saklamamaları için devlet tarafından kanatlı hayvan başına bedel ödenmeye başlanmıştır. Yine acil eylem planı çerçevesinde, yeni bir göç dalgasına ve yeni bir kuş gribi riskine karşı da Tarım ve Köyişleri Bakanlığı’nın taşra örgütlerinin gerekli çalışmaları yapmakta olduğu belirtilmektedir.¹⁹¹

Kuş gribinin Türkiye’de birçok ilde kanatlı hayvanlarda görülmesi ve insanlara bulaşma vakalarının gerçekleşmesi geç de olsa bu hastalığın ülkemiz için yüksek risk oluşturduğunun ve hastalığın yayılmasının önlenmesinin sadece ulusal düzeydeki çabalarla mümkün olamayacağının yetkililer tarafından anlaşılmasını da sağlamıştır. Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Örgütü (FAO) tarafından 12-13 Nisan 2006 tarihlerinde Ankara’da düzenlenen, *Hayvanlarda ve İnsanlarda Kuş Gribine Karşı*

¹⁸⁹ Tarım ve Köyişleri Bakanlığı’nın resmi İnternet sitesi: www.tarim.gov.tr (Erişim: 15.04.2006)

¹⁹⁰ **Radikal Gazetesi**, “Kuşlara Karşı Merkez Konuşur”, 16.01.2006

¹⁹¹ Tarım ve Köyişleri Bakanlığı’nın resmi İnternet sitesi: www.tarim.gov.tr (Erişim: 17.04.2006)

Bölgelerarası ve Sektörlerarası Yaklaşımlar konulu toplantıda kuş gribinin küresel bir sorun olduğu ve bu sorunun çözülebilmesi için şeffaflığın ve uluslararası işbirliğinin gerekli olduğu vurgulanmıştır.¹⁹²

Öte yandan, Türkiye’de görülen kuş gribinin daha kolay yayıldığı da ileri sürülmektedir. Dünya Sağlık Örgütü ve tıp uzmanları çok kısa bir süre içerisinde 12 bulaşma vakasının görülmesinin, kuş gribi virüsünün insan hücrelerine tutunmasını sağlayan antijenin kodlandığı gende gerçekleşen mutasyondan kaynaklandığını belirtmektedirler. Buna rağmen, Türkiye’de kuş gribine yakalananların ölüm oranı dünya ortalamasından daha düşüktür. Dünyada gerçekleşen insana bulaşma vakalarının % 58’i ölümlle sonuçlanırken, bu oran ülkemizde % 30 olarak gerçekleşmiştir. Bunun nedeni olarak, Türkiye’de kuş gribine yakalanan bütün hastalara kuş gribine karşı etkili olduğu bilinen *oseltamivir* aktif maddeli ilacın zamanında verilebilmesi gösterilmektedir.¹⁹³

Türkiye’de insanlarda görülen kuş gribi vakalarındaki düşük ölüm oranı devletin bu konudaki müdahalesinin yerinde olduğu izlenimini veriyorsa da, bu hastalığın ülkemiz için oluşturduğu riskin hâlâ çok yüksek olduğu ifade edilmektedir. Öncelikle ülkemizin göçmen kuşların ana göç yolları üzerinde olması ve kırsal kesimde serbest tavuk yetiştiriciliğinin yaygınlığı kuş gribi riskinin gelecekte de yüksek olacağını göstermektedir. Bununla birlikte, devletin insan ve hayvan sağlığı ile ilgili bazı politika

¹⁹² Toplantıda konuşan Tarım ve Köyişleri Bakanı Mehdi Eker’in sözleri şu şekildedir: “(Kuş gribi) Bir koordinasyon halinde, eşgüdüm içerisinde uluslararası bir mücadele gerektiriyor. Böyle bir planın uluslar arası ölçekte etkin olarak uygulanması da gerekiyor. Ülkeler kuş gribi ile ilgili olarak yeterli bütçe ayırmalı. Bu kaçınılmazdır. Ekonomik anlamda alternatif maliyetini düşündüğümüz zaman bu hastalıkla mücadelede kullanacağımız paranın esasen bizi çok daha büyük zararlardan koruyacağını bilmemiz gerekir. Özellikle komşu ülkelerin bu hastalıkla mücadele konusunda birbirleriyle işbirliği yapmaları çok önemlidir. Bu hastalık sınır aşan bir hastalık. Eğer etkin bir işbirliği olmazsa bu hastalık sınır tanımayacağı için yayılacaktır. Bu çok önemli. Uluslararası Salgın Hastalıklar Ofisi’nin üyesi olan ülkelerin o kurallar gereği davranması, şeffaf olması ve hastalık ihbarını zamanında yapmaları çok önemlidir. Keza Dünya Sağlık Örgütü de kuşkusuz bu alanda derhal bildirimde bulunulması gereken bir kuruluştur.” Bkz: Tarım ve Köyişleri Bakanlığı’nın resmi İnternet sitesi: www.tarim.gov.tr (Erişim: 17.04.2006)

¹⁹³ Haluk Eraksoy (Söyleşiyi yapan: Ruken Kızıler), “Türkiye’de yayılan virüs artık insanlara daha kolay bulaşıyor”, **Bilim ve Gelecek**, (Şubat 2006), s.14

uygulamalarının da bu riskin yüksekliğine davetiye çıkardığı belirtilmektedir. Özellikle de sağlık sisteminin unsurlarından biri olan halk sağlığı alanında yanlış uygulamaların var olduğu ve bu durumun kuş gribi de dahil olmak üzere bulaşıcı hastalıklarla mücadelede yetersizlik yaratacağı ileri sürülmektedir. Bu bağlamda, Türkiye’deki halk sağlığı uzmanı doktor sayısının yetersiz olduğu, halk sağlığı araştırma merkezlerinin kapatıldığı ve devletin halk sağlığı hizmetlerini piyasaya bırakmakta olduğu eleştirileri yapılmaktadır. Ayrıca, bulaşıcı hastalıklarla mücadeleye yönelik aşı ve ilaçlarda dışa bağımlılığın çok yüksek olduğu belirtilmektedir.¹⁹⁴ Hayvan sağlığı konusunda da devletin bazı politika uygulamalarına yönelik eleştiriler söz konusudur. Bu eleştirilerin başlıcaları ülke çapında hayvan hareketlerinin denetlenmemesi, devlete bağlı veteriner sayısının azlığı ve veteriner teşkilatında yeniden yapılandırılmaya gereksinim olduğudur.¹⁹⁵ Devletin insan ve hayvan sağlığı politikalarına yönelik bütün bu eleştiriler Türkiye’nin kuş gribiyle mücadelede birçok zorlukla karşı karşıya olduğunu göstermektedir.

2.2.Kuş Gribinin Türkiye Ekonomisine Etkileri ve Ekonometrik Analizi

Kuş gribinin Türkiye ekonomisine etkileri doğrudan ve dolaylı etkiler olarak incelenebilir. Kuş gribinin ekonomiye ilk etkisi, diğer bir ifadeyle doğrudan etkisi tavukçuluk sektörü üzerinde olmaktadır. Tavukçuluk sektörünün kuş gribi nedeniyle karşılaştığı ekonomik kayıplar genel ekonomi açısından da bir kayıp ortaya çıkarmaktadır. Kuş gribinin ekonomiye diğer bir etkisi ise dolaylı olarak gerçekleşmektedir. Günümüzde iletişim araçlarının gelişmesi ve yaygınlık kazanması, ülkemizdeki kuş gribi vakalarının ve kuş gribi nedeniyle gerçekleşen ölümlerin ülke dışında da büyük yankı uyandırması sonucunu doğurmuş ve bu durum ülkeye gelen turist sayısının azalmasına, dolayısıyla da turizm sektörünün gelirlerinin düşmesine yol

¹⁹⁴ Gençay Gürsoy (Söyleşiyi yapan: Ruken Kızıler), “Kamusal sisteme geçilmezse virüsle baş etmemiz olanaksız”, **Bilim ve Gelecek**, (Şubat 2006), s.26-27 ve M. Emin Eynigöllü, “Kuş Gribi: Buzdağının görünen yüzü”, **Bilim ve Gelecek**, (Şubat 2006), s.28-29.

¹⁹⁵ Tahsin Yeşildere (Söyleşiyi yapan: Ruken Kızıler), “Kuşlar getirdi ama, biz yaydık”, **Bilim ve Gelecek**, (Şubat 2006), s.20-23.

açmıştır. Kuş gribinin tavukçuluk ve turizm sektörlerine olan bu etkileri ve bu etkilerin ekonometrik analizleri aşağıda verilmiştir.

2.2.1.Kuş Gribinin Tavukçuluk Sektörüne Etkisi ve Ekonometrik Analizi

Bu kısımda ilk önce ülkemizin tavukçuluk sektörünün büyüklüğüne, sorunlarına ve kuş gribinin tavukçuluk sektörünü ne ölçüde etkilediğine değinilecek, daha sonra ise kuş gribinin ülkemiz tavukçuluk sektörüne etkisi ekonometrik bir model yardımıyla analiz edilmeye çalışılacaktır.

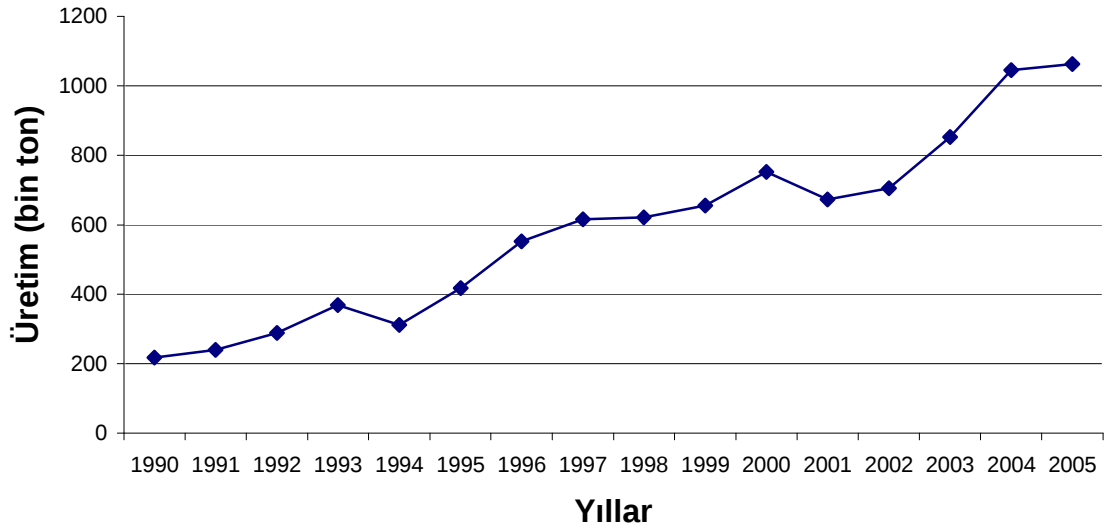
2.2.1.1.Türkiye’de Tavukçuluk Sektörü ve Kuş Gribinin Sektöre Etkisi

Ülkemizdeki duruma bakıldığında, tavukçuluk sektörünün tarım kesiminin en güçlü sektörlerinden biri olduğu ve geçimini bu sektörden sağlayan (üretici çiftçi, yem ve ilaç satıcısı, yan sanayi, satıcı esnaf, nakliye, pazarlama elemanı vb.) insan sayısının yaklaşık 2 milyon olduğu belirtilmektedir. Türkiye’de uzun yıllar sınırlı kapasitelerle aile işletmeleri bünyesinde gerçekleştirilen tavuk eti üreticiliğinin 1980’li yıllarda entegre tesislerin devreye girmesiyle yapısal bir değişim geçirdiği, 1990’lı yıllardan itibaren ise sektöre yapılan önemli yatırımlar sayesinde modern üretim tesislerinin kurulduğu ve giderek büyüyen üretim kapasitelerine ulaşıldığı görülmektedir. Günümüzde de birçok tavukçuluk firmasının dünya standartlarında ileri teknolojiyle üretim yaptığı ve bu üretimin Tarım ve Köyişleri Bakanlığı tarafından denetlenen entegre tesislerde ve üretimin her aşamasında gıda güvenliği normlarına uygun bir biçimde gerçekleştirildiği ifade edilmektedir.¹⁹⁶

Türkiye’de tavukçuluk sektöründe 12.652’si tavuk eti, 2.805’i yumurta üretimi yapan irili ufaklı toplam 15.457 firma faaliyet göstermektedir. Ancak, sektörde yıllardır varolan bazı kronik sorunlar nedeniyle beyaz et ve yumurta üretimi gelişmiş ülkelerin epey gerisinde kalmıştır. Bu sorunların başında hammadde maliyetlerinin yüksekliği gelmektedir. Üretim maliyetlerinin % 70’ini oluşturan yemler ve aşılar büyük ölçüde ithalatla karşılandığından bu durum firmaların üretimlerini artıramamalarına yol

¹⁹⁶ **Sağlıklı Tavuk Bilgi Platformu** İnternet sayfası: www.sagliklitavuk.org/index.php/cPath/384 (Erişim: 20.04.2006)

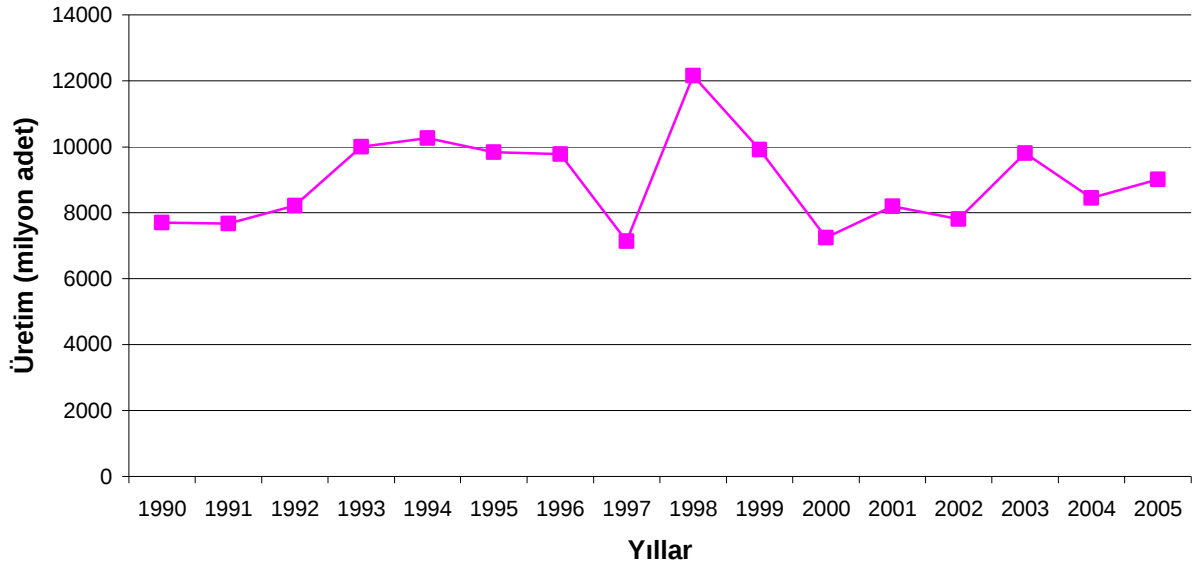
açmaktadır. Diğer bir sorun da toplumun beyaz et ve yumurta tüketiminin gelişmiş ülkelerin çok gerisinde kalmasıdır. Ayrıca, canlı tavuk, hindi ve civciv ile yumurta ve kanatlı etlerine, karma yem ve yem hammaddelerinde % 8, ileri işlenmiş kanatlı eti ürünlerine %18 oranlarında uygulanan KDV'nin firmaları zor durumda bıraktığı ve devletin tarımsal kredilere uyguladığı faiz oranının yüksek olduğu belirtilmektedir. Tavukçuluk sektörünün diğer bir kronik sorunu da ihracat azlığıdır. Dünya tavuk eti ithalatının 1/3'ü komşu ülkeler ve bölge ülkeleri tarafından yapılmasına rağmen, bu ihracatta Türkiye'nin payı % 0.1'in altında kalmaktadır.¹⁹⁷

Şekil 7: Tavukçuluk Sektörünün Beyaz Et Üretim Miktarı (1990-2005)

Kaynak: BESD-BİR-Beyaz Et Sanayicileri ve Damızlıkçılar Birliği İnternet sitesi: www.besd-bir.org (Erişim: 12.10.2006)

¹⁹⁷ BESD-BİR-Beyaz Et Sanayicileri ve Damızlıkçılar Birliği, “Current Position of Poultry Sector and Proposal For Solution”, (November 2005), s.1-5, www.besd-bir.org (Erişim: 21.04.2006)

Şekil 8: Tavukçuluk Sektörünün Yumurta Üretim Miktarı (1990-2005)

Kaynak: BESD-BİR-Beyaz Et Sanayicileri ve Damızlıkçılar Birliği İnternet sitesi: www.besd-bir.org (Erişim: 12.10.2006)

Yukarıda verilen Şekil 7 ve Şekil 8’de sektörün 1990’lı yıllardan günümüze beyaz et ve yumurta üretim miktarları gösterilmiştir. 1990’lı yılların başında yaklaşık 200.000 ton beyaz et ve 7.7 milyar adet yumurta üretimi gerçekleştiren ülkemiz tavukçuluk sektörü 2005 yılında 1.000.000 tonun üzerinde beyaz et üreterek üretimini beş katına çıkarmış, yumurta üretimi ise yıllar boyunca fazla artış göstermeyerek 9.021.000.000 olarak gerçekleşmiştir.

Tavukçuluk sektöründe varolan kronik sorunlar ve geçmiş yıllarda sık sık karşılaşılan ekonomik krizlerin sektörün kapasite kullanım oranını % 70’lere düşürmesi, ülkemizin hem beyaz et hem de yumurta üretimi ve tüketimi bakımından gelişmiş ülkelerin epey gerisinde kalmasına neden olmuştur. Ülkemiz tavukçuluk sektörü üretiminin son yıllarda dünya sıralamasındaki yerine bakıldığında ülkemizin dünya beyaz et üretim sıralamasında 25., dünya yumurta üretimi sıralamasında 17. durumda olduğu görülmektedir. Beyaz et ve yumurta üretiminde dünya ülkeleri arasında nispeten daha iyi bir yerde bulunan Türkiye, bu ürünlerin tüketiminde çok daha alt sıralarda yer

almaktadır. Ülkemiz, dünya kişi başına beyaz et tüketimi sıralamasında 82., dünya kişi başına yumurta tüketimi sıralamasında ise 47. durumdadır.¹⁹⁸

Dış ticaret açısından bakıldığında da Türkiye'nin beyaz et ve yumurta ithalatı yok denecek kadar az, ihracat miktarı da epey sınırlıdır. 2004 yılında 29.161 ton olan beyaz et ihracatı, iç piyasada düşen fiyat nedeniyle 2005 yılı sonunda 44.074 tona (2005 yılı üretiminin % 4.1'ine) yükselmiştir. 2005 yılı yumurta ihracatı da 178.392.000 (2005 yılı üretiminin yaklaşık % 2'si) olarak gerçekleşmiştir.¹⁹⁹ Türkiye, dünyanın başlıca beyaz et ve yumurta ihracatçısı ülkeleri (Avrupa Birliği ve Kuzey Amerika ülkeleri) arasında yer almamakla birlikte, bölge ülkeleri arasında da beyaz et ve yumurta ihracatı az olan ülkelere biridir. Bölgemizin en önemli beyaz et ve yumurta ihracatçısı ülkeleri Rusya Federasyonu ve Suudi Arabistan'dır.²⁰⁰

Ülkemiz tavukçuluk sektörünün üretiminin düşüklüğü ve ihracat yetersizliği doğal olarak sektörün cirosunun da düşük olduğu anlamına gelir. 2000 yılı ve sonrasında tavukçuluk sektörünün yıllık cirosunun 2.5-3 milyar dolar arasında olduğu belirtilmektedir.²⁰¹ Sektörün 2005 yılı cirosunun ise 2.5 milyar dolar (GSMH'nın yaklaşık % 0.7'si) olarak gerçekleştiği tahmin edilmektedir.²⁰²

Kuş gribinin Türkiye'de görülmesi ve Asya ülkeleri dışında ilk kez yaşam kaybına neden olması ülke içinde büyük bir tedirginlik yaratmış ve tavukçuluk sektörünün ürettiği mallara olan talep ani ve çok keskin bir düşüş göstermiştir. Türkiye'de görülen kuş gribi vakalarının diğer ülkelerde de yankı uyandırmasıyla tavukçuluk firmalarının zaten çok sınırlı olan ihracat olanakları da büyük ölçüde ortadan kalkmıştır. Manyas'taki ilk kuş gribi vakasından sonraki bir hafta içerisinde beyaz et tüketiminin % 40 ila 60 oranında düştüğü ve kuş gribi öncesinde günlük 5 milyon YTL

¹⁹⁸ Tarım ve Köyişleri Bakanlığı Tarımsal Araştırmalar Genel Müdürlüğü, **Tarımsal Araştırma Master Plan Revizyonu**, (Ankara, Eylül 2005), s.76 ve Food and Agriculture Organization, **FAO Statistics 2004**

¹⁹⁹ BESD-BİR-Beyaz Et Sanayicileri ve Damızlıkçılar Birliği İnternet sitesi: www.besd-bir.org

²⁰⁰ BESD-BİR-Beyaz Et Sanayicileri ve Damızlıkçılar Birliği, **a.g.e.**, s.3-5.

²⁰¹ Tavukçuluk sektörünün yıllık cirolarına ilişkin verilere ulaşamamıştır. Bunun nedeni sektörde faaliyet gösteren firmaların büyük çoğunluğunun küçük firmalar olması ve bu firmaların muhasebe kayıtlarını tutma ve bunları beyan etme konusundaki ihmalleri veya yetersizlikleri olabilir.

²⁰² **Radikal Gazetesi**, "Kuş gribi istihdama sıçradı: 75 bin kişi işsiz kalabilir", 17.01.2006

ciro yapan tavukçuluk sektörünün, grip sonrasındaki günlük cirosunun 3 milyon YTL'ye gerilediği belirtilmektedir. Kuş gribinin Ocak 2006'da insanlara bulaşması ve 4 çocuğun kuş gribinden yaşamını kaybetmesi ise tavukçuluk sektörünün satışlarının neredeyse tamamen durmasına yol açmıştır. 2006 yılı Ocak ayı sonunda sektörün satışlarının % 2-3 düzeyine kadar gerilediği, tavuk eti fiyatının 2/3 oranında düşüş gösterdiği ve sektörün kapasite kullanım oranının % 35'ler düzeyine inmesinin söz konusu olduğu belirtilmektedir.²⁰³ 2006 Mart sonu itibarıyla tavukçuluk sektörünün zararının 278,4 milyon YTL olduğu ve 2006 yılı sonu itibarıyla sektörün cirosunun da önemli ölçüde azalacağı ve 1-1.5 milyar dolar arasında gerçekleşeceği öngörülmektedir.²⁰⁴

Tavukçuluk sektörü temsilcileri tarafından sektörde talep şoku nedeniyle gerçekleşen üretim düşüşünün firmaların istihdam miktarlarını azaltma yönünde de bir baskı oluşturduğu ve yaklaşık 150.000 kişinin doğrudan istihdam edildiği sektörde 2006 yılı sonuna kadar 75.000 kişinin işsiz kalabileceği ifade edilmiş, sektörün yeniden canlanabilmesi ve istihdam düzeyinin korunabilmesi için devlet desteğine gereksinim olduğu ileri sürülmüştür. Bu bağlamda, kuş gribinin ilerleyen aşamalarında devlet tarafından bazı önlemler alınmıştır. 1 Ocak 2006 tarihinden itibaren geçerli olan Bakanlar Kurulu kararıyla, kanatlı sektöründe faaliyet gösteren ve kuş gribinden etkilenen gerçek ve tüzel kişi üreticilerin Ziraat Bankası'na ve Tarım Kredi Kooperatifleri'ne olan kredi borçlarının ertelenmesi ve yeni kredilerin açılması olanaklı hale gelmiştir.²⁰⁵ Ayrıca Hükümet yayınlamış olduğu bir tebliğle, daha önce itlaf edilmesi öngörülen çıkma tavukların pazara satışının önlenmesi için kesim teşvik primi ödenmesini kararlaştırmıştır. Bu bağlamda, yumurtadan kesilen tavukların renderingte (kedi, köpek maması vb. üretimi) kullanılması amaçlanmıştır. Bu tebliğ kapsamında,

²⁰³ Tarım ve Köyişleri, Maliye, Çalışma Bakanlıkları ile Hazine Müsteşarlığı, Ziraat Bankası yetkilileri ve tavukçuluk sektörü temsilcilerinin katılımı ile 17.01.2006 tarihinde yapılan toplantıda kuş gribi nedeniyle tavukçuluk sektörünün karşı karşıya kaldığı durumun ciddiyeti BESD-BİR Genel Sekreteri Yücel Canoler tarafından bu şekilde ifade edilmiştir. Bkz: **Radikal Gazetesi**, "Mayısa çıkan toparlanır", 18.01.2006

²⁰⁴ BESD-BİR-Beyaz Et Sanayicileri ve Damızlıkçılar Birliği, "Kanatlı Sektörünün Türkiye'deki Kuş Gribi Vakaları Sonrasında Son Durum Raporu", (Ankara, Mart 2006), s.6 ve Besd-Bir eski genel sekreteri Kemal Akman'ın açıklaması: **Dünya Gazetesi**, "Kuş gribinin sektöre zararı 278 milyon YTL", 31.03.2006

²⁰⁵ **Resmi Gazete**, Sayı: 26082, 16.02.2006

çıkma tavuk başına yumurtacı tavuk yetiştiricisine 30 YKr., rendering tesisi sahiplerine de 10 YKr ödenmesi kararlaştırılmıştır.²⁰⁶ Bu önlemlerin yanında, tavukçuluk sektöründe faaliyet gösteren firmaların 2005 yılına ait Kurumlar ve Gelir Vergileri ile çalıştırdıkları işçiler için ödedikleri stopajların ve sosyal güvenlik primlerinin 2006 yılının Temmuz ayına kadar, elektrik faturalarının da 2006 yılı sonuna kadar ertelenmesi gündeme gelmiştir. Ancak elektrik faturalarının 2006 yılı sonuna kadar ertelenmesi gerçekleşmemiş, dahası devletten daha fazla destek bekleyen tavukçuluk sektörü, tavuk yeminin ana maddeleri olan soya fasülyesi ve soya yeminin Gümrük Vergisi oranının % 8'den % 13'e çıkartılması ile yeni bir darbe almıştır.²⁰⁷

Kuş gribi virüsünün sıcak mevsimlerde etkinliğini yitiren bir virüs olması nedeniyle ülkemizdeki kuş gribi vakaları bahar mevsiminin gelmesiyle ortadan kalkmıştır. Bunun yanında, sağlık kuruluşlarının ve devlet yetkililerinin beyaz et tüketimini teşvik edici açıklamaları ve tavukçuluk firmalarının yoğun reklam faaliyetleri halkın beyaz et talebini artırmasını ve sektörün satışlarının kuş gribi öncesindeki düzeye yaklaşmasını sağlamıştır.²⁰⁸

²⁰⁶ **Resmi Gazete**, Sayı: 26124, 30.03.2006

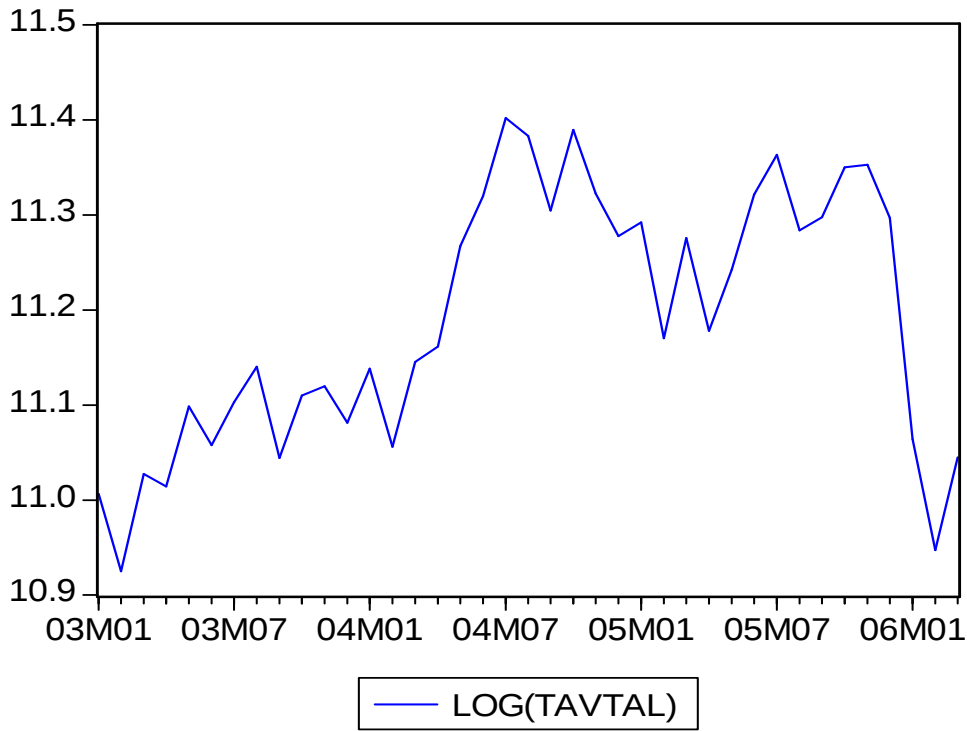
²⁰⁷ **Milliyet Gazetesi**, "Tavukçuların soya isyanı: Kaşıkla verip, sapıyla alındı", 15.03.2006; **Referans Gazetesi**, "Soyaya vergi, tavukçuları kuş gribinden beter etti", 21.04.2006. Bu oran artışı ile ilgili olarak Bkz: **Resmi Gazete**, Sayı: 26105, 11.03.2006

²⁰⁸ Tavukçuluk sektörünün ürünlerine olan talebin artmasında uzmanların ve yetkililerin, yeterince pişirilmiş beyaz et ve yumurtada kuş gribi virüsünün etkisini kaybettiği yönündeki telkinleri ve önde gelen tavukçuluk firmalarının gazete ve televizyonlara verdikleri reklamlar epey etkili olmuştur. 2006 yılı Şubat ve Mart aylarında ünlü gazeteci Uğur Dündar'ın yer aldığı reklam bunun en tipik örneğidir. Bu reklam sonrasında beyaz et satışlarının önemli ölçüde arttığı belirtilmektedir. Satışların artması tavuk eti fiyatının da Mart ayında % 25,75 oranında artmasına yol açmıştır. Dahası, reklamların sanılandan daha etkili olduğu bile söylenebilir. Öyle ki, tavukçuluk sektörünün İstanbul Menkul Kıymetler Borsası'na kota edilmiş iki büyük firması olan Banvit ve Şeker Piliç'in hisse senedi fiyatlarındaki değişimlere bakıldığında, bu firmaların reklamlarının yoğun olarak yapıldığı Şubat-Mart aylarında hisse senedi fiyatlarının ve işlem hacimlerinin belirgin bir biçimde arttığı görülmektedir. Bu firmaların hisse senedi fiyat grafikleri için Bkz: www.paragaranti.com.tr (Erişim: 26.04.2006)

Sonuç olarak, kuş gribinin ekonomiye doğrudan etkisinin sınırlı olduğu söylenebilir. Bunun en önemli nedeni olarak ülkemizdeki tavukçuluk sektörünün zaten yeterli büyüklüğe ulaşamamış olması gösterilebilir. Ayrıca, devletin tavukçuluk sektörünün desteklenmesine yönelik uygulamaları da bu zararın artmasını önlemiştir. Kuş gribi nedeniyle tavukçuluk sektörünün 6 ayda uğradığı belirtilen 278,4 milyon YTL'lik zararın 2005 yılı GSMH'sı içindeki payı % 0,05'tir. 2006 yılı sonunda kadar sektörde kuş gribi nedeniyle meydana gelmesi beklenen 1-1,5 milyar dolarlık ciro kaybının ise 2006 yılı tahmini GSMH'sı içindeki payı % 0,26 ila % 0,39'u arasındadır.

2.2.1.2.Kuş Gribinin Tavukçuluk Sektörüne Etkisinin Ekonometrik Analizi

Türkiye'de tavuk eti tüketiminin 2003 yılı Ocak ayından 2006 yılı Mart ayına kadar geçen zaman içerisindeki değişimini gösteren Şekil 9'da iki dönem dikkati çekmektedir. Bunlardan ilki, 2004 yılının Şubat ayı ile Temmuz ayı arasındaki dönemdir. Bu dönemde tavuk eti üretiminin ve dolayısıyla da tavuk eti tüketiminin istikrarlı bir biçimde arttığı görülmektedir. Bunun nedeni aynı dönemde Avrupa ülkelerinde yeniden gündeme gelen deli dana hastalığının ülkemizde kırmızı et tüketimini azaltarak talebi tavuk etine kaydırmasıdır. Dikkati çeken ikinci dönem ise tavuk eti tüketiminde 2005 yılı Ekim ayından 2006 yılı Şubat ayına kadar görülen ani düşüştür. Bu ani düşüşte tavuk eti talebini etkileyen başka faktörlerdeki bir değişimin etkili olduğunu söylemek söz konusu değildir. Çünkü bu dönemde tavuk eti fiyatlarında beklenmeyen bir değişme olmamış, tavuk etinin ikamesi olarak kabul edilen malın fiyatları değişmemiş ve kişi başına gelirde önemli bir sapma gerçekleşmemiştir. Bunlardan geriye sadece bu döneme denk gelen kuş gribi vakaları kalmaktadır. Dolayısıyla, bu dönemde tavuk eti tüketim talebinde görülen ani düşüşün olası nedeninin kuş gribi olduğunu söylemek mümkündür.

Şekil 9: Türkiye’de Tavuk Eti Tüketiminin Aylık Seyri (2003:1-2006:3)

Kuş gribinin gerçekte tavuk eti tüketim talebinde meydana gelen bu ani düşüşte etkili olup olmadığını belirlemek amacıyla aşağıda sonuçları verilen tavuk eti talep fonksiyonu tahmin edilmiştir. Tavuk eti talep fonksiyonu tahmin edilirken, 2003 yılı Ocak ayı ile 2006 yılı Mart ayı arasındaki aylık veriler kullanılmıştır. Modelde *bağımlı değişken* olarak Besd-Bir’in 1 Nisan 2006 tarihinde yapmış olduğu üretim projeksiyonundan alınan aylık tavuk eti tüketim (üretim) miktarları kullanılmıştır. Modelde *açıklayıcı değişkenler* olarak ise Türkiye İstatistik Kurumu’ndan alınan aylık tavuk eti fiyatları, tavuk etinin ikame malı olarak balık eti fiyatları²⁰⁹, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası’ndan elde edilen verilerle tarafımızdan türetilmiş olan kişi başına GSMH rakamları kullanılmıştır. Modelde ayrıca, kuş gribinin tavuk eti talep fonksiyonu üzerindeki etkisini belirlemek amacıyla *sabit terim kukla değişkeni*²¹⁰ kullanılmıştır.

²⁰⁹ Diğer bir ikame malı olarak düşünülen dana etinin fiyat değişkeni istatistiksel olarak anlamlı bulunmadığı için modelde sadece balık eti fiyatı kullanılmıştır.

²¹⁰ Ekonometrik modellerde kukla değişkeni, sadece 0 ve 1 değerini alan ve cinsiyet, din, doğal afet, savaş, salgın gibi niteliksel (ölçülemeyen) etkileri analiz etmek amacıyla kullanılan değişkendir. Kukla

Tavuk eti talep fonksiyonu, *log doğrusal, çift logaritmik model veya sabit esneklikli model*²¹¹ olarak adlandırılan ve genel biçimi aşağıda verilen model yardımıyla tahmin edilmiştir:²¹²

$$\ln Y_t = \beta_1 + \alpha D_t + \beta_2 \ln X_{t2} + \beta_3 \ln X_{t3} + \beta_4 \ln X_{t4} + u_t$$

Modelde;

Y_t , tavuk eti tüketim miktarını,

X_2 , kg. başına tavuk eti fiyatını,

X_3 , kişi başına GSMH'yı,

X_4 , kg. başına balık fiyatını göstermektedir.

Modelde sabit terim kukla değişkeni olan D_t ²¹³ ise şu şekilde tanımlanmıştır:

$$D_t = \begin{cases} 1, & t=2005:10-2006:2 \\ 0, & t=2003:1-2005:9, 2006:3 \end{cases}$$

Basit en küçük kareler (OLS) yöntemi kullanılarak Türkiye için aşağıdaki tavuk eti talep fonksiyonu tahmin edilmiştir:

$$\ln \hat{Y}_t = 7,881 - 0,120 D_t - 0,386 \ln X_{t2} + 0,566 \ln X_{t3} + 0,116 \ln X_{t4}$$

$$se = (0,458) \quad (0,052) \quad (0,192) \quad (0,095) \quad (0,126)$$

$$n=39$$

$$R^2=0,61$$

$$F=13,407 \text{ (p. değeri:0,000001)}$$

değişkeninin 0 değerini alması ilgili niteliğin gerçekleşmediğini, 1 değerini alması ilgili niteliğin gerçekleştiğini göstermektedir.

²¹¹ Log doğrusal modeline sabit esneklikli model denilmesinin nedeni çift logaritmik modelde kısmi eğim katsayılarının doğrudan doğruya esneklik değerlerini vermesidir.

²¹² Tavuk eti talep fonksiyonu tahmin edilirken, açıklayıcı değişkenler arasında doğrusal ilişkiden kaynaklanan çoklu bağıntının derecesini azaltmak amacıyla tavuk etinin ikame malları olan dana eti ve balık eti fiyatını gösteren değişkenlerden sadece balık eti fiyatı gösterilmiştir.

²¹³ Çalışmada tek kukla değişken kullanılmasının nedeni kukla değişken tuzağından kurtulmaktır. Aksi halde, modelde yer alan sabit terimle birlikte iki kukla değişken kullanılmış olsaydı kukla değişken tuzağına düşülmüş olurdu ki, bu durumda *tab çoklu bağıntı* sorunu ortaya çıkar, dolayısıyla modelin katsayılarının tahmin edilmesi olanaksız hale gelirdi.

$$LM=9,15 \text{ (p. değeri:0,057389)}$$

Tahmin edilen tavuk eti talep fonksiyonundan elde edilen tavuk eti talebi ile ilgili esneklikler şunlardır:

$$\text{Tavuk eti talebinin fiyat esnekliği}=-0,386$$

$$\text{Tavuk eti talebinin gelir esnekliği}=0,566$$

$$\text{Çapraz talep esnekliği}=0,116$$

Bu ekonometrik analiz sonucunda kuş gribinin ortalama tavuk eti tüketimi üzerindeki etkisini gösteren sabit terim kukla değişken katsayısı beklenildiği gibi negatif (-) çıkmış ve istatistiksel olarak da % 5 anlamlılık düzeyinde anlamlı bulunmuştur. Diğer bir deyişle, tavuk eti talebini etkileyen diğer faktörler sabitken, sadece kuş gribi nedeniyle tavuk eti tüketiminde ortalama olarak yaklaşık % 12’lik bir azalma meydana gelmiştir. Aralık tahmini sonuçlarına göre de aynı anlamlılık düzeyinde kuş gribi nedeniyle tavuk eti tüketiminde meydana gelen azalış % 3,16 ila % 20,84 aralığındadır.²¹⁴

Kuş gribinin tavuk eti talep fonksiyonu üzerindeki anlamlı etkisi nedeniyle, kuş gribinin görüldüğü ve görülmediği dönemlere ait tavuk eti talep fonksiyonları da aşağıdaki gibi türetilmiştir. Buna göre tavuk eti talep fonksiyonu,

Kuş gribinin görüldüğü dönemlerde,

$$\ln \hat{Y}_t = 7,761 - 0,386 \ln X_{t2} + 0,566 \ln X_{t3} + 0,116 \ln X_{t4}$$

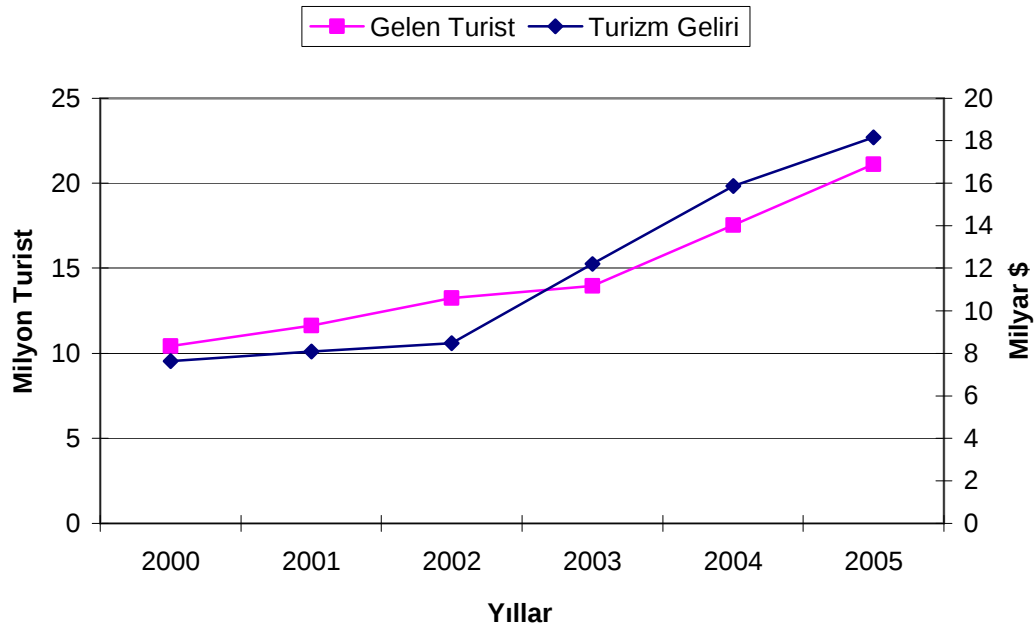
Kuş gribinin görülmediği dönemlerde ise,

$$\ln \hat{Y}_t = 7,881 - 0,386 \ln X_{t2} + 0,566 \ln X_{t3} + 0,116 \ln X_{t4}$$

olarak tahmin edilmiştir. Görüldüğü gibi, kuş gribinin görüldüğü dönemde sabit terimde kuş gribinin görülmediği döneme göre bir azalış ortaya çıkmaktadır.

²¹⁴ Ekonometrik analiz sonuçları detaylı olarak EK 1’de verilmiştir.

GSMH içindeki payı 2005 yılında % 5,0 olan ve 2006 yılında % 5,7'ye yükselmesi beklenen ülkemiz turizm sektörü 1990'lı yılların sonlarından bu yana dünyada en çok turist çeken ve turizm geliri elde eden ilk 20 ülke arasındadır. Buna rağmen, Türk turizm sektörünün dünya turizm talebi içindeki payı ise % 1'dir. Ülkemiz turizm sektörünün ekonomiye nispi katkısı da düşük olup, bu açıdan dünya ülkeleri arasında 67. sırada bulunmaktadır.²¹⁷ Yine de, Türkiye'nin son yıllarda ciddi bir biçimde artış gösteren cari açığı göz önüne alındığında, turizm sektörü fazla veren bir sektör olarak ekonominin en güçlü sektörlerinden biri olma yolunda ilerlemektedir. Şekil 10'da ülkemize gelen turist sayısı ve elde edilen turizm geliri açısından turizm sektörünün 2000 yılı ve sonrasındaki durumu verilmiştir.

Şekil 10: Türkiye'ye Gelen Yabancı Turist Sayısı ve Turizm Gelirleri (2000-2005)

Kaynak: Türkiye İstatistik Kurumu, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası

²¹⁷ World Travel & Tourism Council, **Country Report: Turkey-Travel & Tourism Climbing To New Heights**, WTTC, (24 February 2006), s.1-6.

Ülkemiz turizm sektörü yalnızca sağladığı gelirlerle değil, istihdam yaratması açısından da önemli sektörlerden biri haline gelmiştir. Öyle ki, turizm sektöründe istihdam edilenlerin sayısı toplam istihdamın yaklaşık % 7'sini oluşturmaktadır. 2005 yılında yaklaşık 1.600.000 kişinin istihdam edildiği turizm sektöründe 2006 yılında 1.710.000 kişinin istihdam edileceği tahmin edilmektedir.²¹⁸ Turizm sektörü yatırımlar açısından da imalat, ulaştırma-haberleşme ve konut sektörlerinden sonraki en büyük sektör durumundadır. Sektörün 2000 yılında % 3,6 olan toplam sabit sermaye yatırımları içindeki payı 2005 yılında % 5,8 olarak gerçekleşmiştir.²¹⁹

Ülkemiz turizm sektörü büyüme trendi içinde olsa da sektörün bazı önemli sorunlarla karşı karşıya bulunduğu, bu sorunlara çözüm üretilmediği takdirde İspanya, Yunanistan, Mısır gibi benzer özelliklere sahip Akdeniz kuşağı ülkeleriyle rekabet edilemeyeceği belirtilmektedir. Bu sorunların en önde geleni vergisel sorunlardır. Ülkemizde turizme uygulanan KDV'nin yüksekliğinin sektörün gelişiminin önündeki en önemli engellerden biri olduğu ileri sürülmektedir. Örneğin, Yunanistan, İtalya, Portekiz, Fransa gibi ülkelerin turizm sektörüne uyguladıkları KDV oranı % 5 ila % 10 arasında iken, bu oran ülkemizde % 18 olarak uygulanmaktadır. Türkiye'nin Avrupa'nın birçok ülkesine rakiplerine oranla daha uzak olmasından kaynaklanan dezavantajla ve ayakbastı paralarının yüksekliği gibi konularla birlikte düşünüldüğünde Türkiye'nin diğer ülkelerle turizm alanında rekabet etmesinin zorlaştığı söylenebilir.²²⁰ Sektöre uygulanan KDV oranının yüksekliğinin yanı sıra, konaklama işletmelerinin ciroları üzerinden % 3 oranında alınması planlanan konaklama vergisiyle ülkemiz turizminin daha fazla zarar göreceği ileri sürülmektedir. Sektör için ikinci bir kurumlar vergisi olarak nitelendirilen bu vergiyle yıllık yaklaşık 10 milyar dolar ciroya sahip konaklama sektöründe 300 milyon dolarlık vergi yükünün ortaya çıkacağı belirtilmektedir.²²¹

²¹⁸ World Travel & Tourism Council, **a.g.e.**, s.12.

²¹⁹ Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği, **Ekonomik Rapor 2005**, (TOBB: Ankara, Mayıs 2006), s.52.

²²⁰ VIII. Beş Yıllık Kalkınma Planı Turizm Özel İhtisas Komisyonu, **Turizm Özel İhtisas Komisyonu Raporu**, (Ankara: DPT, Nisan 2001), s.24.

²²¹ Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği, **Ekonomide Durum Tespiti ve Beklenti Raporu (Türk İş Dünyasının Ekonomiye Bakışı)**, (Ankara: TOBB, Eylül 2005), s.14.

Ülkemiz turizm sektörünün diğer önemli sorunlarını ve bu sorunlara getirilen çözüm önerilerini ise birkaç başlık altında toplamak olasıdır. Bu bağlamda, turizm sektörüne verilen teşviklerin yetersiz olduğu ve sektörde kredi sorununun bulunduğu, bu sorunlara çözüm olarak da turizm işletmelerinin KOBİ Yatırım Teşvik ve Kredi kapsamına alınması gerektiği ileri sürülmektedir. Turizm yatırımlarının yoğun sermaye gerektirmesi ve geri dönüşü uzun olan yatırımlar olması dolayısıyla sektörde uzun vadeli kredi ihtiyacının ortaya çıktığı, yurtdışından bu amaçla sağlanan kredilerin geri ödenmesinde ise devletin ve bankaların teminat mektubu vermedikleri belirtilmekte ve bu durumun ortadan kaldırılması gerektiği vurgulanmaktadır. Ayrıca, VIII. Beş Yıllık Kalkınma Planında turizm gelirlerinin ihracat geliri olarak kabul edilmesi öngörülmesine rağmen bu konuda gerekli yasal düzenlemelerin yapılmamış olmasının sektör firmalarının Eximbank kredilerinden yararlanmalarını engellediği belirtilmektedir. Bütün bu sorunların yanında, sektörde tanıtım ve altyapı sorunlarının bulunduğu da sıkça dile getirilmektedir. Tanıtımın sorununun çözümü için ulusal bir yaklaşımın geliştirilmesi ve tanıtım politikalarının hükümet değişikliklerinden etkileneşinin önlenmesi gerektiği, ayrıca sektörün çeşitli kesimlerinin de temsil edildiği merkezi bir ulusal tanıtma konseyinin oluşturulabileceği belirtilmektedir. Altyapıyla ilgili olarak da, turizm sektörüne sağlanan elektrik, su, telefon vb. hizmetleri için sanayi işletmeleri tarifesi uygulamasına son verilerek maliyetlerin düşürülmesi istenmektedir.²²²

Bütün kronik sorunlarına rağmen büyümesini sürdüren turizm sektörünün Türkiye’de ve dünyada meydana gelen bazı ekonomik ve siyasal olaylardan ve değişikliklerden etkileneşmesi söz konusu olduğu gibi, kuş gribi vakalarının yaşanmasıyla kendini gösteren küresel sağlık sorunlarından da etkilendiği açıktır. Resmi istatistiklere bakıldığında, ülkemizde kuş gribinden kaynaklanan ölümlerden bu yana yurtdışından gelen turist sayısında önemli düşüşlerin olduğu görülmektedir. Ülkemizde kuş gribinin görülmesiyle 2005 yılı Ekim, Kasım ve Aralık aylarında gelen turist sayısında 2004 yılının aynı aylarına göre herhangi bir düşüş yaşanmamış, kuş gribinden ölümlerin gerçekleştiği 2006 yılı Ocak ayından itibaren ise gelen turist sayısında önemli miktarda

²²² Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu, **Türk Sanayinde Sektörel Sorunlar ve Çözüm Önerileri**, (TİSK Yayın No.207, Haziran 2001), s.123-127.

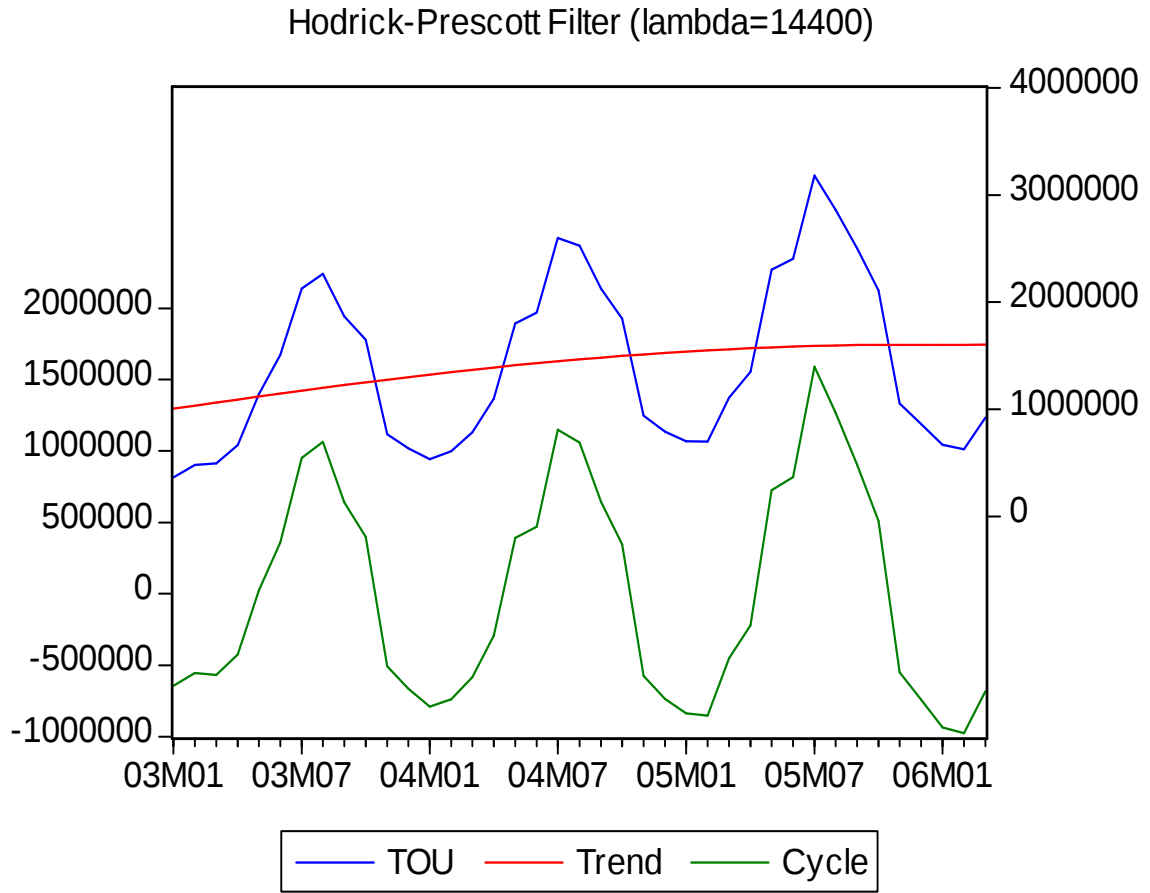
düşüşler gerçekleşmiştir. Ülkemize gelen turist sayısı 2006 yılı Ocak, Şubat ve Mart aylarında 2005 yılının aynı aylarına göre % 4.7, % 10.1 ve % 16.7 oranlarında düşüş göstermiştir.²²³ 2006 yılı Nisan ayında gerçekleşen küçük miktardaki artışın dışında, Mayıs ve Haziran aylarında da turist sayısındaki azalış devam etmiştir. Türkiye'ye gelen turist sayısının azalmasında kuş gribinin etkili olduğu açıktır. Nitekim, Uluslararası Turizm Örgütü uluslararası turizmin 2006 yılının ilk 4 ayında 2005 yılının aynı dönemine göre % 4.5 oranında artış göstermesine rağmen, Türk turizm sektöründe aynı dönemde görülen % 7'lik küçülmenin başlıca nedeninin kuş gribinden kaynaklanan endişeler olduğunu belirtmiştir.²²⁴ Ancak, aynı dönemde Irak Savaşı'nın ve Ortadoğudaki siyasi gerginliğin devam ettiği ve Batı ülkeleri ile İslam ülkeleri arasında karikatür krizinin yaşandığı düşünülürse, ülkemize gelen turist sayısının düşüşünde siyasal faktörlerin de etkili olduğu söylenebilir.

2.2.2.2.Kuş Gribinin Turizm Sektörüne Etkisinin Ekonometrik Analizi

Türkiye'ye gelen yabancı turist sayısının 2003 yılı Ocak ayından 2006 yılı Mart ayına kadar geçen zaman içerisindeki uzun dönem trendini ve konjonktür dalgalanmalarını gösteren Şekil 11 incelendiğinde, kuş gribinin görülmesiyle birlikte uzun dönemde bir azalma eğiliminin ortaya çıktığı ve ayrıca, turizm talebinin konjonktür dalgasının dip noktasının özellikle kuş gribinden kaynaklanan yaşam kayıplarından sonra (Ocak 2006) en düşük değerini aldığı görülmektedir.

²²³ Türkiye İstatistik Kurumu'nun yayınlamış olduğu ilgili aylara ait Giriş-Çıkış Yapan Ziyaretçi İstatistikleri'nden derlenmiştir.

²²⁴ United Nations World Tourism Organization (UNWTO), **News Release: International tourism up 4.5 % in the first four months of 2006**, 28 June 2006, www.world-tourism.org

Şekil 11: Türkiye'ye Gelen Yabancı Turist Sayısının Aylık Seyri (2003:1-2006:3)

Kuş gribinin gerçekte turizm talebinde meydana gelen bu düşüşte etkili olup olmadığını belirlemek amacıyla aşağıda verilen turizm talep fonksiyonu tahmin edilmiştir. Turizm talep fonksiyonu tahmin edilirken, 2003 yılı Ocak ayı ile 2006 yılı Mart ayı arasındaki aylık veriler kullanılmıştır. Modelde *bağımlı değişken* olarak Türkiye İstatistik Kurumu tarafından aylık olarak yayınlanan bültenlerden alınan giriş yapan yabancı ziyaretçi verileri kullanılmıştır. Modelde *açıklayıcı değişkenler* olarak da tümü dolar (\$) cinsinden olmak üzere, Avrupa Birliği İstatistik Bürosu'ndan (Eurostat) derlenen ve tarafımızdan aylık rakamlar haline dönüştürülen dünya gayri safi milli hasıla rakamları, OPEC'den alınan aylık varil başına ham petrol fiyatları ve Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası'ndan alınan aylık ortalama nominal döviz kuru fiyatları

kullanılmıştır.²²⁵ Modelde ayrıca, kuş gribinin turizm talep fonksiyonu üzerindeki etkisini belirlemek amacıyla *sabit terim kukla değişkeni* kullanılmıştır.

Turizm talep fonksiyonu, genel biçimi aşağıda verilen *log doğrusal, çift logaritmik model (sabit esneklikli model)* yardımıyla tahmin edilmiştir:

$$\ln Y_t = \beta_1 + \alpha D_t + \beta_2 \ln X_{t2} + \beta_3 \ln X_{t3} + \beta_4 \ln X_{t4} + u_t$$

Modelde;

Y_t , Türkiye'ye gelen turist sayısını,

X_2 , varil başına ham petrol fiyatını,

X_3 , döviz kuru fiyatını,

X_4 , dünya GSMH miktarını göstermektedir.

Modelde sabit terim kukla değişkeni olan D_t ise şu şekilde tanımlanmıştır:

$$D_t = \begin{cases} 1, & t=2005:10-2006:2 \\ 0, & t=2003:1-2005:9, 2006:3 \end{cases}$$

²²⁵ Türkiye ve diğer ülkeler için turizm talep fonksiyonu tahminlerinin yapıldığı daha önceden yapılmış çalışmalarda da aynı açıklayıcı değişkenler kullanılmıştır. Bu çalışmalarda, satınalma gücünü etkileyerek turizm talebi üzerinde etkili olmasından dolayı dünya GSMH'sının turizm talep fonksiyonunda açıklayıcı bir değişken olarak kullanıldığı görülmektedir. Ancak, dünya GSMH'sı tam olarak hesaplanamadığı için bu değerlerin yerine gelişmiş ülkelerin GSMH rakamları kullanılmıştır. Burada da dünya GSMH'sı yerine Avrupa Birliği, ABD, Japonya ve EFTA (Norveç ve İsviçre) ülkelerinin GSMH rakamları toplamı kullanılmıştır. Yine bu çalışmalarda diğer bir açıklayıcı değişken olarak varil başına ham petrol fiyatları kullanılmıştır. Böylece, turizmde önemli hale gelmiş bulunan taşımacılık maliyetlerinin turizm talebine dahil edilmesi sağlanmış olmaktadır. Bu çalışmalarda son açıklayıcı değişken olarak kullanılan aylık ortalama döviz kuru fiyatları ile de ülkedeki turizm hizmetlerinin fiyatlarının turizm talep fonksiyonunda yer alması sağlanmaktadır. Bkz: Ferda Halicioğlu, "An ARDL Model of International Tourist Flows To Turkey", **Global Bussiness and Economics Review 2004 Anthology**, (2004), s.614-624; Sevgin Akış, "A Compact Econometric Model of Tourism Demand For Turkey", **Tourism Management**, Vol.19 No.1, (1998), s.99-102; Resina Katafono ve Aruna Gounder, "Modelling Tourism Demand in Fiji", **Reserve Bank of Fiji Economics Department Working Paper 2004/01**, (December 2004).

Türkiye için turizm talep fonksiyonu *basit en küçük kareler (OLS) yöntemi* kullanılarak aşağıdaki gibi tahmin edilmiştir:

$$\ln \hat{Y}_t = 3758995 - 1112969 D_t + 46158 \ln X_{t2} - 916965 \ln X_{t3} - 1,106 \ln X_{t4}$$

$$se = (4278893) \quad (420485) \quad (16652) \quad (1691168) \quad (1,072)$$

$$n=39 \quad R^2=0,24 \quad F=2,72 \quad (p. \text{değeri:} 0,045)$$

Bu ekonometrik analiz sonucunda kuş gribinin turizm talebi üzerindeki etkisini gösteren sabit terim kukla değişken katsayısı beklenildiği gibi negatif (-) çıkmış ve istatistiksel olarak % 5 anlamlılık düzeyinde anlamlı bulunmuştur. Bu durum, Türkiye'ye gelen yıllık ortalama turist sayısının kuş gribi nedeniyle yaklaşık 1.113.000 kişi azaldığını göstermektedir.²²⁶ Kuş gribinin turizm talep fonksiyonu üzerindeki anlamlı etkisi nedeniyle, kuş gribinin görüldüğü ve görülmediği dönemlere ait turizm talep fonksiyonları da aşağıdaki gibi türetilmiştir. Buna göre turizm talep fonksiyonu,

Kuş gribinin görüldüğü dönemlerde,

$$\ln \hat{Y}_t = 2646026 + 46158 \ln X_{t2} - 916965 \ln X_{t3} - 1,106 \ln X_{t4}$$

Kuş gribinin görülmediği dönemlerde ise,

$$\ln \hat{Y}_t = 3758995 + 46158 \ln X_{t2} - 916965 \ln X_{t3} - 1,106 \ln X_{t4}$$

olarak tahmin edilmiştir. Görüldüğü gibi, turizm talep fonksiyonunda da tavuk eti talep fonksiyonunda olduğu gibi kuş gribinin görüldüğü dönemde sabit terimde kuş gribinin görülmediği döneme göre bir azalış ortaya çıkmaktadır.

²²⁶ Ekonometrik analiz sonuçları EK 2'de verilmiştir.

SONUÇ

Günümüzde hızlanarak yaşamın her alanında etkisini gösteren küreselleşme süreci ile birlikte gündeme gelen küresel kamu malları kavramı maliye teorisinin de kapsamının genişlemesine neden olmuş ve bu alanda birçok yeni çalışmanın yapılması sonucunu doğurmuştur. Özellikle de bulaşıcı hastalıklar, çevre kirliliği, savaşlar ve terör olayları gibi küresel çaptaki olumsuz dışsallıkların artması ve teknolojinin ulaştırma, haberleşme ve bilgi gibi alanlarda küresel çapta olumlu dışsallıklar ortaya çıkarması, her biri küresel kamu malı olarak ele alınan bu konulara ilişkin çalışmaların günden güne artmasına yol açmaktadır. 1990'lı yıllardan önceki çalışmalarda küresel kamu malları olarak kabul edilen mallar büyük ölçüde ozon tabakası, atmosfer, okyanuslar ve Antarktika Kıtası gibi doğal (serbest) mallar iken, günümüzde yapılan çalışmalarda küresel kamu malları denildiğinde genellikle sağlık, çevre, barış ve güvenlik, bilgi ve teknoloji gibi faaliyetler kastedilmektedir.

Küresel kamu malları kavramı son yıllarda sadece maliye teorisinin ve iktisadın değil, uluslararası ilişkiler ve siyaset disiplinlerinin de en güncel konularından biri haline gelmesine rağmen, henüz geleneksel kamu malları teorisi gibi oturmuş bir konu olma niteliğini kazanamamıştır. En başta küresel kamu mallarının sınıflandırması olmak üzere, bu malların üretimine ve finansmanına yönelik birçok görüş söz konusudur ve bu görüşlere hemen her gün yeni bir görüş eklenmektedir. Bunun temel nedeni ise konunun disiplinlerarası yönünün çok güçlü olması ve geleneksel kamu mallarında olduğu gibi merkezi bir karar alma, üretim ve finansman mekanizmasının bulunmayışıdır.

Küresel kamu malları gibi yeni gelişen bir kavram açısından sınıflandırma farklılıklarının olması doğal kabul edilebilecek bir durum olmakla birlikte, başta sektörel sınıflandırmalar olmak üzere, bu sınıflandırmalar arasındaki küresel kamu mallarına yaklaşım farklılığı epey dikkat çekicidir. Morrissey, Te Velde, Hewitt ve Sandler'in kamu malları teorisinin temeli olarak kabul edilen 'dışlanamama' ve 'rakip olmama' ilkelerine mutlak bir biçimde bağlı kalmaları, buna karşılık Gardiner, Le Goulven ve Kaul gibi yazarların bu teoriyi yumuşatarak finansal istikrar, fakirliğin önlenmesi, insan hakları gibi bazı ekonomik ve sosyal konuları da küresel kamu malı olarak kabul etmeleri küresel kamu malları kavramına yaklaşım farklılığının en belirgin göstergesidir. Yine de bu yaklaşım farklılığına rağmen, sağlık, çevre, barış ve güvenlik,

bilgi ve yönetim gibi mallar bütün küresel kamu malı sınıflandırmalarında bulunmaktadır. Bu mallar, Birleşmiş Milletler tarafından yapılan ve küresel kamu malları sınıflandırmalarında varolan karmaşaya bir seçenek olarak kabul edilebilecek olan küresel kamu malları listesinde de yer almaktadır. Bu durum, en azından adı geçen küresel kamu malları üzerinde bir uzlaşmanın büyük ölçüde sağlanmış olduğunu göstermektedir.

Küresel kamu malları açısından önem arz eden bir diğer konu da sunum konusudur. Bu malların hangilerinin ne miktarda ve hangi yöntemlerle üretileceğine, bunların faydalarının nasıl dağıtılacağına ve finansmanının nasıl yapılacağına ilişkin olarak sınıflandırma konusunda olduğu gibi, sunum konusunda da farklı görüşlerin ortaya atıldığı görülmektedir. Teorik çerçevesi geleneksel kamu mallarında kullanılan Samuelson koşulu ve mali denklik ilkesi temel alınarak oluşturulmaya çalışılan sunum konusunun ve sunum sürecinin en önemli unsurları siyasi karar alma, üretim ve finansmandan oluşmaktadır.

Bir dünya devletinin var olmaması dolayısıyla ülkeler, uluslararası kuruluşlar ve devlet dışı aktörler (sivil toplum kuruluşları, firmalar, bireyler vb.) tarafından kararlaştırılan küresel kamu mallarının sunumu, karar alıcıların çokluğu, çeşitliliği ve çıkarlarının farklılığı yüzünden işbirliğine gidilememesi sonucunda yetersiz düzeyde gerçekleştirilmektedir. Karar alıcılar arasındaki işbirliği eksikliğinin giderilebilmesi için öncelikle uluslararası kuruluşların yönetiminde ülkelerin kendi aralarında ve ülkelerle diğer aktörler arasında varolan temsil adaletsizliğinin ortadan kaldırılması gerekmektedir. Sunum sürecinin diğer unsurları olan üretim ve finansman açısından da benzer sorunlar söz konusudur. Üretim konusu ele alınırken, küresel kamu mallarının en iyi biçimde nasıl üretileceğini ve bunun için nasıl bir uluslararası eylemin gerekli olduğunu belirleyen toplama, ağırlıklı toplam, en iyi vuruş ve en zayıf halka teknolojilerine özellikle de ülkelerin bağlı kalmasının sağlanması için uluslararası müzakerelerin ve çabaların mutlak bir şekilde artırılması gerektiğinin açık bir biçimde ortaya çıktığı görülmektedir. Çoğu zaman üretim konusu ile birlikte ele alınan finansman konusunda da, günümüzde bu malların finansmanın büyük ölçüde ulusal ve uluslararası kaynaklardan oluşan kamu kaynaklarından sağlandığı, ancak bunun küresel kamu mallarının yeterli ölçüde üretilmesi için yetersiz olduğu görülmektedir. Bu

noktada, küresel vergilemenin önemli miktarda gelir yaratacağı ve bu gelirin de küresel kamu mallarının finansmanına büyük oranda yeteceği ileri sürülmektedir. Küresel kamu mallarının finansmanı için en çok gündeme gelen vergi önerileri ise küresel karbon vergisi ile Tobin vergisidir. Bu vergilerin yüksek miktarda vergi geliri sağlamanın yanında, çevre kirlenmesi ve finansal istikrarsızlık gibi negatif küresel dışsallıkları azaltıcı etkilerinin de olacağı, ayrıca dünya ülkelerinin neredeyse tamamında bu vergileri uygulamak için gerekli teknik altyapının zaten var olduğu ileri sürülmektedir. Bu vergilerin uygulanmasındaki temel güçlük ise yine küresel ölçekte merkezi bir otoritenin olmayışı, dolayısıyla da başta gelişmiş ülkeler olmak üzere birçok ülkenin bu duruma karşı çıkması ve birçok ulusal ve çok uluslu firmanın bu vergilere karşı yürüttüğü muhalefettir.

Genel olarak, küresel kamu mallarına ilişkin temel sorunun dünya siyasetinin içinde bulunduğu açmazlardan kaynaklanan yetersiz sunum olduğu söylenebilir. Yetersiz sunumunun ortadan kaldırılabilmesi için karar alma, üretim ve finansman süreçlerinde ülkelerarası işbirliğinin sağlanması ve diğer aktörlerin bu süreçlere daha fazla dahil edilmesi gerekmektedir. Küresel kamu mallarıyla ilgili akademik tartışmaların da daha çok bu ekseninde devam edeceği söylenebilir.

Yıllardır küresel ölçekte yayılan AIDS hastalığı ve son yıllarda ortaya çıkan ve önemli ölçüde salgına dönüşme riski taşıyan SARS ve kuş gribi gibi bulaşıcı hastalıklar insan yaşamını doğrudan tehlikeye attığından dolayı sağlık malı en önemli küresel kamu mallarından biri, belki de en önemlisi olarak kabul edilebilir. Sağlığın küresel kamu malı olarak kabul edilmesinin temel gerekçesi bulaşıcı hastalıkların varlığı olmakla birlikte, hızlanan küreselleşme süreci sonucunda ortaya çıkan bazı olumsuzluklar birçok bireyin sağlığını etkilemekte ve bu durum sağlığın en geniş anlamıyla da küresel kamusal bir nitelik kazandığını göstermektedir. Öyle ki, bazı ülkelerin IMF ile birlikte ürettikleri politikalar doğrultusunda uygulanan makroekonomi kararlarının yol açtığı işsizlik ve küçülme fakirliğe ve sosyal güvenlik hizmetlerinin yetersiz sunumuna neden olmakta, bu durum kamu sağlığı açısından olduğu kadar, birey sağlığı açısından da olumsuz sonuçlar ortaya çıkarmaktadır. Küreselleşme nedeniyle dünya çapında artan ticaretin bir uzantısı olarak sigara, alkollü içki gibi zararlı maddelerin ticaretinin artması ve iletişim araçlarının ve medyanın artan etkinliği sonucunda bu tür malların daha çok

tüketilmesinin teşvik edilmesi sağlık risklerinin kitleselleşmesi sonucunu doğurmaktadır. Küreselleşmenin tipik bir göstergesi olan ulaştırma alanında yaşanan ilerlemeler de bulaşıcı hastalıkların küresel olarak daha hızlı yayılmasına neden olmaktadır. Küreselleşmenin ayrıca çevrenin ve gıda güvenliğinin kötüleşmesine yol açtığı ve bu durumun bulaşıcı olsun ya da olmasın birçok hastalığın yayılmasına ortam sağladığı da görülmektedir. Bütün bunlar sağlığın sadece bulaşıcı hastalıklarla mücadele bağlamında değil, her yönüyle bir küresel kamu malı olarak kabul edilebileceğini göstermektedir.

Küresel kamu malı olarak sağlığın dört temel unsuru söz konusudur. Bu unsurlardan en önde geleni olan gözetim, tüm dünyada ortaya çıkan bilinen veya yeni bulaşıcı hastalıklar konusunda dünya kamuoyunu bilgilendirme faaliyetidir. Bir diğer unsur olan kontrol ve ortadan kaldırma faaliyetleriyle de ülkeler tarafından ilgili hastalığın yayılmasının önlemesine ve hastalığın yok edilmesine yönelik olarak uygun aşılardan ve ilaçların sağlanması, hastalıkla ilgili bilimsel çalışmalara hız verilmesi vb. amaçlanmaktadır. Bu bağlamda, kontrol ve ortadan kaldırma faaliyetlerinde gözetimden elde edilen bilgilerin önemi büyüktür. Sağlığın diğer bir unsuru olan direncin önlenmesi faaliyetleriyle de hastalıklara neden olan mikropların ve virüslerin ilaçlara ve tedavilere daha fazla direnç göstermesinin engellenerek bulaşıcı hastalıkların küresel çapta yayılmasının önüne geçilmesinin ve ortadan kaldırılmasının sağlanması olanaklı hale gelebilecektir. Küresel olarak direncin önlenmesinde başarı sağlanmadığında, kontrol ve ortadan kaldırma faaliyetlerinde de başarı sağlanması söz konusu değildir. Sağlığın son unsuru olan ve aynı zamanda tek başına bir küresel kamu malı olarak incelenen bilgi de bulaşıcı hastalıklarla mücadelede gelişmiş ülkeler ile gelişmekte olan ülkeler arasındaki adaletsizliğin ve gerilimin giderilmesi amacıyla küresel düzeyde alınması gereken önlemleri göstermesi bakımından önem taşımaktadır.

Sağlığın küresel düzeyde sunumu incelendiğinde hem üretim hem de finansman açısından önemli sorunların olduğu görülmektedir. Sağlığın üretimi açısından, özellikle bulaşıcı hastalıklarla mücadelede ülkeler tarafından uygun üretim teknolojilerinin seçilmiş olmasının ve bu teknolojilerin uygulanmasında ülkelerarası işbirliğinin ve eşgüdümün sağlanmış olmasının önemi açık bir şekilde görülmektedir. Sağlık malının finansmanında da, günümüzde varolan finansman kaynaklarının yetersiz olduğu göze

çarpmaktadır. Finansman kaynaklarının en önemlisi olarak büyük ölçüde Dünya Bankası ve Dünya Sağlık Örgütü tarafından gelişmekte olan ülkelere sağlanan veya aktarılan kamu kaynaklarının yeterli olmadığı ancak, gelecekte kalkınma yardımlarının daha da artırılması yoluyla bu sorunun bir ölçüde çözüleceği öngörülmektedir.

Diğer yandan, küreselleşme süreci ile birlikte sivil toplum kuruluşlarının ve firmaların siyasi olarak etkinlik kazanması sağlık gibi küresel kamu mallarının finansmanının kamu kaynaklarından çok bu ajanlar tarafından sağlanan kaynaklar yoluyla yapılması düşüncesine yol açmış ve bu amaçla özel kaynaklar ve ortaklık kaynakları oluşturulmuştur. Bu kaynaklar günümüzde sağlık malına önemli ölçüde finansman sağlamakla birlikte, giderek artan bir biçimde bu kaynaklara yönelmenin sağlık malı açısından riskler taşıdığı da ileri sürülmektedir. Özel kaynaklar yoluyla firmaların ürün tanıtma, pazar genişletme ve imaj düzeltme gibi ticari beklentilerini karşıladıkları, ortaklık kaynakları yoluyla da hükümetlerin kalkınma yardımlarını özelleştirmeye çalıştıkları ve ahlaki sorumluluklarından kurtulmayı amaçladıkları savunulmaktadır. Yine de hangi amaçla ve nereden gelirse gelsin, özellikle gelişmekte olan ülkelerde sağlık malının üretimini artırmaya yarayan her türlü kaynağın etkin bir şekilde kullanılmasından başka bir seçenek olmadığı görülmektedir. Dahası, sağlığın küresel düzeyde finansmanı için yeni kaynakların bulunması gerektiği, bu amaçla da Tobin vergisi ve karbon vergisi gibi küresel vergilerin kullanılabileceği ileri sürülmektedir.

Görülüyor ki, sağlığın daha önce değinilen unsurlarının yeterli ölçüde yerine getirilebilmesi ve de finansmanının ve üretiminin artırılabilmesi için ihtiyaç duyulan en önemli şey, ülkelerarası işbirliği ve kararlılıktır. Bu bağlamda öncelikle, sağlık alanında tek uzman uluslararası kuruluş olan Dünya Sağlık Örgütü'nün yetkilerinin ve finansman olanaklarının yeniden düzenlenmesi ve ülkelerin, sivil toplum kuruluşlarının, firmaların ve bireylerin bu kuruluşa sağladıkları katkıların düzenli bir biçimde artırılması için yeni yöntemler bulunması gerekmektedir. Ayrıca, sağlık malının finansmanında önemli bir rol üstlenen Dünya Bankası'nın gelişmekte olan ülkelerde sağlık malının üretimini artırmaya yönelik çabalarını artırması ve kalkınma yardımlarının daha büyük bir kısmının sağlık malına ayrılabilmesi için ülkelerarası işbirliği arayışlarını hızlandırması zorunludur. Ülkeleri ve diğer aktörleri küresel kamu mallarının sunumuna zorlayacak

bir dünya devletinin var olmaması sağlık malının sunumunda gerçekleşen yetersizliğin bir gerekçesi olarak kabul edildiğinde ve varolan uluslararası kuruluşlar çerçevesinde yeni düzenlemeler yapılmadığında, yeni hastalıkların ortaya çıkması veya bilinen hastalıkların ilaçlara ve tedavilere daha fazla direnç göstermeleri sonucunda insanlığın yakın gelecekte bugünkünden çok daha fazla risk altında olacağı bir gerçektir.

Özellikle bulaşıcı hastalıkların toplum ve birey sağlığı açısından olduğu kadar, ülke ekonomileri açısından da önemli riskler taşıdığı ve bu tür hastalıklarla mücadelenin aynı zamanda olası ekonomik zararları önleyici bir yönünün olduğunu da kabul etmek gerekmektedir. Son yıllarda dünya kamuoyunun gündeminden düşmeyen ve salgına dönüşme riski an meselesi olarak görülen kuş gribi gibi hastalıklar bu durumu açık bir şekilde kanıtlamaktadır. 2003 yılında Asya kıtasında yayılmaya başlamasından bu yana Afrika ve Avrupa kıtaları da dahil olmak üzere birçok ülkeye yayılan ve şimdilik sadece kanatlı hayvanlardan insanlara bulaşabilen kuş gribine ilişkin en önemli sorunun hastalığın büyük ölçüde insandan insana bulaşma riski taşıması olduğu açıktır. Elbette, bu durumda ortaya çıkacak en önemli ve en büyük kayıp, ne yazık ki milyonlarca insanın yaşamını kaybetmesi olacaktır. Diğer yandan, salgının hem ulusal ekonomiler hem de küresel ekonomi açısından etkilerinin de büyük olacağı öngörülmektedir. Böyle bir durumda, ülke ekonomilerinde hem talep hem de arz yönünden kısa ve uzun dönemli birçok sorunun ortaya çıkacağı, ekonomik ajanların büyük güçlükler içinde kalacağı ve küresel ekonominin büyük ülkelerin ekonomilerinde gerçekleşen çöküş yüzünden altüst olacağı tahmin edilmektedir. Dolayısıyla, hem yaşam kayıplarının önüne geçmek, hem de ulusal ve küresel düzeyde ortaya çıkacak büyük ekonomik zararların engellenmesi için kuş gribi ile küresel düzeyde mücadelenin çok önemli olduğu açıktır.

Bir ülkede kuş gribi vakalarının görülmesi ve kuş gribinden yaşam kayıplarının gerçekleşmesi bile ilgili ülke ekonomisine önemli zararlar verebilmektedir. Bu bağlamda, kuş gribinin ekonomiye etkileri doğrudan ve dolaylı etkiler olarak iki biçimde gerçekleşmektedir. Kuş gribinin ekonomiye doğrudan etkisi tavukçuluk sektörüne olan etkidir. Kuş gribinin ekonomiye dolaylı etkisi ise turizm vb. gibi bazı sektörler ve faaliyetler üzerinden gerçekleşmektedir. Bu iki etkinin büyüklüğü, yaşanan

kuş gribi vakalarının fazlalığı ve ilgili sektörlerin veya faaliyetlerin ekonomi içindeki payı ölçüsünde değişmektedir.

Ülkemizde 2005 yılı Ekim ayında görülmeye başlanan ve 2006 yılı Ocak ayında dört çocuğun yaşamını kaybetmesine yol açan kuş gribi hastalığı, toplum ve birey sağlığı açısından olduğu kadar genel ekonomi açısından da bir küresel kamu malı olarak sağlığın ne kadar önemli olduğunu açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Bu anlamda, kuş gribinin ilk kez Asya ülkeleri dışındaki bir ülkede yaşam kayıplarına yol açması iç ve dış kamuoyunda büyük yankı uyandırmış ve bu duruma bağlı olarak ülkemizin tavukçuluk ve turizm sektörlerinde önemli zararlar ortaya çıkmıştır.

Kuş gribinin ülkemiz ekonomisine doğrudan ve dolaylı etkileri olarak tavukçuluk ve turizm sektörlerine olan etkileri her iki sektörün talep fonksiyonu tahminleri yapılarak ekonometrik olarak analiz edildiğinde ortaya çıkan sonuçlar kuş gribinin her iki sektöre olan etkilerinin de ciddi boyutlarda olduğunu kanıtlamaktadır. Kuş gribinin tavukçuluk sektörüne etkisine bakıldığında, kuş gribinin ülkemizde görülmeye başlamasıyla birlikte tavuk eti tüketim talebinde önemli bir düşüş olduğu ve bu talebin kuş gribinin yaşam kayıplarına yol açmasıyla birlikte 2006 yılı Ocak ve Şubat aylarında en dip noktaya ulaştığı görülmüştür. Bu ani ve keskin düşüşte tavuk eti talebini etkileyen diğer faktörlerde bir değişimin olmadığı söylenebilir. Çünkü, bu dönemde tavuk eti fiyatlarında beklenmeyen bir değişim olmamış, tavuk etinin ikamesi olarak kabul edilen malların fiyatları değişmemiş ve kişi başına GSMH’da önemli bir sapma gerçekleşmemiştir. Dolayısıyla, 2005 yılı Ekim ayından 2006 yılı Şubat ayına kadar olan dönemde tavuk eti tüketim talebindeki ani düşüşün nedeni kuş gribidir. Tavuk eti talep fonksiyonu tahmininden çıkan sonuç, tavuk eti talebini etkileyen diğer faktörler sabitken kuş gribi nedeniyle tavuk eti talebinde yaklaşık % 12 oranında bir düşüşün gerçekleştiğidir. Ancak, aynı dönemde tavuk eti üretimini gerçekleştiren firmaların ellerinde kalan ürünlerini kedi, köpek maması üretiminde kullanılmak üzere başka firmalara vererek eritmeleri ve bu durumun talep tahmin modelinde tüketicilerin tavuk eti tüketiminin devam ediyormuş gibi bir sonuca yol açması nedeniyle, tavuk eti talebindeki düşüşün % 12’den çok daha büyük olduğu söylenebilir.

Kuş gribinin turizm sektörüne etkisine bakıldığında ise kuş gribinin ülkemizde görülmeye başlamasından sonra turizm talebinde önemli bir düşüş gerçekleşmediği

ancak, bu talebin 2006 yılı Ocak ayı başında kuş gribi nedeniyle yaşam kayıplarının gerçekleşmesi sonrasında, Ocak ve Şubat aylarında en dip noktasına ulaştığı görülmektedir. Turizm talebinde gerçekleşen düşüşte bu talebi etkileyen diğer faktörlerde de fazla bir değişimin olmadığı ileri sürülebilir. Öyle ki, bu dönemde turizm talebinin belirleyicileri olarak kabul edilen varil başına petrol fiyatlarında, döviz kurlarında ve dünya GSMH'sında belirgin bir değişim gözlemlenmemiştir. Dolayısıyla, özellikle 2006 yılı Ocak ve Şubat aylarında turizm talebinde meydana gelen düşüşün temel nedeninin kuş gribi olduğu açıktır. Turizm talep tahmini sonucunda, turizm talebini etkileyen diğer faktörlerin büyük bir değişim göstermediği ve kuş gribi nedeniyle ülkemize gelen turist sayısında görülen azalışın yıllık ortalamasının yaklaşık 1.113.000 kişi (ülkeye gelen yıllık turist sayısının yaklaşık % 5'i) olduğu ortaya çıkmaktadır.

Tavukçuluk ve turizm sektörlerinde kuş gribi nedeniyle meydana gelen talep düşüşlerinin ekonomiye etkilerinin boyutları ise farklılık göstermektedir. Yıllardır varolan yapısal sorunlar, halkın beyaz et ve yumurta tüketiminin gelişmiş ülkelere göre düşük olmasının yol açtığı üretim düşüklüğü ve ihracat olanaklarının yok denecek kadar az olması zaten ülkemiz tavukçuluk sektörünün GSMH içindeki payının çok düşük kalmasına yol açtığından, kuş gribi nedeniyle tavukçuluk sektöründe görülen zararların sektöre etkisi büyük olmakla birlikte, ekonomiye etkisinin epey önemsiz olduğu söylenebilir. Diğer yandan, turizm sektörünün ülkemizin en öncelikli ve de en büyük sektörlerinden biri olması dolayısıyla, kuş gribinin bu sektörde yarattığı talep düşüşünün ekonomiyi kuş gribi nedeniyle tavukçuluk sektöründe gerçekleşen talep düşüşünden çok daha fazla etkilediği söylenebilir. Ayrıca bu durum kuş gribinin ekonomiye dolaylı etkilerinin doğrudan etkilerinden büyük olabileceğinin bir örneğini oluşturması bakımından anlamlıdır.

Sonuç olarak, bir küresel kamu malı olarak sağlığın tüm dünya ülkeleri ve insanlık için anlamının ve öneminin sadece artan yaşam kayıplarının ve insanların sağlıksız ve kalitesiz yaşam sürmelerinin engellenmesi ile sınırlı olmadığı görülmektedir. Sağlık malının sunumundaki yetersizlik aynı zamanda ekonomik olarak insanların refahını azaltan sonuçlar ortaya çıkarmakta ve bu bakımdan da önem taşımaktadır. Bu bağlamda, başta bulaşıcı hastalıklarla mücadele olmak üzere sağlık

malının unsurlarında yapılacak iyileştirmelerin tüm insanlığın çıkarına olduğu ve bir an önce gerçekleştirilmeleri gerektiği açıktır. Sağlık malının taşıdığı önem, küresel sorunların çözülebilmesi için yine küresel çapta işbirliğine ve küresel önlemlere gereksinim olduğunu bir kez daha kanıtlamaktadır.

EKLER

EK 1: Kuş Gribinin Tavukçuluk Sektörüne Etkisinin Ekonometrik Analiz Sonuçları

	TAVTAL	TAVFYT	KBGSMH	DANAFYT	BALFYT
TAVTAL	1.000000	0.341618	0.730780	0.316974	0.384709
TAVFYT	0.341618	1.000000	0.577439	0.131310	0.446210
KBGSMH	0.730780	0.577439	1.000000	0.506011	0.451909
DANAFYT	0.316974	0.131310	0.506011	1.000000	0.589232
BALFYT	0.384709	0.446210	0.451909	0.589232	1.000000

Dependent Variable: TAVTAL
Method: Least Squares
Date: 07/18/06 Time: 17:10
Sample: 2003M01 2006M03
Included observations: 39

Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
TAVFYT	-9766.770	4630.742	-2.109116	0.0426
KBGSMH	83.06941	14.19783	5.850852	0.0000
DANAFYT	-862.6794	1762.747	-0.489395	0.6278
BALFYT	1735.067	1577.432	1.099932	0.2793
KUSKUKLA	-7234.946	4402.101	-1.643521	0.1098
C	57768.71	16674.97	3.464397	0.0015

R-squared	0.610382	Mean dependent var	72982.13
Adjusted R-squared	0.551349	S.D. dependent var	9779.659
S.E. of regression	6550.557	Akaike info criterion	20.55313
Sum squared resid	1.42E+09	Schwarz criterion	20.80906
Log likelihood	-394.7860	F-statistic	10.33965
Durbin-Watson stat	1.150422	Prob(F-statistic)	0.000005

Dependent Variable: LOG(TAVTAL)
Method: Least Squares
Date: 07/18/06 Time: 17:12
Sample: 2003M01 2006M03
Included observations: 39

Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
C	8.045390	0.531996	15.12304	0.0000
KUSKUKLA	-0.104894	0.058073	-1.806258	0.0800
LOG(TAVFYT)	-0.410435	0.198209	-2.070717	0.0463
LOG(KBGSMH)	0.590434	0.103322	5.714507	0.0000
LOG(DANAFYT)	-0.164860	0.263649	-0.625302	0.5361
LOG(BALFYT)	0.169130	0.153307	1.103211	0.2779

R-squared	0.616544	Mean dependent var	11.18911
Adjusted R-squared	0.558444	S.D. dependent var	0.135323
S.E. of regression	0.089922	Akaike info criterion	-1.839117
Sum squared resid	0.266835	Schwarz criterion	-1.583184
Log likelihood	41.86277	F-statistic	10.61188
Durbin-Watson stat	1.119354	Prob(F-statistic)	0.000004

Dependent Variable: LOG(TAVTAL)

Method: Least Squares

Date: 07/18/06 Time: 17:15

Sample: 2003M01 2006M03

Included observations: 39

Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
C	7.880635	0.458008	17.20632	0.0000
KUSKUKLA	-0.120497	0.051967	-2.318735	0.0266
LOG(TAVFYT)	-0.385772	0.192498	-2.004033	0.0531
LOG(KBGSMH)	0.566345	0.095009	5.960966	0.0000
LOG(BALFYT)	0.116037	0.126498	0.917299	0.3654

R-squared	0.612000	Mean dependent var	11.18911
Adjusted R-squared	0.566353	S.D. dependent var	0.135323
S.E. of regression	0.089113	Akaike info criterion	-1.878620
Sum squared resid	0.269997	Schwarz criterion	-1.665343
Log likelihood	41.63309	F-statistic	13.40724
Durbin-Watson stat	1.076874	Prob(F-statistic)	0.000001

Dependent Variable: TAVTAL

Method: Least Squares

Date: 07/18/06 Time: 17:17

Sample: 2003M01 2006M03

Included observations: 39

Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
TAVFYT	-8291.152	4445.812	-1.864935	0.0708
KUSKUKLA	-8357.630	4295.331	-1.945747	0.0600
KBGSMH	82.97678	14.24133	5.826478	0.0000
DANAFYT	276.2073	1430.997	0.193017	0.8481
C	53599.03	16288.38	3.290629	0.0023

R-squared	0.596097	Mean dependent var	72982.13
Adjusted R-squared	0.548579	S.D. dependent var	9779.659
S.E. of regression	6570.741	Akaike info criterion	20.53785
Sum squared resid	1.47E+09	Schwarz criterion	20.75113
Log likelihood	-395.4881	F-statistic	12.54468
Durbin-Watson stat	1.103054	Prob(F-statistic)	0.000002

Dependent Variable: LOG(TAVTAL)

Method: Least Squares

Date: 07/18/06 Time: 17:17

Sample: 2003M01 2006M03

Included observations: 39

Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
C	7.941033	0.525187	15.12040	0.0000
KUSKUKLA	-0.116916	0.057223	-2.043172	0.0488
LOG(TAVFYT)	-0.345007	0.189731	-1.818398	0.0778
LOG(KBGSMH)	0.587606	0.103619	5.670811	0.0000
LOG(DANAFYT)	-0.003769	0.220219	-0.017114	0.9864
R-squared	0.602402	Mean dependent var	11.18911	
Adjusted R-squared	0.555625	S.D. dependent var	0.135323	
S.E. of regression	0.090208	Akaike info criterion	-1.854181	
Sum squared resid	0.276676	Schwarz criterion	-1.640904	
Log likelihood	41.15654	F-statistic	12.87836	
Durbin-Watson stat	1.065205	Prob(F-statistic)	0.000002	

Dependent Variable: LOG(TAVTAL)

Method: Least Squares

Date: 07/18/06 Time: 17:23

Sample: 2003M01 2006M03

Included observations: 39

Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
C	7.936680	0.452885	17.52471	0.0000
KUSKUKLA	-0.117306	0.051733	-2.267548	0.0296
LOG(TAVFYT)	-0.344871	0.186838	-1.845830	0.0734
LOG(KBGSMH)	0.586841	0.092135	6.369370	0.0000
R-squared	0.602398	Mean dependent var	11.18911	
Adjusted R-squared	0.568318	S.D. dependent var	0.135323	
S.E. of regression	0.088911	Akaike info criterion	-1.905455	
Sum squared resid	0.276679	Schwarz criterion	-1.734833	
Log likelihood	41.15637	F-statistic	17.67592	
Durbin-Watson stat	1.064588	Prob(F-statistic)	0.000000	

Breusch-Godfrey Serial Correlation LM Test:

F-statistic	2.299952	Probability	0.081796
Obs*R-squared	9.152916	Probability	0.057389

Test Equation:

Dependent Variable: RESID

Method: Least Squares

Date: 07/18/06 Time: 17:32

Presample missing value lagged residuals set to zero.

Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
C	0.506895	0.525432	0.964722	0.3424
KUSKUKLA	0.020660	0.049313	0.418963	0.6782
LOG(TAVFYT)	0.204751	0.205098	0.998307	0.3261
LOG(KBGSMH)	-0.113541	0.101004	-1.124128	0.2699
LOG(BALFYT)	-0.017398	0.142668	-0.121950	0.9038
RESID(-1)	0.521732	0.188539	2.767241	0.0096
RESID(-2)	0.121999	0.231643	0.526667	0.6023
RESID(-3)	-0.137643	0.214169	-0.642683	0.5253
RESID(-4)	0.088228	0.212440	0.415307	0.6809
R-squared	0.234690	Mean dependent var	3.99E-17	
Adjusted R-squared	0.030608	S.D. dependent var	0.084292	
S.E. of regression	0.082992	Akaike info criterion	-1.940966	
Sum squared resid	0.206631	Schwarz criterion	-1.557067	
Log likelihood	46.84884	F-statistic	1.149976	
Durbin-Watson stat	1.904959	Prob(F-statistic)	0.360453	

EK 2: Kuş Gribinin Turizm Sektörüne Etkisinin Ekonometrik Analiz Sonuçları

Dependent Variable: TOU

Method: Least Squares

Date: 08/15/06 Time: 14:37

Sample: 2003:01 2006:03

Included observations: 39

Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
C	3758995.	4278893.	0.878497	0.3858
OIL	46158.58	16652.26	2.771911	0.0090
EXRATE	-916965.0	1691168.	-0.542208	0.5912
WGDP	-1.105709	1.072312	-1.031145	0.3098
KUKLA	-1112969.	420485.5	-2.646867	0.0122
R-squared	0.242898	Mean dependent var		1406268.
Adjusted R-squared	0.153827	S.D. dependent var		792323.2
S.E. of regression	728839.6	Akaike info criterion		29.95550
Sum squared resid	1.81E+13	Schwarz criterion		30.16878
Log likelihood	-579.1323	F-statistic		2.727018
Durbin-Watson stat	0.459479	Prob(F-statistic)		0.045257

KAYNAKÇA

KİTAPLAR

Arhin-Tenkorang, Dyna ve Pedro Conceição. “Beyond Communicable Disease Control: Health In The Age of Globalization”, In Inge Kaul ve diğer., **Providing Global Public Goods: Managing Globalization**, New York: Oxford University Press, 2003.

Ataç, Beyhan. **Maliye Politikası**, 7. Baskı, Eskişehir: Etam A.Ş., 2006.

Barrett, Scott. “Financing Global Public Goods.” In Christopher D. Gerrard, Marco Ferroni, and Ashoka Mody, **Global Public Policies and Programs: Implications for Financing and Evaluation**. Washington, DC: The World Bank, 2001.

Barrett, Scott. “Supplying International Public Goods”, in M. Ferroni and A. Mody, eds, **International Public Goods: Incentives, Measurement, and Financing**. Dordrecht: Kluwer Academic Publishers, 2002.

Chen, Lincoln C., Tim G. Evans ve Richard A. Cash. “Health as a Global Public Good”, In Kaul, Inge, Isabelle Grunberg ve Marc A. Stern. **Global Public Goods: International Cooperation in the 21st Century**. New York: Oxford University Press, 1999.

Conceição, Pedro. “Assessing the Provision Status of Global Public Goods.” In Inge Kaul, Pedro Conceição, Katell Le Goulven and Ronald U. Mendoza, eds., **Providing Global Public Goods: Managing Globalization**. New York: Oxford University Press, 2003.

Cooper, Richard N. “Financing International Public Goods: A Historical Overview and New Challenges.” In Christopher D. Gerrard, Marco Ferroni, and Ashoka Mody, eds., **Global Public Policies and Programs: Implications for Financing and Evaluation**. Washington, DC: The World Bank, 2001.

Cornes, Richard ve Todd Sandler. **The Theory of Externalities, Public Goods and Club Goods**. Cambridge: Cambridge University Press, 1996.

Edwards, Michael ve Simon Zadek. "Governing The Provision of Global Public Goods: The Role and Legitimacy of Nonstate Actors", In Inge Kaul ve diğer., **Providing Global Public Goods: Managing Globalization**, New York: Oxford University Press, 2003.

Ferroni, Marco ve Ashoka Mody, eds. **International Public Goods: Incentives, Measurement, and Financing**. Kluwer Academic Publishers and the International Bank for Reconstruction and Development / The World Bank, 2002.

Food and Agriculture Organization. **FAO Statistics 2004**, 2005.

Gerrard, Christopher D., Marco Ferroni, ve Ashoka Mody, eds. **Global Public Policies and Programs: Implications for Financing and Evaluation**. Washington, D.C.: World Bank, 2001.

Ghosh, Jayati. "Medical Knowledge As A Global Public Goods For Health", In Richard Smith ve diğer.(eds.), **Global Public Goods For Health**, New York: Oxford University Press, 2003.

Herber, Bernard P. "The International Public Goods of Antarctica: A New Politico-Economic Regime for the World's Seventh Continent", In Vito Tanzi(ed.), **Public Finance, Trade and Development: Proceedings of the 44th Congress of the International Institute of Public Finance**, İstanbul, 1988, Detroit: Wayne State University Press, 1990.

Kanbur, Ravi. "The Intersection of Development Assistance and International Public Goods." In Christopher D. Gerrard, Marco Ferroni, and Ashoka Mody, **Global Public Policies and Programs: Implications for Financing and Evaluation**. Washington, DC: The World Bank, 2001.

Kaul, Inge, Isabelle Grunberg ve Marc A. Stern. **Global Public Goods: International Cooperation in the 21st Century**. New York: Oxford University Press, 1999.

- Kaul, Inge, ve Katell Le Goulven. "Financing Global Public Goods: A New Frontier of Public Finance.", In Inge Kaul, Pedro Conceição, Katell Le Goulven and Ronald U. Mendoza, eds. **Providing Global Public Goods: Managing Globalization**. New York: Oxford University Press, 2003.
- Kaul, Inge, Katell Le Goulven, ve Mirjam Schnupf. **Global Public Goods Financing: New Tools for New Challenges**. New York: Office of Development Studies, United Nations Development Programme, 2002.
- Kaul, Inge, Pedro Conceição, Katell Le Goulven ve Ronald U. Mendoza, eds. **Providing Global Public Goods: Managing Globalization**. New York: Oxford University Press, 2003.
- Kaul, Inge, Pedro Conceição, Katell Le Goulven ve Ronald U. Mendoza. "Why Do Global Public Goods Matter Today?" In Inge Kaul, Pedro Conceição, Katell Le Goulven and Ronald U. Mendoza, eds., **Providing Global Public Goods: Managing Globalization**. New York: Oxford University Press, 2003.
- Kaul, Inge, Isabelle Grunberg, ve Marc A. Stern. "Defining Global Public Goods." In Inge Kaul, Isabelle Grunberg, and Marc A. Stern, eds., **Global Public Goods: International Cooperation in the 21st Century**. New York: Oxford University Press, 1999.
- Kaul, Inge, Isabelle Grunberg, ve Marc A. Stern. "Global Public Goods- Concepts, Policies and Strategies." In Inge Kaul, Isabelle Grunberg, and Marc A. Stern, eds., **Global Public Goods: International Cooperation in the 21st Century**. New York: Oxford University Press, 1999.
- Mendez, Ruben P. **International Public Finance**, New York:Oxford University Press, 1992.
- Morrissey, Oliver, Dirk Willem Te Velde, ve Adrian Hewitt. "Defining International Public Goods: Conceptual Issues." In M. Ferroni and A. Mody (eds), **International Public Goods: Incentives, Measurement, and Financing**. Dordrecht: Kluwer Academic Publishers, 2002.

NATO, **NATO El Kitabı**. NATO Office of Information and Press, Brussels, 2001.

Rao, J. Mohan. “Equity in a Global Public Goods Framework.” In Inge Kaul, Isabelle Grunberg, and Marc A. Stern, eds., **Global Public Goods: International Cooperation in the 21st Century**. New York: Oxford University Press, 1999.

Reinicke, Wolfgang. “Walking The Talk: Global Public Policy in Action”, In Christopher D. Gerrard, Marco Ferroni ve Ashoka Mody, **Global Public Policies And Programs: Implications For Financing And Evaluation**, Washington D.C.:The World Bank, 2001.

Sachs, Jeffrey D. “Financing Global Public Goods: Approaches to Health”, In Kaul, Inge, Katell Le Goulven, ve Mirjam Schnupf. **Global Public Goods Financing: New Tools for New Challenges**. New York: Office of Development Studies, United Nations Development Programme, 2002.

Sandler, Todd. **Global Collective Action**, New York: Cambridge University Press, 2004.

Sandler, Todd. “Assessing the Optimal Provision of Public Goods: In Search of the Holy Grail.” In Inge Kaul, Pedro Conceição, Katell Le Goulven and Ronald U. Mendoza, eds., **Providing Global Public Goods: Managing Globalization**. New York: Oxford University Press, 2003.

Sandler, Todd. “Financing International Public Goods”, in M. Ferroni and A. Mody (eds), **International Public Goods: Incentives, Measurement, and Financing**. Dordrecht: Kluwer Academic Publishers, 2002.

Sandler, Todd. “Financing Global and International Public Goods.” In Christopher D. Gerrard, Marco Ferroni, and Ashoka Mody, **Global Public Policies and Programs: Implications for Financing and Evaluation**. Washington, DC: The World Bank, 2001.

Sandler, Todd. “Intergenerational Public Goods: Strategies, Efficiency and Institutions”, In Inge Kaul, Isabelle Grunberg ve Marc A. Stern (eds.), **Global Public Goods:**

International Cooperation in the 21st Century, New York: Oxford University Press, 1999.

Sandmo, Agnar. “International Aspects of Public Goods Provision.” In Inge Kaul, Pedro Conceição, Katell Le Goulven and Ronald U. Mendoza, eds., **Providing Global Public Goods: Managing Globalization**. New York: Oxford University Press, 2003.

Smith, Richard D.(ed.) **Global Public Goods for Health**, New York: Oxford University Press, 2003.

Stiglitz, Joseph E. “Knowledge As A Global Public Good”, In Inge Kaul, Isabelle Grunberg ve Marc A. Stern (eds.), **Global Public Goods: International Cooperation in the 21st Century**, New York: Oxford University Press, 1999.

Stock, James H. ve Mark W. Watson, **Introduction To Econometrics**, New York: Addison&Wesley, 2003.

Te Velde, Dirk Willem, Oliver Morrissey, ve Adrian Hewitt. “Allocating Aid to International Public Goods.” In Marco Ferroni and Ashoka Mody, eds., **International Public Goods: Incentives, Measurement, and Financing**. Dordrecht, Netherlands: Kluwer, 2002.

Woodward, David ve Richard Smith. “Global Public Goods and Health: Concepts and Issues”, In Smith, Richard D.(ed.) **Global Public Goods for Health**, New York: Oxford University Press, 2003.

World Bank. “The Effective Use of Development Finance for International Public Goods.” In **Global Development Finance 2001**, Chapter 5. Washington, DC: World Bank, 2001.

World Bank Development Committee. **Poverty Reduction and Global Public Goods: Issues for the World Bank in Supporting Global Collective Action**, World Bank, 6 September 2000.

Zacher, Mark W. "Global Epidemiological Surveillance: International Cooperation to Monitor Infectious Diseases", In Inge Kaul, Isabelle Grunberg ve Marc A. Stern (eds.), **Global Public Goods: International Cooperation in the 21st Century**, New York: Oxford University Press, 1999.

MAKALELER

Akış, Sevgin. "A Compact Econometric Model of Tourism Demand For Turkey", **Tourism Management**, Vol.19 No.1, 1998.

Anand, P.B. "Who Pays and How For Global Public Goods?" **The Courier ACP-EU**, Jan-Feb-March 2004.

Anand, P.B. "Financing the Provision of Global Public Goods." Discussion Paper No 2002/110, **World Institute for Development Economics Research**, WIDER/UNU, Helsinki, 2002.

Arce M., Daniel G. ve Todd Sandler. "Transnational Public Goods: Strategies and Institutions." **European Journal of Political Economy**, 17 (3), 2001.

Arce M., Daniel G. ve Todd Sandler. "A Conceptual Framework For Understanding Global and Transnational Goods For Health." **CMH Working Paper Series**, Paper No.WG2:1, 2002.

Arnold, Robert ve diğer. "A Potential Influenza Pandemic: Possible Macroeconomic Effects and Policy Issues", **Congressional Budget Office**, Washington DC., 8 December 2005.

Avian Flu Working Group. "The Global Economic and Financial Impact of An Avian Flu Pandemic and The Role of The IMF", **International Monetary Fund (IMF)**, 28 February 2006.

Barrett, Scott. "Global Disease Eradication", **Journal of The European Economic Association**, Vol. 1, Issue 2-3, April-May 2003.

- Barrett, Scott. "Critical Factors For The Successful Provision of Transnational Public Goods", School of Advanced International Studies, John Hopkins University for **The International Task Force on Global Public Goods**, 2004.
- Barrett Scott. "Transnational Public Goods for Health", School of Advanced International Studies, John Hopkins University for **The International Task Force on Global Public Goods**, 2005.
- Bloom, David E., David Canning ve Dean T. Jamison. "Health, Wealth, and Welfare", **Finance and Development**, Vol 41, No 1, 2004.
- Bumgarner, Richard. "The Evolving Role of The International Agencies in Supplying and Financing Global Public Goods For Health", **Commision on Macroeconomics and Health (CMH)** Working Paper Series, Paper No. WG2:20, 2001.
- Clunies-Ross, Anthony. "Alternative Ways of Paying For Global Public Goods.", **Journal of International Development**, Vol 16, October 2004.
- Cowen, Tyler. "Avian Flu: What Should Be Done", **Mercatus Center Working Paper Series**, George Mason University, 11 November 2005.
- Deaton, Angus. "Health In An Age of Globalization", **National Bureau of Economic Research**, Working Paper 10669, 2004.
- Eraksoy, Haluk (Söyleşiyi yapan: Ruken Kızıler). "Türkiye’de yayılan virüs artık insanlara daha kolay bulaşıyor", **Bilim ve Gelecek**, Şubat 2006.
- Ertürk, Korkut. "Why The Tobin Tax Can Be Stabilizing?", **The Levy Economics Institute**, Working Paper No.366, December 2002.
- Eynigöllü, M. Emin. "Kuş Gribi: Buzdağının görünen yüzü", **Bilim ve Gelecek**, Şubat 2006.
- Faust, Michael, Inge Kaul, Katell Le Goulven, Grace Ryu, ve Mirjam Schnupf. "Global Public Goods: Taking the Concept Forward." ODS Discussion Paper 17. United

Nations Development Programme, **Office of Development Studies**, New York, 2001.

Ferroni, Marco. “Reforming Foreign Aid: The Role of International Public Goods.” **Operations Evaluation Department** Working Paper Series No. 4, World Bank, Washington, DC., 2000.

Gibbs, W. Wayt ve Christine Soares. “Preparing For A Pandemic”, **Scientific American**, Vol. 293, Issue 5, November 2005.

Gürsoy, Gençay (Söyleşiyi yapan: Ruken Kızıler). “Kamusal sisteme geçilmezse virüsle baş etmemiz olanaksız”, **Bilim ve Gelecek**, Şubat 2006.

Halıcıoğlu, Ferda. “An ARDL Model of International Tourist Flows To Turkey”, **Global Business and Economics Review 2004 Anthology**, 2004.

İnsan Tipi İnfluenza A/H5 Hakkında Dünya Sağlık Örgütü Bilgilendirme Grubu Yazar Komitesi. “İnsanlarda Kuş Gribi (İnfluenza A H5N1) Enfeksiyonu”, **The New England Journal of Medicine**, Vol. 353, No.13, 29 September 2005.

Jacquet, Pierre ve Sarah Marniesse. “Financing Global Public Goods: Issues and Prospects-Summary”, Background paper prepared for **The International Task Force on Global Public Goods**, 2004.

Jamison, Dean T., Julio Frenk ve Felicia Knaul. “International Collective Action in Health: Objectives, Functions and Rationale”, **The Lancet**, Vol 351, 1998.

John, Ron St. ve Aileen J. Plant. “Preventing The Cross-Border Spread of Communicable Disease”, **CMH Working Paper Series**, Paper No.WG2:16.

Kanbur, Ravi, Todd Sandler ve Kevin Morrison. “The Future of Development Assistance: Common Pools and International Public Goods.” **Overseas Development Council Policy Essay 25.**, Washington, D.C., 1999.

- Kapur, Devesh. "The Common Pool Dilemma of Global Public Goods: Lessons From The World Bank's Net Income And Reserves", **World Development**, Vol. 30, No.3, 2002.
- Katafono, Resina ve Aruna Gounder. "Modelling Tourism Demand in Fiji", **Reserve Bank of Fiji Economics Department Working Paper 2004/1**, December 2004.
- Kaul, Inge, Michael Faust. "Global Public Goods and Health: Taking the Agenda Forward", **Bulletin of the World Health Organization**, 79 (9), 2001.
- Kaul, Inge. "Providing Global Public Goods: Managing Globalization-25 Questions & Answers", **UNDP/ODS**, New York, 2002.
- Kaul, Inge. "Global Public Goods: What Role For Civil Society?" **Nonprofit and Voluntary Sector Quarterly**, Vol.30, No.3, September 2001.
- Kaul, Inge. "Global Public Goods and the Poor." **Development** 44 (1), 2001.
- Kennedy, Steven, Jim Thomson ve Petar Vujanovic. "A Primer on Macroeconomic Effects of An Influenza Pandemic", **Australian Treasury Working Paper**, February 2006.
- Kickbusch, Ilona. "SARS: Wake-Up For A Strong Global Health Policy", **Yale Global**, Yale Center For The Study of Globalization, 2003
- Kilbourne, Edwin D. "Influenza Pandemics of The 20th Century", **Emerging Infectious Diseases**, Vol.12, No.1, January 2006.
- Kindleberger, Charles P. "International Public Goods Without International Government", **The American Economic Review**, Vol 76, Issue 1, 1986.
- Kremer, Michael. "Global Public Goods in Communicable Disease Control", Paper For **The International Task Force On Global Public Goods**, 2004.
- Lele, Uma ve Christopher Gerrard. "Global Public Goods, Global Programs and Global Policies: Some Initial Findings From a World Bank Evaluation.", **American Journal of Agricultural Economics**, Vol 85, Issue 3, 2003.

- McKibbin, Warwick J. ve Alexandra Sidorenko. “Global Macroeconomic Consequences of Pandemic Influenza”, **Lowy Institute For International Policy**, The Australian National University, February 2006.
- McLeod, Anni ve diğer. “Economic And Social Impact of Avian Influenza”, **FAO Emergency Centre For Transboundary Animal Diseases Operations (ECTAD)**, FAO, 2005.
- Merson, Michael. “SARS Proved Health Is Global Public Good”, **Yale Global**, Yale Center For The Study of Globalization, 2003.
- Murray, Christopher J. L. “The Role of WHO As An Anchor Institution For Communicable Disease Global Public Goods”, Paper For **The International Task Force On Global Public Goods**, 2005.
- National Business Group on Health. “Avian Flu Preparedness”, **Global Health Benefit Institute**, January 2006.
- Office of Development Studies. “Profiling The Provision Status of Global Public Goods”, **ODS Staff Paper**, New York, December 2002.
- Osterholm, Michael T. “Preparing For The Next Pandemic”, **Foreign Affairs**, July/August 2005.
- Ostrom, Elinor ve diğer. “Revisiting The Commons: Local Lessons, Global Challenges”, **Science Compass Review**, Vol.284, 1999.
- Raffer, Kunibert. “Official Development Assistance and Global Public Goods: A Trend Analysis of Past and Present Spending Patterns”. Background Paper, **Office of Development Studies**, United Nations Development Programme, New York, 1999.
- Rossi, Vanessa ve John Walker. “Assessing The Economic Impact and Costs of Flu Pandemics Originating in Asia”, **Oxford Economic Forecasting Group**, May 2005.

- Samuelson, Paul A. "The Pure Theory of Public Expenditure", **The Review of Economics and Statistics**, Vol.36, No.4, November 1954.
- Sandler, Todd. "Understanding Global Public Goods", **OECD Observer**, 29 August 2001.
- Sandler, Todd. "Global and Regional Public Goods: A Prognosis for Collective Action", **Fiscal Studies**, Vol 19, No 3, 1998.
- Shakow, Alexander. "Review of GPG Lead Institutions", Paper For **The International Task Force On Global Public Goods**, 2005.
- Smith, Richard D., Halla Thorsteinsdottir ve diğer. "Genomics Knowledge and Equity: A Global Public Goods Perspective of The Patent System", **Bulletin of The World Health Organization**, 82 (5), 2004.
- Smith, Richard ve diğer. "Communicable Disease Control: A Global Public Good Perspective.", **Health Policy and Planning**, Vol 19, Issue 5, 2004.
- Smith, Richard D. ve Joanna Coast. "Global Responses to The Growing Threat of Antimicrobial Resistance", **CMH Working Paper Series**, Paper No.WG2:17, 2001.
- Smith, Richard D. "Antimicrobial Resistance: The Importance of Developing Long-Term Policy", **Bulletin of The World Health Organization**, 77 (10), 1999.
- Stansfield, Sally K. ve diğer. "Innovative Financing of International Public Goods for Health", **Commision on Macroeconomics and Health (CMH) Working Paper Series**, Paper No. WG2:22, 2002.
- Subramanian, Arvind. "Medicines, Patents, and TRIPS: Has The Intellectual Property Pact Opened A Pandora's Box For The Pharmaceuticals Industry?", **Finance and Development**, Vol 41, No 1, 2004.

Wahl, Peter ve Peter Waldow. "Currency Transaction Tax-A Concept With A Future", **World Economy, Ecology and Development Association(WEED)**, Bonn, February 2001.

Woodward, David ve diğer. "Globalization and Health: A Framework For Analysis and Action", **CMH Working Paper Series**, Paper No.WG4:10, 2001.

Woodward, David. "Health, Global Public Goods and Externalities: Some General Issues", **World Health Organization, Department of Health in Sustainable Development**, 2000.

World Health Organization. **Weekly Epidemiological Record**, Volume 80, No.44, 4 November 2005.

Yach, Derek ve Douglas Bettcher. "The Globalization of Public Health, I: Threats and Opportunities", **American Journal of Public Health**, Vol. 88, No.5, May 1998.

Yach, Derek ve Douglas Bettcher. "The Globalization of Public Health, II: The Convergence of Self-Interest and Altruism", **American Journal of Public Health**, Vol. 88, No.5, May 1998.

Yeşildere, Tahsin (Söyleşiyi yapan: Ruken Kızılar). "Kuşlar getirdi ama, biz yaydık", **Bilim ve Gelecek**, Şubat 2006.

RAPORLAR VE BİLDİRİLER

Agerskov, Anders Hjorth. "Global Public Goods and Development: A Guide For Policy Makers", **World Bank Seminar**, No.6, 12 May 2005.

BESD-BİR-Beyaz Et Sanayicileri ve Damızlıkçılar Birliği. "Kanatlı Sektörünün Türkiye'deki Kuş Gribi Vakaları Sonrasında Son Durum Raporu", Mart 2006.

BESD-BİR-Beyaz Et Sanayicileri ve Damızlıkçılar Birliği. "Broiler Piliç Eti Üretim Projeksiyonu", 1 Nisan 2006.

BESD-BİR-Beyaz Et Sanayicileri ve Damızlıkçılar Birliği. "Current Position of Poultry Sector and Proposal For Solution", November 2005.

- Binger, Albert. “Global Public Goods and Potential Mechanisms for Financing Availability”, **Fifth Session of the Committee for Development Policy Meeting**, 7-11 April 2003.
- Bloom, Erik, Vincent de Wit ve Mary Jane Carangal-San Jose. “Potential Economic Impact of An Avian Flu Pandemic on Asia”, **Asian Development Bank Economics and Research Department (ERD) Policy Brief Series**, No.42, November 2005.
- Bonte-Friedheim, Robert ve Bruce Rolph. **Global Portfolio Strategist: Avian Flu**, Citigroup, 17 November 2005.
- Brahmbhatt, Milan. “Avian and Human Pandemic Influenza-Economic and Social Impacts”, **World Bank**, Geneva, 8 November 2005.
- Cooper, Sherry ve Donald Coxe. **An Investor’s Guide To Avian Flu**, BMO Nesbitt Burns Research, Special Report, August 2005.
- Corban, Jeremy ve Iain Rennie. “Avian Influenza Pandemic-Issues”, **New Zealand Treasury Report**, 2 November 2005.
- Food and Agriculture Organization. **A Global Strategy For The Progressive Control of Highly Pathogenic Avian Influenza (HPAI)**, FAO Rome, November 2005.
- Gardiner, Rosalie ve Katell Le Goulven. “Sustaining Our Global Public Goods.” **Economic Briefing No. 3**, UNED, UK., 2001.
- Gavi Alliance. **Progress and Achievements Fact Sheet**, December 2005.
- Haugen, Hans Morten. “A Global Public Goods Approach to a Currency Transaction Tax..” Presented at a conference organized by the **Halifax Initiative**, 2001.
- Medlin, Carol. “Financing Global Public Goods For Health.”, **Short Report on Wilton Park Conference WP 714**, August 2003.

- Mills, Anne. "Technology and Science as Global Public Goods: Tackling Priority Diseases of Poor Countries", **Annual World Bank Conference on Development Economics**, Barcelona, 25-26 June 2001.
- Paul, James A. ve Katarina Wahlberg. "Global Taxes For Global Priorities", **Global Policy Forum**, The World Economy, Ecology and Development Association (WEED), March 2002.
- Reisen, Helmut. "Innovative Approach to Funding The Millenium Development Goals", **OECD Development Centre**, Policy Brief No.24, 2004.
- Reisen, Helmut, Marcelo Soto ve Thomas Weithöner. "Financing Global and Regional Public Goods Through ODA", **UN Wider Conference**, Helsinki, 5-7 September 2003.
- Roll Back Malaria. **Global Strategic Plan 2005-2015**, Geneva: RBM Secretariat, 2005.
- Sagasti, Francisco ve Keith Bezanson. **Financing and Providing Global Public Goods: Expectations and Prospects**. Report prepared on behalf of the Institute of Development Studies, Stockholm, 2001.
- Smith, Richard D. "Antimicrobial Resistance and Global Public Goods For Health", **Joint IDRC, CIDA, Health Canada and WHO Experts Workshop on Global Public Goods For Health-Summary Report**, Ottawa, 2001.
- Stop TB Partnership. **Annual Report 2004**, Geneva: World Health Organization, May 2005.
- Tarım ve Köyişleri Bakanlığı Tarımsal Araştırmalar Genel Müdürlüğü. **Tarımsal Araştırma Master Plan Revizyonu**, Ankara, Eylül 2005.
- Thoyer, Sophie. "The Provision of Global Public Goods and Global Governance", **Institute for International and European Environmental Policy**, Workshop Organised by Ecologic, 2002.

Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu. **Türk Sanayinde Sektörel Sorunlar ve Çözüm Önerileri**, TİSK Yayın No.207, Haziran 2001.

Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği. **Ekonomik Rapor 2005**, Ankara: TOBB, Mayıs 2006.

Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği. **Ekonomide Durum Tespiti ve Beklenti Raporu (Türk İş Dünyasının Ekonomiye Bakışı)**, Ankara: TOBB, Eylül 2005.

Trade, Societies and Sustainable Development Sustra Network Policy Brief Paper. **Seminar on “Global Public Goods and Trade”**, Montpellier, 13-14 May 2002.

UNAIDS. **Unified Budget and Workplan 2006-2007**, Geneva: UNAIDS, 30 November 2005.

United Nations. **Road Map Towards the Implementation of the United Nations Millennium Declaration**, Report of the Secretary-General, A/56/326, New York, September, 2001.

United Nations. **A Coordinated UN System Response to Avian and Human Influenza**, Draft Strategy Note, 5 October 2005.

United Nations General Assembly (Preparatory Committee For The International Conference on Financing For Development). **Technical Note No.3: Existing Proposals For Innovative Sources of Finance**, September 2001.

United Nations Development Programme. “New Technologies And The Global Race For Knowledge”, in **Human Development Report**, New York: Oxford University Press, 1999.

WHO Commission on Macroeconomics and Health. **Global Public Goods for Health: The Report of The Working Group 2 of The Commission on Macroeconomics and Health**. 2002.

World Bank Development Committee. **Poverty Reduction and Global Public Goods: A Progress Report**. DC2001-0007. Washington DC: World Bank, 2001.

World Bank Development Committee. “Defining Global Public Goods.” **16. Joint Ministerial Committee of the Boards of Governors of the Bank (WB) and Fund (IMF) On the Transfer of Real Resources to Developing Countries**, 2000.

World Health Organization. **Global Strategy For The Containment of Antimicrobial Resistance.**, WHO/CDS/CSR/DRS/2001, Geneva, 2001.

World Health Organization. **Avian Influenza and Human Pandemic Influenza**, Summary Report-Meeting Held in Geneva, Switzerland, 7-9 November 2005.

World Health Organization. **Global Public Goods For Health**. The Report of Working Group 2 of The Commission On Macroeconomic and Health, Geneva, 2002.

World Health Organization. **Avian Influenza: Assessing The Pandemic Threat**, WHO/CDS/2005.29, January 2005.

World Health Organization Regional Office For South-East Asia. **Avian Influenza: Responding To The Pandemic Threat**, New Delhi, 2005.

World Health Organization Regional Office For South-East Asia. **Preparing Influenza Pandemic Preparedness Plans: A Step-by-Step Approach**, WHO, September 2005.

World Travel & Tourism Council, **Country Report: Turkey-Travel & Tourism Climbing To New Heights**, WTTC, 24 February 2006.

VIII. Beş Yıllık Kalkınma Planı Turizm Özel İhtisas Komisyonu. **Turizm Özel İhtisas Komisyonu Raporu**, Ankara: DPT, Nisan 2001.

İNTERNET SAYFALARI

“A History of The Avian Influenza A/H5N1 Strain”, www.fluwiki.com (Erişim:24.03.2006)

“Health-A Global Public Good?”, www.iphn.org/bulletin10.htm (Erişim: 06.05.2005)

Spicer, John. **“Global Public Goods in Health”**, Europe Economics, 2001, www.europe-economics.com.(Erişim:26.03.2005)

Thomassin, Paul J. **“Emission Trading Systems”**, Building Partnerships For Climate Change Solutions,www.biocap.ca/ghg/index.cfm?meds=category&category=19 (Erişim: 28.02.2005)

“Türkiye’de Avian Flu (Kuş Gribi)”, www.kusgribi.net/basinda_kusgribi.htm (Erişim: 14.04.2006)

Woodward, David ve diğer. **“Globalization, Global Public Goods and Health”**, Pan American Health Organization web sayfası: www.paho.org veya who.int.(Erişim:14.12.2005)

www.un.org/millennium/declaration/ares552e.htm (Erişim:15.09.2004)

www.gezeganimiz.com/kyototr.asp (Erişim: 28.02.2005)

<http://europa.eu.int/comm/environment/climat/emission.htm> (Erişim: 28.02.2005)

www.google.com.tr/search?hl=tr&lr=&oi=defmore&q=define:Debt+swap(Erişim:03.03.2005)

www.un.org/aboutun/chart.html (Erişim: 04.03.2005)

www.globalpolicy.org/finance/index.htm (Erişim: 08.03.2005)

www.imfsite.org/operations/driscoll896.html (Erişim: 15.03.2005)

www.who.int/about/definition/en/ (Erişim: 06.05.2005)

www.wto.org/english/thewto_e/whatis_e/tif_e/agrm7_e.htm (27.10.2005)

<http://www.oecd.org/dataoecd/24/10/25474231.xls> (Erişim: 27.01.2006)

www.unaids.org (Erişim: 07.03.2006)

www.vaccinealliance.org (Erişim: 07.03.2006)

www.stoptb.org (Erişim: 07.03.2006)

www.rollbackmalaria.org (Erişim: 07.03.2006)

www.theglobalfund.org (Erişim: 07.03.2006)

www.polioeradication.org (Erişim: 08.03.2006)

www.pandemicflu.gov (Erişim: 17.08.2006)

www.who.int/csr/disease/avian_influenza/country/cases_table_2006_08_14/en/index.html (Erişim: 17.08.2006)

http://www.who.int/csr/disease/avian_influenza/avian_faqs/en/index.html (Erişim:25.03.2006)

www.tarim.gov.tr (Erişim: 15.04.2006)

www.sagliklitavuk.org/index.php/cPath/384 (Erişim: 20.04.2006)

www.besd-bir.org (Erişim: 21.04.2006)

www.world-tourism.org (Erişim: 28.06.2006)

GAZETELER

“Kuş gribinin sektöre zararı 278 milyon YTL”, Dünya Gazetesi, 31.03.2006

“Tavukçuların soya isyanı: Kaşıkla verip, sapıyla alındı”, Milliyet, 15.03.2006

“Kuşlara Karşı Merkez Konuşur”, Radikal, 16.01.2006

“Kuş gribi istihdama sıçradı: 75 bin kişi işsiz kalabilir”, Radikal, 17.01.2006

“Mayısa çıkan toparlanır”, Radikal, 18.01.2006

“Soyaya vergi, tavukçuları kuş gribinden beter etti”, Referans, 21.04.2006

Resmi Gazete, Sayılar: 26082, 26105, 26124

The Independent, 31.01.2005

The Guardian Unlimited, 25.07.2005